

DEMOGRÁFIA

52. ÉVF. 4. SZÁM

BUDAPEST
2009

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HABLICSEK LÁSZLÓ, HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER,
KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), KOPP MÁRIA, PONGRÁCZ TIBORNÉ,
SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER

SZERKESZTŐSÉG:

SPÉDER ZSOLT főszerkesztő
ÓRI PÉTER felelős szerkesztő
HABLICSEK LÁSZLÓ szerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

ZSOLT SPÉDER editor-in-chief
PÉTER ÓRI responsible editor
LÁSZLÓ HABLICSEK editor
FERENC KAMARÁS editor

OLVASÓSZERKESZTŐ:

SÁGHI GÁBOR, ÓRI PÉTER

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1–3.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

Norbert Schneider: Az európai családok sokfélesége	267
S. Molnár Edit: A gyermekszám-preferenciák alakulása Magyarországon az elmúlt évtizedekben	283
Stefán-Makay Zsuzsanna: A franciaországi családpolitika és a magas termékenység összefüggése	313

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

Hodgson, G.: Abortion, Family Planning and Population Policy: Prospects for the Common-Ground Approach. (Abortusz, családtervezés, népesedéspolitika: egy közös alapú megközelítés kilátásai.) <i>Population and Development Review</i> , 35. 2009/3. 479–519. (Pongrácz Tiborné)	349
Mackellar, L.: Pandemic influenza: A review. (Pandémikus influenza: áttekintés.) <i>Population and Development Review</i> , 33. 2007/3. 429–451. (Óri Péter)	351

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Journal of Marriage and Family	354
Population	355
Population Research and Policy Review	355
Population Studies	356

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

Norbert Schneider: On the diversity of families in Europe	267
Edit S. Molnár: Changes in the preferred number of children during the last decades in Hungary	283
Zsuzsanna Stefán-Makay: Correlation between French family policy and high fertility	313

REVIEW

ARTICLES

Hodgson, G.: Abortion, Family Planning and Population Policy: Prospects for the Common-Ground Approach. <i>Population and Development Review</i> , 35. 2009/3. 479–519. (Marietta Pongrácz)	349
Mackellar, L.: Pandemic influenza: A review. <i>Population and Development Review</i> , 33. 2007/3. 429–451. (Péter Öri)	351

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

Journal of Marriage and Family	354
Population	355
Population Research and Policy Review	355
Population Studies	356

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

AZ EURÓPAI CSALÁDOK SOKFÉLESÉGE

A családmodellek és a munkaerőpiac hatásai a családszerveződésre¹

NORBERT SCHNEIDER

I.

A társadalmak modernizációs folyamatai sokféle és részben ellentmondásosnak tűnő módon befolyásolják a családi viszonyokat Európában. Míg például a családjog néhány fontos alapeleme az Európai Unió tagállamaiban egységesé válik, és a jelentős családdemográfiai változások Európa országaiban egyre növekvő mértékben hasonulnak egymáshoz, addig más téren továbbra is jelentős különbségek állnak fenn. Különösen erős eltérések figyelhetők meg Európában a nemi szerepek és a családi élet normatív eszményképei esetében.

„Az európai család sokfélesége” témáját tárgyalva két olyan kérdés vetődik fel, melyeket ebben az írásban meg fogunk vitatni. Először: Van-e családi sokféleség Európában? Másodsor: Mi idézi ezt elő?

Az első kérdés kapcsán mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy Európában évtizedek óta a családi viszonyok konvergens változásának vagyunk tanúi. Ide tartozik mindenekelőtt Európa nagy részén a családalapítás időpontjának későbbre halasztása, a házasságkötési hajlandóság csökkenése, a születések gyakoriságának visszaesése és a három vagy több gyerekes családok ritkább előfordulása. Ezek mellett a demográfiai jelenségek mellett hasonulások mentek végbe egészen más szinteken is. Példaként hozható a szülővé válás motivációjának nagy mértékű változása. Nemrég erre mutattak rá Frejka és munkatársai (Frejka et al. 2008. 10.). A szülői szerepet Európában egyre kevésbé tekintik állampolgári kötelességnek, és azt nem tervezhető emberi döntésnek tartják. Ahol a szülővé válás elveszíti a biográfiai evidenciáját, és a gyermekek száma, valamint születésük időpontja racionális tervezés tárgyává válik, ott a szülővé válás motivációjaként egyre növekvő mértékben a gyermekek általi önmegvalósítás, a gyermek feletti öröm és a szülői szerep szubjektív életcélként való felfogása lép az előtérbe. Ezzel párhuzamosan a szülővé válás megfelelő időpontjának keresése sokszorosan eredménytelen marad. Említsünk meg még a

¹ Az eredeti szöveg megjelent: Kapella, O. (Hrsg.): *Die Vielfalt der Familie*. Verlag Barbara Budrich, 2009. 39–51. A magyar változatot a szerző engedélyével kiegészítettük a 2010. januári, hasonló című budapesti előadásának néhány ábrájával és táblájával (A szerk.).

családi viszonyok terén egy további hasonlóságot Európa országaiban, amely nagyon stabilnak bizonyul. A családot lényegében minden régióban továbbra is jelentős szociális intézményként értékelik, amely az egészség után szubjektíve a boldogság és megelégedettség legfontosabb alapjaként jelenik meg.

Ezekon a konvergenciákon kívül megfigyelhetőek azonban meglepően divergens folyamatok is. Erre egy fontos példa a házasságon kívüli életformák elterjedése és elfogadása, amelyek Észak- és Nyugat-Európában normálissá és mindennapivá váltak, ezzel szemben Dél-Európában normatív szempontból továbbra is nem kívánatosak és következésképp ritkák maradtak. Hasonló a helyzet a házasságon kívüli szülés tekintetében, amely Európa nagy részén szinte teljesen elfogadott, míg Délen, valamint Írországból továbbra is nem kívánatos és nem mentes a stigmatizációtól sem. További eklatáns példák az erősen divergens jelenségekre a szülői ház elhagyásának életkora, amely Észak-Európában alacsony, Dél-Európában ezzel szemben nagyon magas, a már érintett példaképek, valamint az anyák munkaerő-piaci részvétele, amely ugyan az idők folyamán általában nagyobb arányú lett, de különböző területi egységeként erősen változó lehet. Így például a 6–13 éves korú gyereket nevelő főállású kereső nők részaránya Nyugat-Németországban most éppen 17%, Kelet-Németországban ezzel szemben 51% (Engstler – Menning 2003. 111.). Az ilyen mértékű, az egyes országokon belüli variációk mellett Európában pregnancies, országokra jellemző modellek is megfigyelhetők az anyák munkaerő-piaci integrációja terén. Itt említhető a Hollandiára jellemző részmunkaidős foglalkoztatás, a finnországi széleskörű teljes foglalkoztatottság és a Svájcban elterjedt modell, amelyet sokkal alacsonyabb foglalkoztatottsági szint és a melleszkerezetek rendszere alkot. Összességében Európában erős egyirányú fejlődést figyelhetünk meg, amely azonban országonként különböző időpontokban kezdődik, és különböző időtartam alatt folyik, illetve folyt le. Az általános trendek minden hasonlósága mellett sem szabad figyelmen kívül hagynunk a jellegzetes országspecifikus sajátosságokat, úgyhogy összességében Európában a családi viszonyok konvergenciájában fellelhető divergenciáról lehet beszélni. A nem konvencionális életformák elterjedése vagy az anyák munkaerő-piaci részesedése terén az országok közötti különbségek nagyobbak tűnnek, mint az országokon belül a különböző népességcsoportok közötti eltérések, ami egyébként egyáltalán nem magától értetődő.

Mindez azt a kérdést is felveti, hogy a fennálló különbségek vajon miből erednek. Sok tanulmány arra a következtetésre jut, hogy ebben mindenekelőtt a társadalmi példaképek és a normatív elvárások szerepe jelentős, melyek együttesen, a strukturális keretfeltételekkel együtt befolyásolják az emberek gondolkodását és cselekvését, beleértve a családi életüket is. A társadalmi és mindenekelőtt a normatív feltételek és átalakulási tendenciák jelentőségét van de Kaa (1987) és Lesthaeghe (1992) a „második demográfiai átmenet” elméletével már jó ideje hangsúlyozták.

Úgy tűnik, hogy ezzel összefüggésben különös relevanciával bírnak a gyermekgondozással és a kereső munkával kapcsolatos anyai és apai szerepek Így azokat az országokat (pl. Észak-Európában), ahol erőltetetten egyenlő az elbánnás és inkább egyenlőek a nemi szerepek, meg kell különböztetnünk azoktól, ahol hagyományos szerepminták uralkodnak. Ide tartoznak a dél- és kelet-európai országok, de Nyugat-Németország, Svájc és Ausztria is. Itt is figyelemreméltó, hogy az egyes országok közötti magatartáskülönbségek sokkal nagyobbak, mint az országokon belül a férfiak és nők magatartása közötti különbségek. Különösen hagyományosak a magatartásformák Lengyelországban, de Nyugat-Németországban és Spanyolországban is, modern orientáció jellemző ezzel szemben Kelet-Németországra és mindenekelőtt Svédországra.²

Az európai országokra vonatkozóan feltételezhetjük, hogy a normatív eszményképek, a családpolitikai stratégiák és célkitűzések és a társadalmak strukturális keretfeltételeinek alakítása között összefüggés áll fenn. Mindez érthetővé válik a családon kívüli gyermekgondozás társadalmi lehetőségei kapcsán. Egészen általánosan megállapítható, hogy a hagyományos eszményképekkel rendelkező országokban a lehetőségek köre csekély, a modern ideálokkal rendelkező országokban pedig széles. Hasonló összefüggéseket lehet felismerni az adójog és a szociálpolitika terén is. A hagyományos orientációjú társadalmakban a házasság védelme és támogatása dominál, az egalitárius eszményképekkel rendelkező országokban ezzel szemben a jogrendszer középpontjában az individuum áll, és az egyéni választás szabadságát propagálják.

Ezekkel a mechanizmusokkal és struktúrákkal összefüggésben jelentős különbségek mutatkoznak az egyes országokban a gyermekvállalás használdozati költségei terén, különösen a nőknél. Az anyaság használdozati költségei akkor különösen magasak, ha – mint például Nyugat-Németországban vagy Olaszországban – négy feltétel találkozik: (1) a gyermeknevelés fő felelősségét a továbbiakban is egyoldalúan a nőkre hárítják, (2) az anyáktól normative magas minőségű, elkötelezett és erősen gyermekorientált nevelőmunkát várnak el, (3) az életcélok megvalósítása vagy a gazdasági szükségszerűség azzal jár, hogy a nők munkát akarnak vállalni, vagy szükségük van erre és (4) az életvezetés választási szabadságát propagálják, azonban ez a megfelelő gyermekgondozási lehetőségek híján erősen korlátozott lesz.

A kutatás jelenlegi állása szerint az anyaság használdozati költségeinek a gyermekvállalásra kifejtett hatásával kapcsolatban a következő feltevést lehet megfogalmazni: *az anyaság magas használdozati költségeivel rendelkező országokban a születési arányszám alacsony. Ebből következően: az anyaság használdozati költségeinek csökkentése pozitív hatással van a születési arányszámra.* Itt azonban nem a csak gazdaságilag mérhető szülői használdozati költségek döntőek, például az elvesztett bevételek formájában. Emellett ezek-

² Az itt ismertetett viszonyok alapjául az „International Social Survey Programme” (ISSP) 2002 megállapításai szolgáltak.

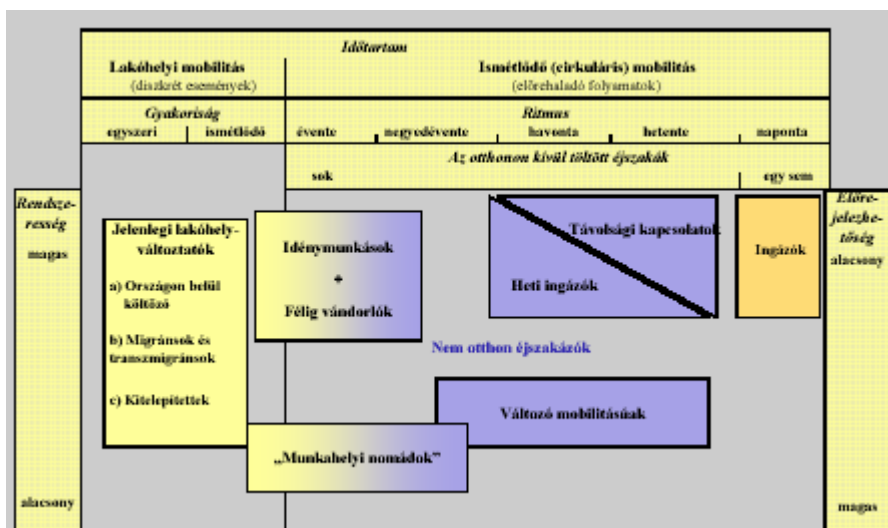
nek a költségeknek a szubjektív értékelése, valamint a szociális költségek is jelentősek. Ezek származhatnak abból, hogy a már nem kereső anyák a férjüktől való növekvő gazdasági függőségük következtében a házastársi kapcsolaton belül veszítenek hatalmi pozíciójukból, vagy megnyilvánulhatnak a társadalmi kapcsolatok és a társadalmi elismertség elvesztésében, melyek a kereső életből való kilépésből adódnak. De a gyermekvállalást nemcsak a közvetett és közvetlen használdozati költségek és azok szubjektív értékelése befolyásolják. Ezekre a költségekre a nemi szerepek különbségének a nagysága is befolyással van. Tekintettel a nők döntési helyzetére meg lehet fogalmazni egy második feltételezést: *A gyermekvállalást nem egyedül az anyaság tényszerű használdozati költségeinek nagysága befolyásolja. Jelentősek az anyasági többletköltségek az apasághoz képest. A születési arányszámra a magas többletköltségek negatív, az alacsonyak pozitív hatással vannak.* A jelenlegi helyzetben azonban mégsem várhatjuk azt, hogy az anyaság viszonylagos többletköltségeinek politikai indítatású csökkentése pozitív hatást gyakoroljon a születési arányszámra. Az említett összefüggés ugyanis a férfiak perspektívájából fordítottan áll fenn. A férfiak, akik eddig hozzá voltak szokva ahhoz, hogy a szülői szerep viszonylag kevésbé érinti őket, amennyiben azt tapasztalják, hogy a családi munkában való egyre nagyobb részvételt várnak tőlük, úgy a szülői szerep vállalásától való nagyobb távolságtartással reagálnak erre. Ezt a feltételezést támasztják alá a szülővé válással és a gyermekek utáni vágygal kapcsolatos németországi adatok is. Egy 2007 júniusában elvégzett reprezentatív felmérés szerint a megkérdezett 30–44 éves férfiak 28%-a, illetve az azonos korú nők csupán 20%-a akart gyermektelen maradni.³ Ezek az adatok igazolják a Német Szövetségi Népeségkutató Intézet (*Bundesinstitut für Bevölkerungsforschung*) korábbi eredményeit, amely szerint a nyugatnémet férfiak 27%-a és a nyugatnémet nők 17%-a nem akar gyereket (Dorbritz et al. 2005. 36.). Ennek alapján egy további feltételezést tehetünk: *A férfiak növekvő használdozati költségei és ezeknek a költségeknek a csökkenő nemek szerinti különbségei – legalábbis rövid távon – negatív hatást fejtenek ki a születési arányszámra.*

Ha ezek nélkül a feltételezések nélkül akarjuk a vitát tovább folytatni, úgy az eddigi megfontolásokból levezethető, hogy a struktúrák, normák és cselekvések között összefüggés áll fent, ami a független, azonban rendszeren belüli hatások eredményeként értelmezhető. Ezen hatások relevanciája a család-demográfiai döntésekkel kapcsolatban, ahol a nem materiális tényezők ezt az összefüggést nyilvánvalóan erősebben befolyásolják, mint a materiálisak, jelentősnek tűnik (Hoem 2008).

³ Institut für Demoskopie Allensbach 2007. 7.

II.

Feltételezhetjük, hogy ezek a rendszeren belüli hatások növekvő mértékben változnak azonos irányú külső tényezők következtében, amelyek a globális gazdasági változás folyamatában és Európa növekvő „európaizálódása” során egyre nagyobb jelentőséget nyernek, és hatnak az országspecifikus viszonyokra. Kiemelkedő jelentőségű példát jelentenek az efféle rendszeren kívüli változásokra azok a növekvő gazdasági követelmények, amelyek a foglalkoztatottak mobilitására irányulnak. A jelenlegi munkavállalási célú mobilitást és annak következményeit fogjuk a következőkben közelebbről megvizsgálni. Megállapítható, hogy a hagyományos, tartós és egy konkrét helyhez kötött foglalkoztatási viszonyokat, melyeket a mai napig széles körben a munkával azonosítanak, fokozatosan felváltják azok a tevékenységek, amelyek színhelye változó, és amelyek gyakoribb hivatás- és munkaadóváltással és a foglalkoztatási helyek cseréjével járnak. A múltban a foglalkoztatási hely változásához gyakran a költözés is kapcsolódott. Ennek a foglalkozás és lakóhely szerinti mobilitásnak a szoros összekapcsolódása az utóbbi időben lazábbá vált. Megfigyelhetjük, hogy a foglalkozási mobilitás ma már a korábbinál inkább cirkuláris, míg a lakóhely szerinti mobilitás mértéke Európán belül csekély és a legutóbbi években keveset változott.⁴ Milyen érvek és tények támasztják alá ezt a megállapítást?

I. A mobilitás egy lehetséges tipológiája
A typology of mobile living

⁴ Hasonló eredményre jut: Green – Canny 2003. 13.

Az új munkahelyre költözés elmarad akkor, ha a foglalkoztatás, amint ez egyébként széles körűvé vált, határidőhöz van kötve vagy a gazdasági helyzet alapján nem ígér hosszú távú alkalmazást. Hasonlóképpen nehezzé vált a lakóhely szerinti mobilitás a nők kereső tevékenységben való megnövekedett részesedése miatt. A nők már nem magától értetődően költöznek el a férfival, ha őket magukat is érintik a foglalkozási mobilitás támasztotta követelmények, vagy ha munkahelyüket nem akarják vagy tudják feladni. A harmadik okot abban kereshetjük, hogy a foglalkozási mobilitás kényszere egyre gyakrabban a magasabb életkorú foglalkoztatottakat érinti, és a lakóhely szerinti mobilitásra való hajlandóság csökken az életkor növekedésével, amiben az egyéni készség megváltozása mellett jelentős szerepe van az ingatlantulajdonnak, a szülői szerepnek és az idősgondozás feladatainak is. Ezekben a helyzetekben az emberek egyre inkább az olyan cirkuláris mobilitási formák, mint a napi vagy heti ingázás mellett döntenek. A cirkuláris mobilitás növekedése fokozódik, ez a negyedik érv, tehát az ún. mobil foglalkozások fokozódó elterjedése, amelyek például a szolgáltató szektorban vagy a szállítás területén már önmagukban is hosszabb és változatosabb otthontól való távollétet jelentenek.

Végző soron a csekély vándorlási dinamika csekély költözködési dinamikán alapul. A 25–54 éves európaiak több mint 70%-a nem vagy csak különleges körülmények között kész egy másik régióba átköltözni. Az országok közötti különbségek ebben a vonatkozásban csekélyek. Sokan inkább az ingázást választják mint stratégiát azért, hogy a költözést elkerüljék, és hogy a családi életet mindkét partner hivatásának gyakorlásával összhangba hozzák.

Ezt a megállapítást empirikusan is alátámasztják annak a reprezentatív felmérésnek az adatai és eredményei (1–2. tábla), amelyet „*Job mobilities and Family lives in Europe*” címmel 2007-ben hat európai országban (Németország, Franciaország, Spanyolország, Lengyelország, Svájc és Belgium) hajtottak végre, és amelynek középpontjában 7220 kereső korú európai foglalkozással kapcsolatos mobilitási tapasztalatai és azok következményei álltak (Schneider – Meil 2008).

1. Az aktuális mobilitás típusai országok szerint (%)
Types of current mobility by country

Mobilitási típusok	Franciaország	Németország	Spanyolország	Lengyelország	Svájc	Belgium
Cirkuláris	65	68	83	76	73	87
Lakóhelyi	27	22	12	12	18	11
A kettő együtt	8	9	6	12	9	2

Forrás: Job Mobilities and Family Lives in Europe, 2008.

2. A mobilitás típusai hat európai országban
Specific types of mobility in six European countries

Cirkuláris mobilitás	Napi ingázók	EU 6
	Változó mobilitásúak (gyakran hosszabb üzleti utakon)	41
	Heti ingázók	20
	Távolsági kapcsolatok	3
Lakóhelyi mobilitás	Hosszú távú országon belüli költözés	4
	Országhatárt átlépő költözés (migráció)	18
Multimobilitás	2 vagy több mobilitási típus egyszerre	2
Összesen		100

Forrás: Job Mobilities and Family Lives in Europe, 2008.

A Németországra vonatkozó eredmények azt mutatják, hogy a foglalkozási célú mobilitás elsősorban nem vándorlásból vagy költözésből, hanem cirkuláris mobilitási formákból áll (3. tábla). A leggyakoribb mobilitásforma a napi, távolsági ingázás, melyet követ az a változat, amely rendszeres otthonon kívüli éjszakázást kíván meg. Csak ezután következik a költözés, illetve a migráció. Ha az összes mobilitásformát összevetjük, felismerhető, hogy 4 mobil emberből 3 ismételten mobil lesz, és az összes foglalkozási célú mobilitás csupán 26%-a költözés (illetve migráció). A kutatásban résztvevő valamennyi országban hasonló képet látunk (2. tábla).

3. Különböző mobilitási formák elterjedtsége Németországban
(25–54 éves korú lakónépesség) %
The distribution of different forms of mobility in Germany
(actual population aged 25–54) %

Mobilitásforma	%
Távolsági ingázó (legalább két óra a lakástól a munkahelyig és vissza naponta)	7
Éjszakázó hétvégi ingázó gyakori több napos szolgálati út „mobil hivatású” emberek (legalább 60 éjszaka évente)	5
Költözés munka miatt (más országba vagy országon belüli költözés több mint 50 km távolságra)	4
Összesen	16
Ebből:	
Cirkuláris mobilitás	74
Lakóhely szerinti mobilitás	26
Összesen	100

Forrás: Job Mobilities and Family Lives in Europe 2008.

A térbeli foglalkozási mobilitás nem új jelenség. A történeti migrációkutatás (Bade 2002; Hufton 1998) felhívta a figyelmet ez európai mobilitási folyamatoknak a rendi szerveződésű agrártársadalmakban megnyilvánuló erős sokféleségére. Szezonális munkások, vándorfoglalkozások gyakorlói, tengerészek, zsoldosok, kereskedők, építőmesterek és művészek régen is a hivatásuk miatt vagy állást keresve vándoroltak hosszú vagy rövid távon Európában.

Ezekben az időkben a mobilitás ismert, ha nem is nagyon gyakori és különösen társadalmilag nem nagyra értékelt jelenség volt. Ellenkezőleg. A társadalmak alapvetően mozdulatlanok voltak. A mobilitás inkább büntetés volt, mint áldás, és a mobil embereket többnyire bizalmatlanság sújtotta. Ez a mobilitással szembeni bizalmatlanság formálta magatartás csak lassan tűnt el Európában. A 18. század vége felé az olyan tudósok nyomán, mint Goethe és később Humboldt, a felnövekvő polgárság számára az utazás fokozatosan képzési formává változott. Ennek következtében a mobilitás társadalmi értékmegítélése is megváltozott, és az az egyéni utazás új lehetőségeinek létrejöttével a 20 században a szabadság és a haladás szimbólumává vált.

Ezekre a történeti fejleményekre tekintettel a jelenlegi mobilitásról nem lehet újfajta jelenséggént beszélni. Nem feltételezhetjük a mobilitás dinamikájának lineáris növekedését sem. Újra és újra intenzívebb és kevésbé intenzív fejlődési szakaszok követték egymást, és az aktuális helyzet ebben az összefüggésben semmilyen különlegességet nem mutat.

Történeti perspektívából tehát a tézist, hogy a globalizációval együtt jár a térbeli mobilitás növekedése, amit a jelenlegi globalizációs folyamatok számos analízise támaszt alá (Appadurai 1990; Sassen 1991; Castells 1996; Sennett 1998; Urry 2007) úgy kell módosítanunk, hogy a mobilitás növekedése nem a fokozott migráción, hanem, ha egyáltalán valamin, akkor a cirkuláris mobilitási formák növekedésén alapul (ingázás, szolgálati utak, transzmigráció).

Valójában a kevés empirikus tény, amely Európáról a felszínre hozható, alacsony migrációs dinamikát mutat. Az Európai Unió által finanszírozott PIONEUR projekt eredményei szerint manapság az európaiak kb. 1,5%-a él a szülőhazáján kívül más Európai Unió országban – és ezek között csak minden negyedik vándorolt ki a foglalkozása miatt. Európában az országcsere leggyakoribb motívuma, a projekt megállapításai szerint, a szerelem, a harmadik helyre kerül az időjárás. A kivándorlók 30%-a a partnere miatt költözik el, további 24%, többnyire nyugdíjasok, azért, mert jobb életminőségre törekszik egy másik országban. Ezek között 25% vándorol a foglalkozása miatt (European Commission 2006; Recchi 2008. 217).

Európa fő jellemzője tehát továbbra is a mozdulatlanság. Ezt igazolja egy további németországi eredmény is. Az ún. életszakasz-felmérés (Alterssurvey) adatai alapján (Kohli et al. 2000) minden második német (48%) 40 és 54 éves kora között a születési régiójában lakik. Ezt a megállapítást legújabbán egy

(nem reprezentatív) felmérés (meinstadt.de) igazolja, amelyben 10 550 német vett részt. Eszerint a németek kereken 55%-a még a születési helyén vagy egy szomszédos községben lakik, és csak alig 5%-uk él külföldön.

A cirkuláris mobilitás az otthontól való hosszabb távolléttel jár együtt. Ezért egyre nagyobb számú férfi és nő feladata az, hogy a mobilitás miatti távollétet az egyéni stabilitás, közelség, intimitás szükségleteivel összekösse. Sok mobil pár szenved attól a problémától, hogy valamely közös színteret kell életük számára teremteniük. Ez a színtér a múltban egészen magától értetődően a család volt. A térbeli és időbeli együttlét a család számára alapvető volt. Ma a családot sokszorosan jellemzi a családtagok életszféráinak széttörése. Annak megteremtése, ami egykor normális volt, ma gyakran alig megoldható feladat. Ahhoz, hogy a családtagok közösen töltsék az időt, komoly ráfordítás szükséges, melynek során a magánéletet a hivatali érdekekhez kell igazítani. Ahol ez nem sikerül, gyakran csak a nem kívánt alternatíva marad: hivatás vagy család.

Amint a korábbi tanulmányok (Schneider et al. 2002) eredményei mutatják, annak a feladatnak a megoldásában, hogy a mobilitást és a családot összeegyeztessék, a partnerség fogalma nagy szerepet játszik. Az inkább „én-orientált” emberek esetében, illetve azoknál, akik partnerfogalma a nagyobb autonómián és függetlenségen alapul, ez könnyebben sikerül, és ők inkább készek a mobilitásra. Ezzel szemben a közelségre és együttlétre irányuló, „mi-orientált” fogalommal rendelkező emberek többet szenvednek a cirkuláris mobilitás következményeitől, illetve kisebb a készségük a mobilitásra.

A modern mobilitás és következményei a családformálódásra szoros kölcsönhatásban állnak a család átalakulásával. A hagyományos családformákra a 20. század közepén jellemző szoros kapcsolatok felbomlottak. Ma a magánélet sokféle, társadalmilag elismert, vagy legalább is megtúrt életformában valósul meg. Ezzel a foglalkozási mobilitás igényei a saját partneri vagy családi életformába integrálódnak. Bár szokatlan lehet azt elképzelni, hogy egy pár tagjai foglalkozásuk miatt lemondanak a közös háztartásról, távkapcsolatban két különböző kontinensen élnek, és havonta csak egyszer találkoznak, vagy hogy egy projektmenedzser minden este szigorúan meghatározott időben a világ legkülönbözőbb részeiről telefonál gyerekeinek, illetve hogy chaten vagy e-mailen tárgyalja meg partnernőjével a napi dolgokat, de így is lehet közösséget és családi életet létrehozni.

Ezekből a megfigyelésekből és következtetésekből levezethetünk a mobilitás és a családi élet összefüggéséről egy olyan elsődleges tézist, melyet a következőkben szeretnék megvizsgálni: *a foglalkozási célú mobilitásra való növekvő igények befolyásolják a családfejlődést és a családi életet, és különösen a nők számára megnehezítik a család és hivatás összeegyeztetését.* Ennek a tézisnek az empirikus vizsgálata következik most a már említett „Job Mobilities and Family lives in Europe” című felmérés adatai és eredményei alapján (Schneider – Meil 2008.).

A férfiak és nők mobilitásával kapcsolatban mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a vizsgált országokban a foglalkozási okból mobil személyek között a férfiak részaránya kétszerese a nőkének (4. tábla), illetve Németországban a foglalkozási okból mobil férfiak részaránya az összes férfihez képest jelenleg kétszer olyan magas, mint a mobil nők részaránya az összes nőhöz képest (22%, illetve 11% – 5. tábla). Ha a múltbéli németországi mobilitástapasztalatokat is figyelembe vesszük, akkor azt találjuk, hogy a férfiak 57%-ának, míg a nők mindössze 41%-ának van foglalkozási célú mobilitástapasztalata.

4. Mobilitás nemek szerint (%)
Mobility by sex (%)

	Franciaország	Németország	Spanyolország	Lengyelország	Svájc	Belgium	EU 6
Nők	34	32	36	38	24	28	34
Férfiak	66	68	64	62	76	72	66
Összesen	100	100	100	100	100	100	100

Forrás: Job Mobilities and Family Lives in Europe 2008.

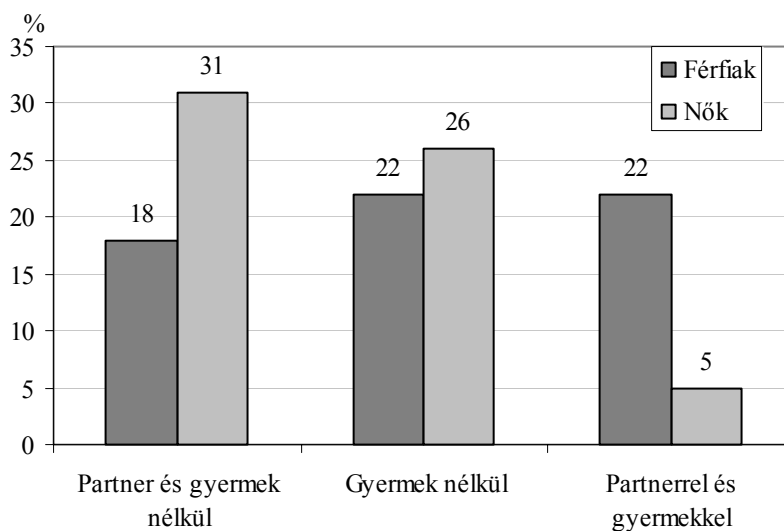
5. A 25–54 éves lakónépesség aktuális és korábbi mobilitástapasztalatai
Németországban nemek szerint (%)
Actual and former mobility experiences of the actual population aged 25–54
in Germany, by sex (%)

Mobilitástapasztalatok	Férfiak	Nők
Jelenleg összesen mobil	22	11
A múltban mobil személyek	35	30
Aktuális vagy korábbi mobilitás tapasztalattal rendelkezők	57	41
Soha nem volt mobil foglalkozási okból sem	43	59
Összesen	100	100

V = 0,17; p = 0,000; N = 1494.

Forrás: Job Mobilities and Family Lives in Europe 2008.

Ezek a tények azt a benyomást keltik, hogy a férfiak eleve nagyobb mobilitási készséget mutatnak, és általában mobilabbak, mint a nők. Ez a feltételezés azonban nem állja meg a helyét, amint ez jól látható, ha a mobilitást nemek és élethelyzet szerint vizsgáljuk (II. ábra).

Forrás: Job Mobilities and Family Lives in Europe 2008.

*II. Mobil személyek részaránya életforma és nemek szerint
Németországban (%)
Proportion of mobile persons by family relations
(the presence of partner and children) and sex in Germany (%)*

Amennyiben csak a partner és gyermekek nélkül élő személyeket (az ábra két baloldali oszlopát) vesszük figyelembe, úgy nyilvánvaló, hogy a nők lényegesen mobilabbak, mint a férfiak (31%, illetve 18%). Emellett a nők, bár ezt a táblázat nem mutatja, sokkal nagyobb költözési készséggel rendelkeznek, míg a férfiak inkább az ingázásra hajlanak. A gyerektelen párok esetében (középső oszlopok) a nők ugyancsak mobilabbak, mint a férfiak (26%, illetve 22%). A döntő különbséget a szülővé válás jelenti. Amennyiben vannak gyermekei, már csak kevés nő (5%) mobil, míg ez a tényező a férfiak mobilitását nem érinti szignifikánsan, sőt az ebben a kategóriában a két másik csoporttal összehasonlítva még a magasabb is.

A nemek jelentősége a mobilitás és a szülői szerep közötti összefüggés vizsgálatánál ugyancsak feltűnő, ha a perspektívát felcseréljük, és a szülők mobil, illetve nem mobil népességen belüli részarányát kérdezzük. A férfiak esetében megállapítható, hogy függetlenül a mobilitásuktól az apák részaránya mindkét esetben megközelítően ugyanakkora (64, illetve 63% – 6. tábla).

6. *Mobilitás és szülői szerep nemek szerint Németországban (%)*
Mobility and parentage by sex in Germany (%)

	Szülők részaránya	
	férfiak	Nők
Mobil	63	38
Nem mobil	64	78
Összesen	64	73

Szülői szerep és mobilitás a nőknél: $V = 0,28$; $p = 0,000$; $N = 753$.

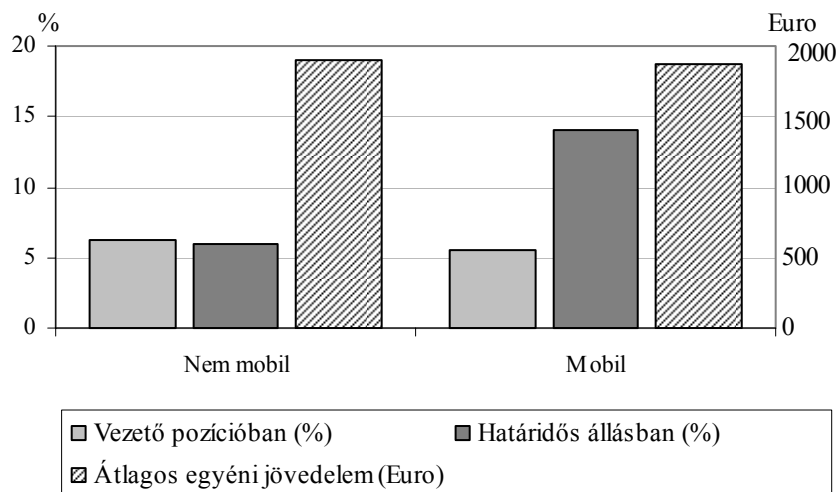
Forrás: Job Mobilities and Family Lives in Europe 2008.

A nőknél ezzel szemben erős összefüggés van a mobilitás és a szülői szerep között. A nem mobil nők 78%-ának vannak gyermekei. Ez a részarány kétszer olyan magas, mint a mobil nőké, akiknek csak 38%-a anya. Az összefüggés teljesen szignifikáns és jól értelmezhető.

Ezekből a megállapításokból két következtetést vonhatunk le. A jelek szerint a mobilitás a nőknél kielezi a család és hivatás összeegyeztetésének problémáját. Szakmai tevékenység, mobilitás és szülői szerep a nők esetében különösen nehezen összeegyeztethető. Így egy nagyon élesen elváló alternatíva előtt állnak: maradjanak mobilak és egyben gyermektelenek, vagy váljanak anyává, és adják fel mobilitásukat és ezzel együtt szakmai karrierjük lehetőségeit is. A szülővé válás után a nők csak nagyon kis mobilitási készséget mutatnak, míg a férfiaknál ilyen hatás nem tapasztalható. Abban a korszakban, amikor a gazdaság egyre nagyobb igényt támaszt a mobilitás iránt, a nemek eltérő viszonyulása a mobilitáshoz és a szülői szerephez a nők számára a munkaerőpiacon kifejezett hátrányhoz vezethet.

Emellett van a jelenlegi európai mobilitásnak egy további ismertetőjegye, a térbeli és a társadalmi mobilitás fokozatos szétválása. Ezzel kapcsolatban felállíthatunk egy második tézist: *a növekvő igény a mobilitásra oda vezet, hogy a térbeli mobilitás már nem a társadalmi felemelkedés eszköze többé, hanem növekvő mértékben a társadalmi hanyatlás elkerülésére szolgál.* Ezt a tézist úgy kell árnyalnunk, hogy ez a folyamat jelenleg főleg Nyugat Európában megfigyelhető, míg Kelet-Európában a mobilitás és a társadalmi felemelkedés közötti összefüggés még szorosabb. Ezt a „szétválási” tézist különböző empirikus kutatási eredmények támasztják alá. Így Németországban a megkérdezettek 69%-a állítja azt, hogy számukra a térbeli mobilitás az egyetlen lehetőség arra, hogy egyáltalán pénzt kereshessenek (Schneider – Meil 2008). Egyidejűleg megfigyelhető az is, hogy a mobil személyek gyakrabban dolgoznak határidős állásokban, mint a nem-mobilok (14, illetve 6%) és gyakrabban találhatók az üzemi hierarchia alsó és középső szintjén. (5,6, illetve 6,2%) és a gyermektele-

nek között átlagban 1877 eurónál kisebb keresettel rendelkeznek, szemben a nem mobilak 1905 eurós jövedelmével (III. ábra).

Forrás: Job Mobilities and Family Lives in Europe. 2008.

III. A mobil és nem mobil foglalkoztatottak jövedelme és foglalkoztatottságuk jellege

Income and character of employment among mobile and non-mobile employees

A vezető pozícióban lévő személyek, végül is ez derül ki, kevésbé mobilak, mint a többi foglalkoztatott. Nem mutatkozik semmilyen különbség a korábbi mobilitás tapasztalatok terén sem.⁵ Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a mobilitás nem a szakmai felemelkedés eszköze, hanem legjobb esetben is csak egy eszköz a többi között arra, hogy egy ilyen felemelkedést előmozdítsa. Ezt figyelembe véve a mobilitást nem lehet a szakmai siker elengedhetetlen előfeltételként értelmezni. A mobilitás mint kényszer jelenik meg az egyetemet végzett embereknél szakmai pályájuk kezdetén, tehát egy olyan életszakaszban, amelyben a legtöbb párnak döntenie kell arról, hogy vajon akarnak-e gyermeket, és ha igen, akkor mikor. A mobilitás ebben a döntési folyamatban fontos szerepet játszik, és összességében azt feltételezhetjük, hogy a gyermekvállalásra negatív hatást tesz.

A foglalkozási mobilitásnak a családi viszonyokra gyakorolt hatásáról tett észrevételeinket az alábbiakban lehet összefoglalni:

⁵ Cramers V = 0,03; nem szignifikáns.

- a mobilitás különösen a nők számára megnehezíti a család és munka összeegyeztetését,
- a növekvő igények a foglalkozási mobilitás iránt erősítik a nők hátrányát a munkaerőpiacon,
- az intenzív mobilitás összességében negatív hatással van a szülési gyakoriságra,
- a foglalkozási mobilitás előmozdítja a nemek közötti munkamegosztást, mivel a mobil férfiak kevésbé vesznek részt a házimunkában, mint a nem mobilak, míg a nőknél a mobilitás egyáltalán nem csökkent a házimunkában való részesedésüket. Ez a mobil és nem mobil nőknél mindenkor kb. 70%-ra tehető. Épp ellenkezőleg, a mobil nőkre a jelek szerint az az elképzelés jellemző, hogy amennyiben ők már régóta úton vannak és szakmailag sikeresek, úgy férjüktől nem várhatnak el még több házimunkát.

Feltételezhetjük, hogy a foglalkozási mobilitás említett hatásai a családi életre azokban a társadalmakban erősebbek, amelyekben a gyermekgondozás infrastruktúrája kevésbé épült ki, amelyekben hagyományos eszményképek dominálnak és amelyekben a gazdasági körülmények átlagon felüli igényt támasztanak a mobilitásra. Úgy tűnik, hogy különösen érintettek ebben a vonatkozásban Dél- és Kelet-Európa országai, valamint Németország.

III.

Az itt bemutatott gondolatmenet alapján a foglalkozási mobilitás vajon milyen hatással lehet az európai családok sokféleségére? Mindenekelőtt feltelezhetjük, hogy összefüggés áll fenn a társadalmi eszményképek és a növekvő mobilitási követelmények leküzdésének kollektív stratégiái között. A hagyományos eszményképekkel rendelkező társadalmakban inkább lakóhelyi, a modern eszményképekkel rendelkező társadalmakban többnyire cirkuláris mobilitás tapasztalható. Azt feltételezve, hogy a mobilitás formájától függően differenciáltan befolyásolja a családfejlődést és a családi kapcsolatok alakulását, növekedésével a családformák nagyobb sokfélesége várható. A növekvő cirkuláris mobilitás növeli ezt a hatást. De növekvő pluralitás kevésbé figyelhető meg a családformák morfológiájával és a család alapvető funkcióival kapcsolatban. Sokkal inkább látható viszont a családi kapcsolatok alakulásánál, például az együttlét-távollét szabályozásánál.

A tanulmány elején az európai családok sokféleségével és ennek okaival kapcsolatban felvetett kérdésekre az itt ismertett teóriák és empirikus elemzések alapján a tömör válasz így hangzik: a sokféleség nem a család lényegét, hanem annak perifériáját érinti. Nagyobb változatosság mutatkozik az egyes

családformákon belül, mint a formák között. Ennek oka abban rejlik, hogy bár az eszményképek vesztítenek kötelező érvényükből és könnyebben változnak, de lényegüket tekintve Európa nagy részén továbbra is nagyon stabilak. Egy második ok a strukturális keretfeltételek változásaiban keresendő. A megnövekedett szakmai mobilitási követelmények azt eredményezik, hogy az érintettek fáradozásai, hogy családi életüket ezzel összhangba hozzák, nagy mértékű felszíni sokféleséget hoznak létre.

Valló Ilona fordítása

IRODALOM

- Appadurai, A. (1990): Disjuncture and difference in the global cultural economy. In Featherstone, M. (ed.): *Global culture: Nationalism, globalization and modernity*. Sage Publications, London, 295–310.
- Bade, K. J. (2002): *Europa in Bewegung. Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. Beck, München.
- Castells, M. (1996): *The rise of the network society*. Blackwell, Oxford.
- Dorbritz, J. – Lengerer, A. – Ruckdeschel, K. (2005): *Einstellungen zu demographischen Trends und zu bevölkerungsrelevanten Politiken. Ergebnisse der Population Policy Acceptance Study*. Sonderheft der Schriftenreihe des Bundesinstituts für Bevölkerungsforschung, Wiesbaden.
- Engstler, H. – Menning, S. (2003): *Die Familie im Spiegel der amtlichen Statistik*. Berlin.
- European Commission (2006): *Europeans move for love and better quality of life*. PIONEUR, IP/06/389.
- Eurostat (2006): *European Year of Worker Mobility 2006. Facts and figures*.
- Frejka, T. – Sobotka, T. – Hoem, J. H. – Toulemon, L. (2008): Childbearing trends and policies in Europe: Summary and general conclusions. *Demographic Research*, 19. 5–13.
- Green, A. E. – Canny, A. (2003): *Geographical mobility. Family impacts*. The Policy Press, Boston.
- Hoem, J. (2008): The impact of public policies on European fertility. *Demographic Research*, 19. 249–259.
- Hufton, O. (1998): *Frauenleben. Eine europäische Geschichte*. Fischer, Frankfurt a. M.
- Institut für Demoskopie Allensbach (Hrsg.) *Vorwerk Familienstudie 2007. Ergebnisse einer repräsentativen Bevölkerungsumfrage zur Familienarbeit in Deutschland*. IFD, Allensbach.
- Kaa, D. J. van de (1987): Europe's second demographic transition. *Population Bulletin*, 42. 1. 1–59.
- Kohli, M. et al. (2000): Generationenbeziehungen. In Kohli, M. – Künemund, H. (Hrsg.): *Die zweite Lebenshälfte. Gesellschaftliche Lage und Partizipation im Spiegel des Alters-survey*. Leske-Budrich, Opladen, 176–211.
- Lesthaeghe, R. (1992): Der zweite demographische Übergang in den westlichen Ländern: Eine Deutung. *Zeitschrift für Bevölkerungsforschung*, 17. 3. 313–354.

- Meinestadt.de (2008): <http://www.openpr.de/news/227389/Mehr-als-di-Haelfte-der-Deutschen-wohnt-noch-in-ihrem-Geburtsort.html>, <21.06.2008>
- Recchi, E. (2008): Cross-state mobility in the EU. Trends, puzzles, consequences. *European Societies*, 10. 2. 197–224.
- Sassen, S. (1991): *The global city*. Princeton University Press, New York.
- Schneider, N. F. – Limmer, R. – Ruckdeschel, K. (2002): *Mobil, flexibel, gebunden. Familie und Beruf in der mobilen Gesellschaft*. Campus, Frankfurt a. M.
- Schneider, N. F. – Meil, G. (eds.) (2008): *Mobile living across Europe. Vol I*. Verlag Barbara Budrich, Opladen.
- Sennett, R. (1998): *The corrosion of character. The personal consequences of work in the new capitalism*. Norton, New York.
- Urry, J. (2007): *Mobilities*. Polity Press, Cambridge.

Tárgyszavak:

Mobilitás
Cirkuláris mobilitás
Vándorlás
Ingázás
Családformák

ON THE DIVERSITY OF FAMILIES IN EUROPE

Abstract

During the last decades, important social, economic and political changes with serious effects upon social life have taken place in Europe. The increasing relevance of job-related spatial mobility is one significant characteristic of these changes. An intensified mobility flow can be seen as both cause and consequence of these changes. Extended mobility has various implications for society, institutions and individuals. With regard to the future of societies in Europe, and worldwide, we need to know more about these implications. Here, the interrelations between mobility and family life are of particular interest. Relevant questions in this context are as follows: Do changes in the family encourage mobility? Does job-related mobility obstruct family development? And do growing mobility needs lead to an increase in discrimination against women in the labour market? These questions will be discussed in this contribution, alongside the findings of a large European survey on “Job Mobilities and Family Lives in Europe”, that was carried out in 2007.

A GYERMEKSZÁM-PREFERENCIÁK ALAKULÁSA MAGYARORSZÁGON AZ ELMÚLT ÉVTIZEDEKBEN¹

S. MOLNÁR EDIT

A termékenység alakulását leíró statisztikák tanúsága szerint az elmúlt két évtizedben számottevően megváltozott Európa termékenységi térképe. Egyes országokban – köztük meghatározó módon a közép-európai régióba tartozókban – a korábban viszonylag magas termékenység alacsony szintre süllyedt, míg a nyugat-európai régióhoz tartozó számos országban a korábban alacsony és folyamatosan csökkenő termékenység mára stabilizálódott vagy éppenséggel növekedni kezdett, megfordítva az eddigi relációt.

A kutatókat Európa-szerte régóta foglalkoztatja, milyen kapcsolat van az egyes országok termékenysége és a gyermekvállalási korú népességnek, illetve a lakosság egészének a családdal, a gyermek értékével kapcsolatos beállítódása, értékrendje között. Egy 10 évvel ezelőtti, 2000. évi nemzetközi összehasonlító vizsgálat (PPA) irányította rá figyelmünket egy nehezen magyarázható, kontrasztos jelenségre.²

Lakossági megkérdezések alapján úgy tűnik, a közgondolkodást jóval tradicionálisabb, erősen gyermekcentrikus beállítódás jellemzi azokban az országokban, amelyekben a termékenység zuhanásszerű csökkenését lehetett tapasztalni. (Megjegyezzük, hogy ezt saját kutatásaink Magyarországra vonatkozóan már jóval 2000 előtt regisztrálták. A nemzetközi összehasonlító vizsgálat során újra igazolódott, hogy ez az összefüggés hazánkban különösen erősen érvényesül.) Ugyanakkor azokban a nyugat-európai országokban, ahol viszonylag magasabb a termékenység, ez a tradicionális, gyermekcentrikus beállítódás kevésbé elterjedt. (Ez a kontraszt azért is elgondolkoztató, mert ezekben az országokban a miénkhez képest akár jelentősen is magasabb termékenység olyan háttértényezők mellett valósul meg, amelyek nálunk egyelőre a gyermekvállalás mérséklődésével járnak. A házasságon kívüli születéseknek, az élettársi kapcsolatoknak, valamint a kisgyermekes anyák munkavállalásának arányai a

¹ A kutatást az OTKA támogatja. Témavezető: Pongrácz Tiborné. Nytsz. 74909.

² A Population Policy Acceptance (PPA) elnevezésű vizsgálat az 1990-es évek elején indult európai országok részvételével, és folytatódott az ezredforduló után is. Az országonkénti kérdőíves adatfelvételek lakossági mintákon készültek 2000–2003 között, 14 európai ország részvételével.

nyugat-európai régióhoz tartozó országok nagy részében magasabbak, mint Magyarországon.)

Pongrácz Tiborné 2007. évi tanulmánya (Pongrácz 2007) ezt a magyarázatra szoruló jelenséget a PPA 2000. kutatásból származó nemzetközi adatokkal illusztrálja, innen veszünk át egy jellegzetes adatsort. A két régió népességének beállítódásbeli különbségét és ebben Magyarország kitüntetett pozícióját valamennyire érzékeltetik az arra vonatkozó adatok, hogy az egyes társadalmakban az emberek milyen arányban fogadják el a „*Nem lehet igazán boldog az, akinek nincs gyermeke*” megfogalmazású állítást (1. táblázat).

1. Az állítással egyetértők aránya az országos mintákon belül, 2000, %
Proportion of people agreeing with the statement in the national sample,
2000, %*

Nyugat-európai régió		Kelet-európai régió	
Németország (Nyugat)	32,0	Magyarország	58,8
Finnország	22,2	Lengyelország	49,5
Belgium	11,9	Litvánia	48,4
Hollandia	5,0	Németország (Kelet)	45,1
		Észtország	44,3
		Csehország	43,6
		Szlovénia	41,5

* „*Nem lehet igazán boldog, akinek nincs gyermeke*”

Forrás: PPA 2000 adatállománya és Pongrácz 2007. 203.

Az idézett tanulmány megállapítja, hogy az okokat az érintett országok demográfusai sem tisztázták egyértelműen. Plauzibilisnek tűnő konklúziója szerint feltételezhető, hogy a keleti és nyugati régió közötti különbségek a tervek, vágyak realizálásának eltérő voltával (is) magyarázhatók. A kelet-európai országokban a gyermekszámra vonatkozó tervek megvalósításának akadályai – köztük a társadalmi, gazdasági megrázkódtatások – talán felértékelik, fontosabbá teszik a privát szféra, a család, benne a gyermek jelentőségét. A harmonikusabb fejlődést megélt nyugat-európai országokban azonban nagyobb lehetőségek nyíltak arra, hogy az előbbieket (az élet természetes rendjeként) és az egyén számára fontos egyéb életcélok közötti optimális összhang megteremtése kerüljön mindinkább a közgondolkodás fókuszába.

Ahhoz, hogy e magyarázattal kapcsolatban – ezúttal kizárólag csak Magyarországra vonatkozóan – állást tudjunk foglalni, további információkra van szükség. Mindenekelőtt tudnunk kell, vajon a közgondolkodásban milyen tartalmi változások mentek/mennek végbe a tényleges demográfiai történésekkel egy időben. Vajon a közmegejtélésben a korábbi időkhöz képest ma elfogadottabb-e a gyermekvállalási kedv hanyatlása, illetve méltányoltak-e annak okai?

Ezzel párhuzamosan megértést tanúsítanak-e az emberek az olyasfajta egyéb életcélok iránt, amelyek a talán túlságosan is belterjesnek tűnő gyermekcentrikus beállítódásnak akár versenytársaivá válhatnak? Egyáltalán, mai eszköztárunkkal megfigyelhetők-e a közgondolkodásnak olyan trendszerű, akár múltbeli jellegzetességekre visszanyúló változásai, amelyek mögött a termékenység magatartást kísérő vagy azt szabályozó normák, elvárások megújulása, netán irányváltása sejthető? Kétségtelen, hogy a rendszerváltozás óta eltelt két évtizedben a fiatal és középkorú felnőtt generációk nálunk is részeseivé váltak/válnak olyan pozitív és negatív történéseknek, amelyek a család mellett más, egyéni életcélok, törekvések lehetőségét vagy kényszerét erősítik. Vajon mennyire oldja az ebből fakadó konfliktusokat maga a közmegítélés? Jóváhagyóan nyugtázza-e a változásokat, akár a szinte kizárólagos gyermekcentrikus beállítódás feladása, az „illendően”, „normálisan” viselkedő családok helyeseltető gyermekszám-preferenciáinak mérséklése árán is? Feltevésünk szerint szükségszerű, hogy ilyen változások történjenek; a propagatív korúak terveiben, döntéseiben támadt feszültségek csak a folyamatosan megújuló társadalmi elvárások, normák biztonságára támaszkodva enyhülhetnek.

A Népeségtudományi Kutatóintézet lakossági adatfelvételei azt látszanak alátámasztani, hogy a közgondolkodás számottevően módosult az elmúlt 1–2 évtizedben. Közleményünkben ezúttal a gyermekszám-preferenciák változását mutatjuk be. Először azzal foglalkozunk, hogy a termékenység csökkenéséhez alkalmazkodva időben hogyan alakult a család belső életére nézve „helyesnek”, „jónak” tartott gyermekszám. Ezt követően azzal foglalkozunk, hogy a közgondolkodás különböző, ún. materiális és posztmateriális értékeknek, életcéloknak milyen fontossági rangsorát hagyja jóvá, és ezeket mekkora, még vállalható gyermekszám mellett vélik az emberek megvalósíthatónak. A továbbiakban egy friss, 2009-ben készített adatfelvételtől származó információkat vetjük egybe korábbi kutatási eredményekkel. A 2009. évi vizsgálat 18–50 év közötti férfiak és nők országos reprezentatív mintáján alapul, a korábbi adatok pedig a 18 évesek és idősebbek országos mintáinak 18–50 év közötti korcsoportjaira vonatkoznak. Némi kompromisszum részünkről, hogy a mintákat a propagatív életkor felső határánál zártuk le. A közgondolkodásnak ugyanis – felfogásunk és a 2009 előtti adatfelvételek szempontjai, célkitűzései szerint is – az 50 évesnél idősebb emberek ugyancsak részesei, alakítói. Döntésünk a 2009. évi adatfelvétel lehetőségeinek mérlegelése után született. A témára tekintettel gondoltuk elfogadhatónak, hogy ezúttal az ún. kompetens népességre koncentráljunk. (A minták nemek és korcsoportok szerinti összetétele a Mellékletben olvasható.)

Gyermekszám-preferenciák a családok számára – a családokban ideálisnak vélt gyermeklétszám

A családok számára általánosságban ideálisnak tartott gyermekszám régóta kiemelt fogalom a termékenységi és családtervezési vizsgálatok műszóhasználatában. A szakkutatások szerint alkalmazását eredetileg az a hipotézis tette indokolttá, hogy az egyéni tervek kialakításában valamiképpen a *normák* is szerephez jutnak. Minthogy pedig a közösségi elvárások többnyire magasabb gyermekszámot írnak elő az adott országban adott időszakban tapasztalható termékenységi gyakorlatnál, a velük való érzelmi, gondolati azonosulás önmagában oka lehet a kinyilvánított egyéni családtervek és azok tényleges megvalósulása közötti eltérésnek. A Népeségtudományi Kutatóintézet „Életünk fordulópontjai” című panelvizsgálata Magyarországra vonatkozóan is igazolni látszik ezt a hipotézist. Az ideális gyermekszám normája szerepet játszik – különösen a második és további sorszámu – gyermekek vállalásának szándékában (Spéder – Kapitány 2007).

Elvileg felmerülhetne az a kérdés is: vajon az tekinthető-e *normának*, amit az egyének *személy szerint deklarálnak* az ideális gyermekszámmal kapcsolatos elképzelésükről, vagy pedig az, hogy egy adott közösség (pl. a lakosság) összessége mekkora gyermekszámot lát (átlagosan) kívánatosnak, elvárhatónak a családokban. Ha az utóbbi változatot fogadjuk el, a privát családterveikről nyilatkozó egyének közösségi normához, elváráshoz való viszonyát nem az fejezi ki, hogy ők maguk személy szerint miként vélekednek, hanem az, hogy ez az egyéni vélemény és a közösségi (lakossági) norma milyen közelségben/távolságban van egymáshoz képest. Ezt a gondolatmenetet – kutatás hiányában – most nem folytatjuk. Annál is kevésbé, mert szűkebb témánkra térve a továbbiakban a gyermekszám-preferenciák kizárólag makrostrukturális jellemzőinek bemutatására szorítkozunk, és nem hozzuk kapcsolatba azokat az egyéni szándékokkal, tervekkel, döntésekkel.

Úgy találjuk, hogy a kisebb-nagyobb közösségek (vagy a lakosság) normáinak jellegzetes ritmusa, fordulópontokkal tagolt önálló életútja lehet; előtte járhatnak a termékenységi gyakorlatnak, vagy éppenséggel lomhán követhetik azt. Hazai változásait – bár némileg hézagosan – viszonylag hosszabb időtávon tudjuk követni. Az „*Általánosságban hány gyermek ideális egy családban?*” kérdésre adott válaszoknak a 18–50 évesek körében mért átlaga 1974 és 2009 között csaknem eggyel csökkent, alig kevesebbel, mint a teljes termékenységi arányszám (TFR).³

³ Az 50 éven felülieket is magukban foglaló lakossági minták adatai alapján kirajzolódó tendenciákról lásd: S. Molnár E. (2001, 2010).

2. A 18–50 év közötti férfiak és nők véleménye a család ideális
gyermekszámáról, 1973–2009, % és átlag

*Opinion of men and women aged between 18–50 years about ideal number of
children in the family, 1973–2009, %*

Év	Eset- szám*	Ideális gyermekszám					Összesen	Átlag
		0	1	2	3	4–		
1974**	2586	0,1	0,4	31,2	56,0	12,2	100,0	2,76
1987	1422	0,3	3,8	58,8	34,4	2,7	100,0	2,40
1994	855	0,5	5,7	61,6	30,0	2,1	100,0	2,28
2001	9432	2,0	12,1	65,8	18,6	1,5	100,0	2,06
2009	1486	3,3	16,8	63,6	14,7	1,5	100,0	1,96

*Tisztított adatok, az „egyéb” vélemény és a „nem tudja” válaszok nélkül. Ezek aránya évjáratonként 1–4% között van.

**1974 = 18–45 évesek.

Az ideális gyermekszám átlaga követi a termékenység csökkenését. A két mutató egybevetése nem szokatlan eljárás a szakirodalomban. Ismereteink szerint ezt először Girard és Roussel alkalmazta egy 1982. évi közleményben (Girard – Roussel 1982).

A szerzők 9 európai országra vonatkoztatva a 15 éves és idősebb férfi- és női népességben ideálisnak tartott gyermekszám közvélemény-kutatás útján nyert átlagait vetették egybe a teljes termékenységi arányszámokkal. Feltevésük szerint a két átlag egymáshoz viszonyításával képezett mutató az eszmék, ideák és a termékenység közötti távolságot mutatja. Minél közelebb van ennek értéke 100-hoz, annál valószínűbb, hogy a gyermekvállalás az adott országban elfogadott eszményekkel, szokásokkal, hagyományokkal összhangban valósul meg. Adataik szerint ez leginkább az akkori (1979. évi) Írországra érvényes (TFR: 3,50, az ideális gyermekszám átlaga: 3,62), legkevésbé pedig az (akkori) Hollandiára (TFR: 1,56, az ideális gyermekszám átlaga: 2,29).

Ha hasonló módon szemügyre vesszük a hazai kutatássorozatban megfigyelt egyes évjáratokat, látható, hogy bár az 1974 és 2008/2009 közötti időszakban mindkét mutató csökkent, a köztük kimutatható távolság számottevően növekedett: az eszmények, ideák lassabban követték a termékenység zuhanását.

3. Az adott év teljes termékenységi arányszámának és a 18–50 évesek szerint ideális gyermekszám átlagának az alakulása
Changes in total fertility rate and the mean of ideal number of children among the 18–50-year-old

Év	TFR	Az ideális gyermekszám átlaga	A két átlag aránya
1974*	2,30	2,76	120
1987	1,81	2,40	134
1994	1,64	2,28	139
2001	1,31	2,06	157
2009**	1,35	1,96	145

* 18–45 évesek.

** 2008. évi TFR. (A tanulmány megírása idején a 2009. évi TFR még nem volt ismert. Az adat később korrigálásra kerül.)

Az idősebb (50 év feletti) korosztály valamivel mindig több gyermeket tart ideálisnak, mint a fiatalabb generációk. Korábbi vizsgálataink szerint ez saját termékenységi gyakorlatukkal, de más jellemzőikkel is (pl. relatíve alacsonyabb iskolázottságukkal, intenzívebb vallásosságukkal) függ össze.

4. Az ideálisnak tartott gyermekszám átlaga az 50 év alatti és 50 év feletti korcsoportokban
Mean of the ideal number of children in age groups below and above 50 years

Év	18–50 év közöttiek	50 évesnél idősebbek	Együtt
1974*	2,76	3,00	2,88
1987	2,40	2,61	2,47
1994	2,28	2,43	2,34
2001	2,06	2,24	2,13
2009**	1,96	–	1,96

* 18–45 évesek és 45 évesnél idősebbek.

** 18–50 évesek mintája.

Várható lenne, hogy a gyermekszám-preferenciák – minthogy a válaszadók több mint két évtizedet öregedtek – inkább felfelé tolnának el, vagyis hogy az egykor legfiatalabbnak számító korosztályok ma több gyermeket látnának jó-nak a családokban, mint amennyire annak idején gondoltak. A periódushatás azonban erősebbnek bizonyul, mint a véleményalkotók korosodása. Az 1987-

ben legfiatalabb (18–29 éves) korcsoport 2009-re 22 esztendővel lett idősebb, ám kvázi-kohorszелеmzésünk szerint nem apáik látásmódját tették magukévá, hanem preferenciáikat, a közgondolkodás változásához igazítva, erősen lefelé módosították. Míg 18–29 évesen egyharmaduk 3 vagy több gyermeket látott volna ideálisnak a magyar családokban, a 40–50 év közötti életkort elérve ez az arány a felénél kevesebbre mérséklődött körükben.

5. *Az 1987-ben 18–29 év közötti és a 2009-ben 40–50 év közötti férfiak és nők véleménye az ideális gyermekszámról, %, átlag*
Opinion of 18–29-year-old men and women (1987) and of 40–50-year old men and women (2009) about the ideal number of children

Ideális gyermekszám	Az 1987-ben 18–29 év közöttiek	A 2009-ben 40–50 év közöttiek
0	0	3,6
1	4,1	18,6
2	62,6	61,7
3	32,1	15,0
4–	1,2	0,8
Összesen	100,0	100,0
Átlag	2,34	1,92
Esetszám	514	540

A gyermekszám-preferenciákat más kérdésekkel is szokás vizsgálni. A „*Mennyire jó, ha egy házaspárnak nincs/vagy pedig van: egy vagy két vagy három vagy négy és több gyermeke?*” – kérdésre válaszolva a preferenciák – egy ideális helyzet mérlegelése helyett – másfajta dimenzióba helyeződnek át. Az interjúalanyok ekkor nem azt latolgtatják: *mi lenne* a legjobb, a leginkább eszményi gyermekszám, hanem azt, hogy a meglévő gyermekek egy meghatározott, konkrét száma (vagy éppen a gyermeknélküliség) mennyire tudja biztosítani a házaspár, a család érzelmi egyensúlyát, jó közérzetét. A gyermekszám-preferenciák az ideálisnak vélt helyzethez képest ekkor megnövekednek. Míg például a 3 gyermeket *ideálisnak* tartók aránya az 1987. évi 34%-ról 2009-ig 15%-ra zuhant, azt a *tényleges állapotot*, amikor 3 gyermeke *van* egy házaspárnak, az emberek közel fele gondolja ma is „nagyon jónak”, vagy „jónak”. A preferenciák időbeli változását három adatfelvétel adatai alapján tudjuk megmutatni.

6. „Mennyire jó, ha egy házaspárnak *X* számú gyermeke van?”
 (18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, 1988, 1997, 2009, %)
 “How good it is if a married couple has *X* children?”
 (Opinion of men and women aged 18–50 years in 1988, 1997 and 2009, %)

Ha egy házaspárnak	Nagyon jó vagy jó	Sem nem jó, sem nem rossz	Rossz vagy nagyon rossz	Egyéb vélemény vagy nem tudja	Összesen
Nincs gyermeke					
– 1988	1,2	22,3	75,8	0,6	100,0
– 1997	3,8	16,3	75,8	4,0	100,0
– 2009	6,3	17,8	73,8	2,1	100,0
1 gyermeke van					
– 1988	58,6	31,6	9,0	0,8	100,0
– 1997	32,2	35,2	28,3	4,3	100,0
– 2009	48,9	31,5	16,4	1,2	100,0
2 gyermeke van					
– 1988	95,3	3,5	0,3	0,9	100,0
– 1997	72,6	18,4	4,8	4,2	100,0
– 2009	72,7	20,7	5,0	1,6	100,0
3 gyermeke van					
– 1988	62,0	23,5	13,1	1,4	100,0
– 1997	53,0	20,1	21,0	5,8	100,0
– 2009	43,5	29,1	25,1	2,3	100,0
4 vagy több gyermeke van					
– 1988	20,0	29,4	47,9	2,7	100,0
– 1997	20,7	18,2	54,1	7,0	100,0
– 2009	19,0	23,8	53,7	3,5	100,0

Esetszám: 1988: 1087; 1997: 843; 2009: 1516.

Jó jel, hogy a 18–50 év közöttiek háromnegyede két évtizedes távlatban változatlanul „rossz”, vagy „nagyon rossz” állapotnak tartja a gyermeknélküliséget. Némiképp növekedésnek indult (1,2-ről 6,3%-ra) az ezt a helyzetet „jónak” vagy „nagyon jónak” ítélik alacsony hányada. Az adott gyermekszám negatív („rossz” vagy „nagyon rossz”) minősítése ellentétes tartalmú, ha *egy*, illetve ha *négy és ennél több* gyermekes házaspárokról nyilatkoznak az emberek. Az interjúalanyok jelentős többsége az előbbiekre gondolva ezt a helyzetet inkább azért véli rossznak, mert „*csak ennyi van*” („*jobb lenne – úgymond – ha legalább kettő lenne*”), míg az utóbbiakét kifejezetten a meglévő gyermekek magas száma miatt látják „rossznak” vagy „nagyon rossznak”. Az itt áttekintett időszakban a legnagyobb változás a *háromgyermekes* házaspárok helyzetének minősítésében történt. 1988 és 2009 között csaknem 20 százalékponttal esett a háromgyermekes létet „jónak”, vagy „nagyon jónak” tartók aránya, és csaknem

megkétszereződött azoké, akik szerint manapság „rossz” vagy „nagyon rossz”, ha egy házaspárnak három gyermeke van.

Ez nem meglepő, mivel méréseink szerint 1995 óta a 18–50 évesek 60%-a úgy gondol a három gyermekkel élő családokra, mint „sokgyermekes”, ún. „nagy családkra”. Volt idő, amikor ezt a jelzőt csak a négy vagy annál több gyermekes házaspárokra, családokra vonatkoztatták (1974-ben az akkori mintának csaknem 90%-a vélekedett így). A „sokgyermekes”-nek minősített családok vélt gyermekszámátalaga az 1990-es évek második felében kirívóan alacsonynak bizonyult. (Az 1995. évi felmérésben a 18–50 évesek 11%-a, 1999-ben 15%-a még a kétgyermekeseket is ide sorolta.) A megítélés oka az lehet, hogy az akkori kormányzati intézkedések éles cezúrát szabtak: csak a 3 és több gyermekesek kaphattak családi pótlékot és gyest. Az ellátásnak ez a szűkítése a közvélemény figyelmét a három- és több gyermekesekre irányította. Az elmúlt évtized végére módosult ez a megközelítés: 2009-ben a megkérdezetteknek csupán 4%-a kategorizált két gyermekkel is sokgyermekesnek egy családot, és az 1990-es évekhez képest számottevően megnőtt azok aránya, akik ezt a jelzőt kizárólag azokra találták érvényesnek, akik legalább 4 gyermekről gondoskodnak.

7. A „sokgyermekesnek” tartott családok vélt gyermekszámának változásai
(18–50 év közötti férfiak és nők véleménye, % és átlag)

Changes in the number of children in the families, which were considered “big”
(Opinion of men and women aged between 18–50 years, %)

Év	Eset-szám	A gyermekek száma					
		1 vagy 2	3	4 vagy több	nem tudja	összesen	átlag
1973*	2586	–	10,7	88,5	0,5	100,0	4,83
1995	569	11,0	60,0	28,0	1,0	100,0	3,26
1999	838	15,3	62,3	20,1	2,3	100,0	3,09
2009	1516	3,8	57,9	37,8	0,5	100,0	3,49

* 18–45 évesek.

A metrikus formában kifejezett vélemény változása együtt járt azzal, hogy az elmúlt tíz esztendőben a rokonszenv is növekedett a sokgyermekes családok iránt; ma jóval többen tartják az érintett szülőket családszerető, gyermekcentrikus embereknek, mint az 1990-es évek végén. Ennek megfelelően némileg csökkent e családok negatív megítélése is.

8. A 18–50 év közöttiek véleménye a sokgyermekes családok többségéről,
1999, 2009, %

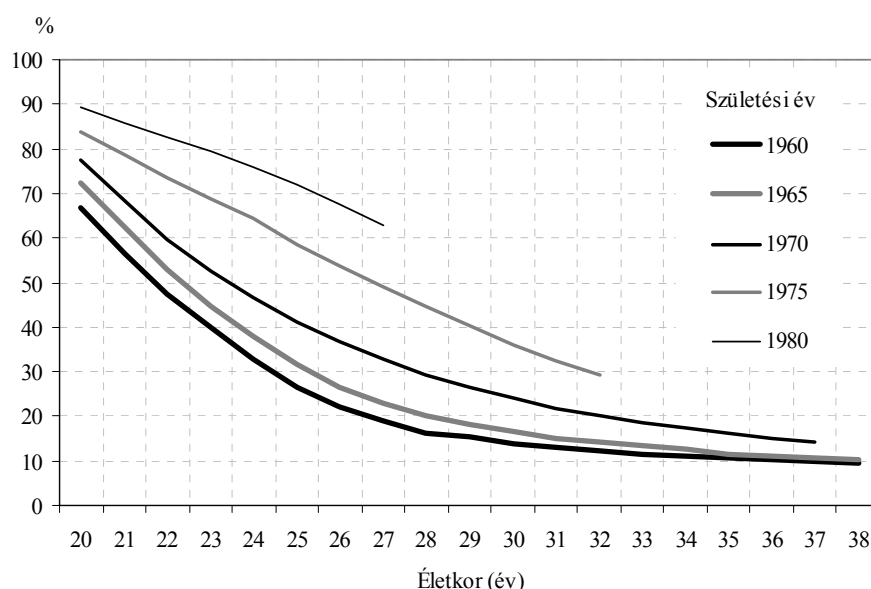
Opinion of 18–50-year-olds about the majority of big families, 1999, 2009, %

A többség:	1999	2009
– családszerető, gyermekcentrikus	23,9	36,2
– tudatlan felelőtlen, nem ismeri a védekezés módszereit	10,3	10,1
– csak a megélhetés, a szociális kedvezmények miatt vállalkozik ennyi gyermekre	22,6	19,5
– részben pozitív, részben negatív, ilyen is, olyan is van közöttük	41,6	33,1
Egyéb vélemény, vagy nem tudja	1,6	1,1
Összesen	100,0	100,0
Esetszám	838	1516

Ma még nem tudni, hogy a sokgyermekes családok iránti tolerancia enyhe növekedése egy pozitív tendencia megindulásának a jele-e. Az eddigi tapasztalatok azt látszanak alátámasztani, hogy e tekintetben a közgondolkodás érzékenyen képes reagálni a családpolitika intézkedéseire. Minél nagyobb lehetőséget biztosít a családpolitika a leendő szülőknek arra, hogy érvényesítsék család- és gyermekcentrikus beállítódásukat, annál elfogadóbb a közvélemény a gyermekvállalási kedv emelkedése iránt.

A gyermekes lét ellenkező irányú megközelítése a *gyermekvállalás elhárítására, a tudatosan vállalt gyermektelenségre irányul*. Megjegyzendő, hogy nálunk ennek mértéke még elenyészőnek mondható. Pongrácz Tiborné idézett tanulmánya (Pongrácz 2007. 206–209) a 2000. évi PPA adatain mutatja be, hogy Magyarországon a 20–40 év közötti, még gyermektelen férfiak 8%-a, a nőknek csupán 3%-a nem kívánna a későbbiekben sem gyermeket. (Vannak országok, amelyekben ez az arány ugyanebben az évben az adott korosztályban a 15–20%-ot is elérte.) Hazánk kitűnik abban is, hogy a lakosság túlnyomó többsége (85%-a) „rossznak”, vagy „nagyon rossznak” tartja „*a gyermektelen párok számának növekedését*”. (Ugyanakkor Belgiumban például csupán 35%, Hollandiában 25% deklarált hasonló véleményt.) Ezzel egybecseng, hogy – mint a 6. táblázatban látható – a 18–50 év közötti magyar férfiak és nők közel háromnegyede rossznak vagy nagyon rossznak tartotta, ha egy házaspárnak nincs gyermeke.

Magyarországon – legalábbis ma még – nem a szándékos gyermektelenség nagyságrendje, hanem inkább az ad okot aggodalomra, hogy a gyermekvállalás idősebb életkorra halasztása megnöveli annak esélyét, hogy az érintettek véglegesen gyermek nélkül maradnak. Emelkedik ugyanis azoknak a nőknek az aránya (ma 40% körüli), akik 30 éves korukig nem szülnek. Ez a körülmény is hozzájárul a gyermektelenek hányadának növekedéséhez, és annak veszélyét hordozza, hogy perspektívájában rontja a gyermekes lét, a gyermek értékének közösségi megítélését.

Forrás: Spéder – Kapitány (2009).

*I. Az adott életkorig gyermektelen nők aránya egyes születési évjáratokban
Childless women up to a certain age in some birth cohorts*

A korábbi adatfelvételek eredményei alapján is érzékelhettük egy olyan véleménycsoport jelenlétét, amely a gyermektelen állapotot ideális helyzetnek tekinti. Súlyuk ma is kicsi, de az 1987. évi 0,3%-ról 2009-ig 3,3%-ra nőtt. Azok hányada pedig, akik „jónak” vagy „nagyon jónak” minősítik, ha egy házaspárnak nincs gyermeke, az 1988-ban mért 1,2%-ról 2009-ben 6,3%-ra emelkedett. A korábbi évtizedekben még nem, 2009-ben azonban már időszerűnek látszott annak célirányos vizsgálata is, hogy miként gondolkozik a 18–50 év közötti korosztály a gyermekvállalás szándékos mellőzéséről.

Először azt szondáztuk, hogy a megkérdezettek tudomása, tapasztalata alapján érzékelhető-e a kérdéssel kapcsolatban valamiféle közmegítélés; mit gondolnak arról: az emberek többsége negatívan, elfogadóan, netán helyeslően szemléli-e a gyermektelenség mint életforma választását. Ehhez mérten tettük vizsgálat tárgyává a személyes véleményeket. Vajon a vizsgált korosztály milyen mértékben azonosul az általa többséginek gondolt állásfoglalásokkal, mekkora az aránya és mi a tartalma azoknak a nézeteknek, amelyek nyíltan eltérnek a többséginek gondolt véleményétől.

A válaszadók több mint fele (56%) azt tapasztalja, hogy ma az emberek többsége *tudomásul veszi, elfogadja* azoknak a fiataloknak a választását, akik gyermek nélkül akarják leélni az életüket. További csaknem 40% szerint ezzel a magatartással az emberek többsége *nem rokonszenvezik*, olyannyira, hogy egyenesen *helyteleníti* azt. Alig vannak tehát, akik a gyermekvállalás szándékos elutasításának *helyeslését* manapság többségi álláspontként érzékelik. A többségnek tulajdonított állásfoglalásokat a szándékos gyermektelenség személyes, egyéni megítélésével szembesítve, a következő kép rajzolódik ki (9. táblázat).

9. A többséginek tulajdonított és a személyes állásfoglalások egymáshoz viszonyítása

(18–50 év közötti férfiak és nők, 2009, %, esetszám: 1484)

Correlation of personal statements to statements considered to be of majority
(Men and women aged between 18–50 years, 2009, %, n = 1484)

Tudomása szerint a szándékos gyermektelenséget az emberek többsége:	A szándékos gyermektelenséget személy szerint				
	helytelenítők	tudomásul vevők, azt elfogadók	helyeslők	egyéb vélemény vagy nem tudja	összesen
– helyteleníti	28,7	9,1	0,4	0,3	38,5
– tudomásul veszi, elfogadja	11,2	42,9	1,6	–	55,7
– helyesli	0,6	0,3	1,8	0,3	3,0
Egyéb vélemény vagy nem tudja	0,7	1,0	–	1,0	2,7
Összesen	41,2	53,3	3,8	1,7	100,0

Bár a többséginek tulajdonított és a személyes állásfoglalások megoszlása nagyon hasonló, a megkérdezettek több mint egynegyedének (25,6%-ának) személyes nézete eltér attól, amit egyébként többséginek gondol. Közöttük azok hányada nagyobb, akik a „tudomásul vesszük, elfogadják” megfogalmazású feltételezett közösségi véleménynél negatívabban ítélik meg a gyermektelenség tudatos választását, és kevesebben, akik saját maguk megértőbbek annál, mint amit többségi véleménynek vélelmeznek. A kis elemszám miatt a legnagyobb óvatosság ajánlatos, annyi azonban sejthető, hogy leginkább a gyermektelenséget mint életformát pártfogoló, azzal rokonszenvező emberek érezhetik a normától elütőnek saját véleményüket, mivel maguk sem nagyon számolnak azzal, hogy e kérdésben a közmegítélés támogatni fogja őket.

A témáról többet megtudunk azokból a szabadon elmondott kommentárokból, amelyekkel a válaszadók megindokolják személyes álláspontjukat. Egy tartalomelemzéssel kialakított tipológia segítségével 7 karakterisztikus vélemény típus rajzolódik ki:

1. *A gyermeknek érték, „örömforrás” szerepet tulajdonító véleményít-pushoz tartozók azt emelik ki, hogy a gyermektelenséget választó emberek sok örömtől, a párkapcsolat, a család igazi értelmétől fosztják meg magukat. Képviselőjük 32,1%-os.*
2. *Liberális véleményt képviselőknak nevezhetjük azokat, akik szerint magánügyről van szó, mindenki maga döntheti el, hogy életét gyermekkel vagy a nélkül tervezi-e. A 18–50 év közöttiek 30,0%-a ezzel a nézettel azonosul.*
3. *Megértő nézetet vallanak magukénak azok, akik szerint a mai világban, a mostani gazdasági körülményekre, a gyermek eltartásának nehézségeire tekintettel érthető, ha a fiatalok gyermektelenség mellett döntenek – még ha ez a magatartás nem helyeselhető is. Ezt a megkérdezettek 15,6%-a vallja.*
4. *Az ország, a népesedés érdekét hangsúlyozza a válaszadóknak az a 7,0%-a, akik szerint a gyermekvállalás éppenséggel a jövő generáció, más oldalról pedig az öregedő népesség eltartása miatt lenne fontos.*
5. *Önzéssel, karrierizmussal, kényelmességgel vádolja a gyermekes lételet elutasító fiatalokat az interjúalanyok 6,8%-a.*
6. *„Igazuk van”, „nem is kell a gyerek” – ilyen indulatos megfogalmazásokat csak töredéknyi arányban (1,9%) találhattunk.*
7. *Végül hasonlóan kicsiny, 1,9%-os azok súlya, akik közömbösségüket, a téma iránti érdeklődésük teljes hiányát nyilvánították ki. (Véleményét nem indokolta 4,7%.)*

Ha a fő véleményirányok metszetében elemezzük a fenti véleményítpushokat, értelemszerűen jellegzetes különbségek mutatkoznak (10. táblázat).

*10. A szándékos gyermektelenség választását tudomásul vevők és azt helytelenítők főbb indokai, %
Reasons of people noting and opposing voluntary childlessness, %*

Akik tudomásul veszik, elfogadják Esetszám: 777	Akik helytelenítik Esetszám: 601
1. A gyermekvállalás magánügy, mindenki maga dönt az életéről	1. Nem helyes lemondani a gyerekekről mint örömforrásról, mint a család értelméről
2. Meg lehet érteni, a mai helyzetben nehéz a gyermekek eltartása, felnevelése	2. Az ország, a népesedés miatt fontos lenne a gyermekvállalás
	3. A gyermektelenség választása önzés, karrierizmus, kényelmesség
54,9	72,0
23,4	15,3
	6,9

Végiggondolva a gyermektelenség megítéléséről elmondottakat, az adatok elég jelentős feszültségről árulkodnak. Egyik oldalon áll az a meghatározó többség (75–85%) által vallott, nagyon határozott álláspont, amely szerint mind a gyermek nélkül leélt élet, mind pedig a gyermektelen párok számának növekedése rossz vagy nagyon rossz minősítés alá esik. Más oldalról azonban – mint láthattuk – többségi nézet az is, hogy a gyermektelenség tudatos választása érinthetetlen magánügy, a privát szféra tiszteletben tartandó döntése, amit a szűkebb-tágabb környezetnek tudomásul kell vennie, el kell fogadnia. Bár jelentős kisebbségben marad az a – már-már előítéletesnek nevezhető – hozzáállás, amely a szándékos gyermektelenséget az „önzés”, „karrierizmus”, „kényelmesség” kategóriájába sorolva kritikával illeti, megléte ugyancsak a fennálló mentális feszültséget erősíti.

Egyáltalán, a gyermekszám-preferenciák időbeli alakulását követve az tűnik ki: a közgondolkodás ma hajlamos arra, hogy a gyermekszám mérséklését (vagy akár a gyermektelenséget) a feszültségek oldásának egyik eszközeként hagyja jóvá. De vajon van-e a közgondolkodásnak valamiféle normatívája arra vonatkozóan, hogy milyen életcélok kitűzése helyeselhető a leginkább, s megvalósításukat milyen gyermekszám mellett tartja lehetségesnek, célszerűnek a legtöbb ember? A továbbiakban e kérdéskör vizsgálatának/vizsgálhatóságának eredünk nyomába.

Az életcélok és a gyermekszám-preferenciák kapcsolata

Az 1. táblázat PPA 2000-ből származó adatai azt mutatták, hogy a „*Nem lehet boldog az, akinek nincs gyermeke*” megfogalmazású állításra vonatkozó állásfoglalás (egyetértés vagy elutasítás) szinte szabályos választóvonalként működött. Azokban a kelet-európai régióhoz tartozó országokban, ahol a termékenység alacsony, az egyetértők hányada jelentősen meghaladta a társadalmi-gazdasági fejlődésében harmonikusabb, kedvezőbb termékenységi adatokat felmutató nyugat-európai országokban mért arányokat. A 18–50 év közötti korosztály körében regisztrált, 56%-os magyarországi hányad ugyancsak nagyon magas, 2009-ben pedig 54%. Nagyobb változás, hogy a „*részben egyetért – részben nem ért egyet*” alternatíva választása 2009-re jóval elterjedtebb lett, mint 2000-ben volt, amennyiben aránya 12 százalékponttal emelkedett. Ez a gondolkodásmód változásának, differenciáltabbá válásának tekinthető. Mint ha azt vetítené előre: a gyermeknek mint örömforrásnak egyértelmű elismerése mellett a közgondolkodásban más életcélok is mindinkább polgárjogot nyernek/nyerhetnek. Hasonlóképpen változott a *gyermekvállalás és az életcélok megvalósíthatóságáról* alkotott vélemények megoszlása. Erről először 1997-ben, majd 2009-ben nyerhettünk adatokat. A gyermekvállalás mint az egyéb életcélokról való lemondás sarkított elfogadásával vagy elutasításával azonosu-

ló nézetek aránya 12 év távlatában jelentősen csökkent, a „részben egyetért – részben nem ért egyet” változat gyakorisága pedig gyakorlatilag megduplázódott. (Az eltérő időpontokban készült korábbi adatfelvételek egy irányba mutatnak, vagyis nem kérdezésmetodikai hatásokról lehet szó.)

11. A gyermekvállalás és az életcélok viszonyáról alkotott vélemények megoszlása
(18–50 év közötti férfiak és nők, 1997, 2000, 2009, %)
Distribution of opinions about the relationship between childbearing and life purposes
(Men and women aged between 18–50 years, 1997, 2000, 2009, %)

Vélemények		
Nem lehet igazán boldog, akinek nincs gyermeke	2000 (Esetszám: 776)	2009 (Esetszám: 1516)
– egyetért	56,0	53,9
– részben egyetért, részben nem	21,1	33,2!
– nem ért egyet	19,4	12,1
Nem tudja	3,5	0,7
Összesen	100,0	100,0
A gyermekekkel túl sok a gond, a lekötöttség, aki erre vállalkozik, annak mindenről le kell mondania	1997 (Esetszám: 837)	2009 (Esetszám: 1516)
– egyetért	12,8	7,6
– részben egyetért, részben nem ért egyet	19,6	40,8!
– nem ért egyet	66,0	51,4
Nem tudja	0,7	0,2
Összesen	100,0	100,0
Az emberek jobban meg tudják valósítani életcéljaikat, ha nincs gyermekük	1997 (Esetszám: 837)	2009 (Esetszám: 1516)
– egyetért	26,3	13,4
– részben egyetért, részben nem ért egyet	20,6	46,4!
– nem ért egyet	50,9	38,5
Nem tudja	2,2	0,3
Összesen	100,0	100,0

A vizsgált három állítás megfogalmazása eléggé közhelyszerű, ha úgy tesszük, szinte szuggérálja az egyetértő vagy elutasító, de voltaképpen „a gyermek mint életcél” kizárólagosságát mérlegre tevő véleménynyilvánítást. A közhelyszerűségből is következik, hogy a válaszadók többsége akaratlanul is a feltételezett közmegejtélés befolyása alá kerül. Most azonban mintha annak lennénk tanúi, hogy látványos és sokakra kiterjedő elmozdulás történt a tradicionális

normákat idéző, sarkított közhelyektől tartózkodóbb, több szempontot mérlegetlő gondolkodásmód irányába. Talán arról van szó: az élet lassan kikényszeríti, hogy a gyermekvállalás és az egyéb életcélok közötti összhang megteremtése nemcsak az egyéni életutakban, hanem a közvélekedésben is mindinkább képviselhetővé, normatíva erejűvé válják.

De vajon milyen ún. *egyéb* életcélok, értékek azok, amelyek követését a közgondolkodás helyesli, amelyeket indokoltnak tartja? Ebben is érvényesülhet a közösségi elvárások bizonyosfajta pressziója: míg a családról való gondoskodás (pl. megfelelő jövedelem vagy lakása biztosítása) a leginkább elismert célok, törekvések közé tartozik, például az időtöltés a barátokkal, a szórakozás már kevesebb támogatót kap. A közgondolkodásban kialakult *fontossági rangsorok* normaként működve keretet szabhatnak az egyéni életvezetés, az egyéni szándékok számára.

Hogy milyen életcélok fontosak vagy kevésbé fontosak, valamint hogy megvalósításuk hány gyermek felnevelése mellett lehetséges, nem függetlenek egymástól. Vajon vannak-e közöttük olyanok, amelyek eléréséhez a közmegítélés szerint éppenséggel előnyös, ha több gyermek is él a családokban, és vannak-e olyanok, amelyek szinte keresztülvihetetlenek, ha akárcsak egy-két gyermek eltartásáról kell is gondoskodni? Más szóval, melyek azok a gyermekszám növelésére serkentő életcélok, amelyeket a legtöbb ember helyesnek, támogathatónak tart, és melyek azok, amelyek esetében akár a családméret mérséklését is elfogadhatónak, indokoltnak tartják?

Erről a meglehetősen szövevényes problémáról első ízben a 2000-es PPA-vizsgálat keretei között, ezt követően pedig 2009-ben jutottunk empirikus adatokhoz. Így – viszonylag rövidebb időtávon – a vélemények változását is nyomon tudjuk követni.^{4, 5}

A 2000. évi nemzetközi vizsgálat alkalmából a kérdőív készítői *Inglehart – Maslownak* a szükségletek hierarchikus felépítettségén alapuló „posztmaterializmus” elméletére támaszkodtak, amikor az ún. materiális és posztmateriális értékek 11 tételből álló két nagyobb csoportját állították fel (Fokkema – Esweldt 2006).^{6, 7}

⁴ A 2000. évi PPA-vizsgálat nemzetközi összehasonlítást is lehetővé tett, erről részletesebben lásd: S. Molnár E. (2009).

⁵ Hasonló kérdéskörre vonatkozóan elvileg korábbról, 1991-ből is vannak magyarországi adatok, amelyek felvételét az ISSP keretében a TÁRKI végezte. Metodikai okokból ehhez nem tudunk visszanyúlni, mivel a kérdőívben szereplő itemeknek csak igen kis része azonos a miénkkel, és ott a minta alsó korhatára is magasabb volt.

⁶ Az életcélok száma természetesen korlátozott. A korlátokat a kérdezhetőség, a gazdaságosság és – nemzetközi vizsgálatról lévén szó – a minden ország számára azonos értelmezhetőség követelménye szabta meg.

⁷ A tárgyalt kérdéssor kérdőívben való megjelenítését a Mellékletben közöljük.

*12. Matriális és posztmatriális életcélok a 2000. évi
PPA-vizsgálatban
Material and post-material life purposes in PPA survey 2000*

Matriális életcélok	Rövidítve*:
1. Biztonságnújtás a közelállók számára	Biztonságnújtás
2. Megfelelő jövedelem	Jövedelem
3. Szép, tágas lakásban lakni	Lakás
4. Évente legalább egyszer szabadságra menni	Szabadság
5. Egy házasságban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen jövedelme	Férj, feleség keressen
Posztmatriális életcélok	Rövidítve:
6. Harmóniában élni a társsal, partnerrel	Harmónia
7. Sikereség a munkában	Munkasiker
8. Elismertség, tisztelet kivívása a családon kívül	Elismertség
9. Lehetőség egyéni célok megvalósítására	Egyéni cél
10. Elég idő legyen saját magunkra, hobbijainkra	Hobbi
12. Legalább havi 1–2 alkalommal szórakozni menni**	Szórakozás

* A továbbiakban a táblázatokban az egyes életcélokat rövidített formában nevezzük meg.

** Csak a magyar kérdőívben szerepel.

Azt a 13. táblázat mutatja be, hogy 2000-ben a felsorolt életcélok milyen preferenciarendje alakult ki az európai régió e résztema vizsgálatában részt vevő 7 országának átlagában. A táblázat csak a „nagyon fontos” és a „fontos” minősítések (5-ös és 4-es osztályzatok) arányait tartalmazza, ezek minden életcél esetében és mindegyik országban a meghatározó többség választásai. Magyarország négy életcél megítélését tekintve tért el az európai átlagtól. A „szép, tágas lakásban lakni”, valamint „az évente egyszer szabadságra menni” motívuma a mi esetünkben jóval fontosabbnak bizonyult. Az „elég idő legyen saját magunkra, hobbijainkra” és az „elég időt fordítani a barátokra” aspirációja azonban a magyarok számára 2000-ben nem jelentett akkora értéket, mint a többi országban.

Érdekes, hogy Magyarországon az ötös és négyes osztályzatok megoszlása jelentősen eltért az európai átlagtól. Más nemzetközi vizsgálatok során is megfigyeltük már, hogy a magyar emberek készségesebben osztályoznak 5-össel, míg az európai országokban többnyire szinte egyenletesen oszlanak meg a minősítések az 5-ös és 4-es között. Így történt ez most is. Ezért az összehasonlítások során a két fokozatot együttesen kezeltük; ekkor – az említett 4 életcél kivételével – Magyarország jól belesimul a vizsgált országok átlagába.

13. Az egyes életcélok „nagyon fontos” és „fontos” minősítésének aránya
7 európai ország* átlagában és Magyarországon
(18–50 év közötti férfiak és nők, 2000, %)
*Proportion of some life purpose ratings (“very important” and “important”)
in seven European countries and in Hungary
(Men and women aged between 18 and 50 years, 2000, %)*

Életcélok	Nagyon fontos	Fontos	Együtt
Materiális életcélok**			
Biztonságnyújtás			
– PPA	43,0	50,0	93,0
– 2000.hu	81,7	15,1	96,8
Jövedelem			
– PPA	51,1	40,3	91,4
– 2000.hu	84,7	12,2	96,9
Szabadság			
– PPA	38,9	38,5	77,4
– 2000.hu	68,1	17,2	85,3
Lakás			
– PPA	33,7	42,6	76,3
– 2000.hu	63,2	24,5	87,7
Férj, feleség keressen			
– PPA	24,7	41,1	65,8
– 2000.hu	44,9	24,1	69,0
Posztmateriális életcélok**			
Harmónia			
– PPA	62,9	32,0	94,9
– 2000.hu	79,5	14,4	94,0
Egyéni cél			
– PPA	23,6	47,3	70,9
– 2000.hu	52,7	14,0	66,7
Elismertség			
– PPA	23,8	51,2	75,0
– 2000.hu	51,5	31,1	82,6
Munkasiker			
– PPA	46,4	45,4	91,8
– 2000.hu	64,4	23,9	88,3
Barátok			
– PPA	15,2	50,0	65,2
– 2000.hu	24,7	29,2	53,9
Hobbi			
– PPA	28,1	52,1	80,2
– 2000.hu	22,0	25,9	47,9
Szórakozás			
– PPA	–	–	–
– 2000.hu	37,0	21,2	58,2

* Németország, Észtország, Ciprus, Litvánia, Magyarország, Lengyelország, Szlovénia.

** Sorrend az életcélok nemzetközi átlaga szerint.

A két vizsgálati év, 2000 és 2009 között történt nálunk néhány érdemi változás. Szembeötlő, hogy az 5-ös és 4-es osztályzatok együttes aránya a közel egy évtizeddel korábbihoz képest 2009-ben alacsonyabb lett. Emellett a nyilvánított vélemények struktúrája közelített a többi országban már 2000-ben is tapasztalható, a „nagyon fontos” és fontos” minősítések már nálunk is egyenletesebben oszlottak meg. Nagyobb lett a súlya néhány más országban már korábban is jobban preferált posztmateriális életcélnak (*barátok, hobbi, egyéni célok*). Feltűnően nagy teret nyert az a szempont, hogy *„egy házasságban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen jövedelme”*.

14. Az életcélok „nagyon fontos” és „fontos” minősítésének változásai
2000–2009 között Magyarországon
(18–50 év közötti férfiak és nők, %)

*Changes in the ratings of life purposes (“very important” and “important”)
between 2000 and 2009 in Hungary*

(Men and women aged between 18 and 50 years, %)

Materiális életcélok	Nagyon fontos	Fontos	Együtt	Posztmateriális életcélok	Nagyon fontos	Fontos	Együtt
Biztonságnyújtás				Harmónia			
– 2000	81,7	15,1	96,8	– 2000	79,5	14,4	94,0
– 2009	65,6	25,0	91,1	– 2009	71,8	20,8	92,6
Jövedelem				Egyéni cél			
– 2000	84,7	12,2	96,9	– 2000	52,7	14,0	66,7
– 2009	63,0	28,6	91,6	– 2009	33,5	38,4	71,9
Szabadság				Elismertség			
– 2000	68,1	17,2	85,3	– 2000	51,5	31,1	82,6
– 2009	44,3	28,8	73,1	– 2009	34,6	38,4	73,0
Lakás				Munkasiker			
– 2000	63,2	24,5	87,7	– 2000	64,4	23,9	88,3
– 2009	33,1	38,8	71,9	– 2009	43,5	40,3	83,8
Férj, feleség keressen				Barátok			
– 2000	44,9	24,1	69,0	– 2000	24,7	29,2	53,9
– 2009	51,5	33,0	84,5	– 2009	21,0	33,7	54,7
				Hobbi			
				– 2000	22,0	25,9	47,9
				– 2009	18,9	30,0	48,9
				Szórakozás			
				– 2000	37,0	21,2	58,2
				– 2009	19,9	23,2	43,1

Forrás: PPA 2000 és Családi értékek 2009 adatállománya.

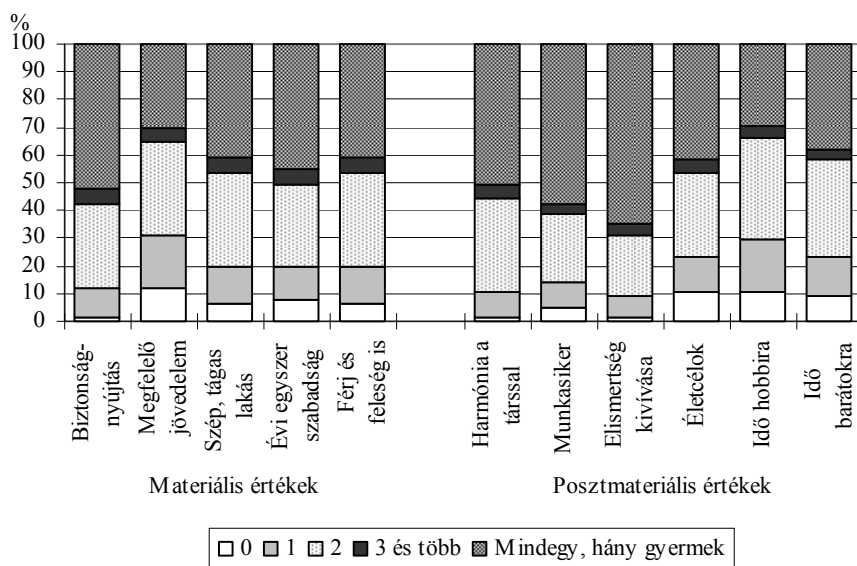
A vélemények változásának irányát pregnánsan szemlélteti az a mutatószám, amelyet az életcélok 2009. és 2000. évi minősítésének egybevetésével képezzünk. Minél inkább meghaladja az így nyert paraméter értéke a 100-at, annál fontosabbá vált 2000 óta az adott életcél, míg a 100 alatti érték a preferencia gyengülését jelzi.

Az igények az ezredforduló óta – úgy tűnik – a modernizálódás („*a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen jövedelme*”) és az individuális életcélok („*idő magunkra*”, „*idő barátokra*”, „*egyéni életcélok*”) irányába tolódtak el. (A „*havi 1–2 szórakozás*” fontosságának igen jelentős csökkenését egyelőre nem tudjuk magyarázni – talán a gazdasági válság hatásáról lenne szó?)

*15. Az életcélok fontosságának 2000–2009 közötti változását jelző mutatószám
(2000 = 100)
Index of change in the importance of life purposes between 2000 and 2009
(2000 = 100)*

Materiális életcélok			Posztmateriális életcélok		
1.	Férj, feleség keressen	122	1.	Egyéni célok	107
2.	Jövedelem	95	2.	Hobbi	102
3.	Biztonságnyújtás	94	3.	Barátok	101
4.	Szabadság	86	4.	Harmónia	99
5.	Lakás	82	5.	Munkasiker	95
			6.	Elismertség	88
			7.	Szórakozás	74

Közel egy évtized távlatában többet változott a közvélemény abban, hogy egy-egy életcél megvalósítása függ-e attól, *hány gyermek felnevelésére vállalkozik valaki*. A 2000. évi nemzetközi összehasonlító vizsgálat (PPA) adatai szerint mindegyik, de főképp az ún. posztmateriális életcélok esetében volt kedvelt a „*mindegy, nem függ a gyermekek számától*” megfogalmazású vélemény. Az ún. materiális életcélokról gondolkozva már nagyobb súllyal esett a latba a hozzájuk rendelt, konkrét gyermekszám is.

Forrás: Fokkema – Esweldt (2006. 19) és S. Molnár E. (2009. 196).

II. A 20–50 év közötti válaszadók véleménye a vizsgált életcélokhoz kapcsolható gyermekszámról, 7 ország átlagai alapján

Opinion of respondents aged between 20–50 years about the possible number of children linked to studied life purposes, based on the average of 7 countries

Magyarország elég jól beleillett a II. ábrán látható európai átlagba. Ám 2009-re minden egyes életcélt tekintve teret nyert az a nézet, hogy az életcélok megvalósítása nagyon is függ a gyermekek vállalt/vállalható számától. Ennek megfelelően az egyes életcélok mellé rendelt, optimálisnak vélt gyermekszám-átlagok – egy-két kivételtől eltekintve – lefelé módosultak.

16. A 18–50 év közötti magyarok véleményváltozása az életcélok és a megvalósításukhoz optimális gyermekszám kapcsolatáról, 2000, 2009, % és átlag

Opinion change of 18-50-year-old Hungarians about the relationship of life purposes and the optimal number of children by which they are realisable, 2000, 2009, % and the mean

Az életcélok rangsora *	A megvalósítás függ a gyermekszámtól		Az optimálisnak tartott gyermekszám átlaga	
	2000	2009	2000	2009
Materiális életcélok				
1. Jövedelem	60,5	65,3	1,53	1,51
2. Férj, feleség keressen	48,5	58,0	1,77	1,73
3. Biztonságnyújtás	45,7	57,3	1,94	1,82
4. Lakás	52,3	56,7	1,65	1,69
5. Szabadság	41,5	50,8	1,66	1,67
Posztmateriális életcélok				
1. Hobbik	54,6	74,0	1,52	1,42
2. Barátok	54,6	68,4	1,62	1,57
3. Szórakozás	54,6	67,8	1,40	1,41
4. Egyéni célok	54,1	63,2	1,56	1,49
5. Munkasiker	35,2	47,7	1,69	1,58
6. Harmónia	29,4	40,2	1,97	1,79
7. Elismertség	22,2	36,4	1,96	1,91

* A 2009. évi rangsor sorrendjében.

A PPA-vizsgálat szerint 2000-ben viszonylag kevesen vélték úgy, hogy egy-egy életcél gyermek nélkül lenne a leginkább keresztülvihető. A részt vevő 7 európai ország átlagát tekintve mégis volt közöttük olyan, amely kapcsán ez az álláspont 10% körüli vagy akár ennél magasabb hányadot képviselt. Ilyen életcél például a „*megfelelő jövedelem elérése*”, az „*egyéni életcélok*” megvalósításának lehetősége, a „*magunkra, hobbijainkra fordítható idő*” (vö. II. ábra). Ezek az arányok Magyarországon is hasonlóak, és ebben a tekintetben nem sok változás történt 2000 és 2009 között. Az azonban érdekes és elgondolkodtató, hogy míg az ún. materiális életcélok kapcsán szinte változatlan maradt a gyermektelenséget pártfogolók aránya, a posztmateriális életcélok mindegyike esetében kismértékű növekedés tapasztalható.

Az alacsony számok, a kismértékű aránymódosulások természetesen nem alkalmasak tendenciaváltozás jelzésére. Az a feltételezés azonban talán nem áll távol a valóságtól, hogy a gyermekvállalás elhalasztásának elmúlt 10 évben tapasztalt terjedése mögött alapvetően nem anyagi természetű megfontolások

állnak. Úgy tűnik, a közgondolkodás részévé válik az a felfogás, hogy a gyermekek főképp az egyéni, individuális életcélok elérését akadályozzák.

17. Az egyes életcélokat optimálisan gyermek nélkül megvalósíthatónak tartók arányának változása, 2000, 2009, %

Change in the proportion of respondents claiming that some life purposes are optimally realisable without children, 2000, 2009, %

Materiális életcélok		2000	2009	Posztmateriális életcélok		2000	2009
1.	Jövedelem	10,2	9,9	1.	Szórakozás	12,5	14,7
2.	Lakás	8,1	6,8	2.	Hobbi	10,7	13,6
3.	Szabadság	5,1	5,2	3.	Egyéni célok	9,3	11,4
4.	Férj, feleség keressen	4,6	4,2	4.	Barátok	8,9	10,4
5.	Biztonságnyújtás	2,3	2,4	5.	Munkasiker	4,3	6,3
				5.	Elismertség	1,7	2,6
				7.	Harmónia	1,9	2,1

Vajon az egyes életcélok megvalósításához optimálisnak tartott gyermekszámok hogyan viszonyulnak a tényleges termékenységi gyakorlathoz? Ezt a kérdést fogalmazták meg a PPA 2000 nemzetközi adatainak elemzői (Fokkema – Esweldt 2006).

Az országokénti eredmények egybecsengenek: az optimálisnak vélt gyermekszám átlaga gyakorlatilag szinte minden egyes életcélra vonatkoztatva meghaladja az adott évben mért teljes termékenységi arányszámot. Nem kivétel ez alól Magyarország sem. A TFR 2000. évi értéke nálunk 1,33 volt, márpedig – mint a 15. táblázatban látjuk – ennél mindegyik életcél eléréséhez magasabb gyermekszámot találtak optimálisnak az emberek. Következésképpen: a közvélemény szerint „*a mai gyakorlatnál valamivel több gyermeket is lehetne vállalniuk a fiataloknak, bármik is az életcéljaik*”.

A termékenység ciklikus változásának modelljét megfogalmazó ún. Easterlin-hipotézisre építkezve megkísérelték a véleményeket egy korábbi időszak termékenységi gyakorlatához is viszonyítani (Easterlin 1975). Ez azon a feltételezésen alapult, hogy a mai fiatal generációk családi döntéseik kialakítása során talán nem csupán jelenlegi tapasztalataikból indulnak ki, hanem egy korábbi, magasabb termékenységű generáció példáját is mintának tekintik – akár pozitív, akár negatív értelemben. Ezért az egyes életcélok szerint optimálisnak vélt gyermekszámátlagokat egy korábbi évjárat, az 1965. évi kohorsz „kvázi befejezett termékenységével” (a CTFR65-tel) is egybevetették. A mindegyik országra külön-külön elvégzett elemzés azzal az eredménnyel járt, hogy az életcélok mellé rendelt gyermekszámátlagok rendre alatta maradtak az 1965. évi kohorsz termékenységének. Az optimálisnak minősített gyermekszámátlagok mindegyik országban e két érték, a kérdezés évének TFR-je és a

CTFR65 értékei közé estek (vö. S. Molnár 2009. 206–209). Az összefüggés Magyarországra is érvényes (18. táblázat)

18. Az életcélokhoz elképzelt optimális gyermekszámok átlagai, valamint a felmérés évének TFR-je és az 1965. évi kohorsz befejezett termékenysége közötti különbségek^{,**}*

(Magyarország, 18–50 év közötti férfiak és nők, 2000)

Means of the optimal number of children linked to certain life purposes, and the difference between the TRF of the year of the survey and the completed fertility of the 1965 cohort

(Hungary, Men and women aged between 18 and 50, 2000)

Életcélok	Az optimálisnak tartott gyermekszám átlaga	Az optimálisnak tartott gyermekszámátlag eltérése	
		a 2000. évi TFR-től (1,33)	a CTFR65-től (1,97)
Materiális életcélok			
Jövedelem	1,53	0,20	-0,44
Szabadság	1,66	0,33	-0,31
Lakás	1,65	0,32	-0,32
Férj, feleség keressen	1,77	0,44	-0,20
Biztonságnyújtás	1,94	0,61	-0,03
Posztmateriális életcélok			
Szórakozás	1,40	0,07	-0,57
Hobbi	1,52	0,19	-0,45
Egyéni célok	1,56	0,23	-0,44
Barátok	1,62	0,29	-0,35
Munkasiker	1,63	0,36	-0,28
Elismertség	1,96	0,63	-0,01
Harmónia	1,97	0,64	-

Forrás: PPA-adatállomány. Saját számítás.

* A TFR-től való eltérés növekvő sorrendjében.

** A konkrét gyermekszámot említők véleménye alapján.

A materiális életcélok sorában elsősorban a „*megfelelő jövedelem*” célkitűzése látszik olyannak, amely a vélemények szerint csak nagy elszántság mellett valósítható meg az aktuálisnál magasabb gyermekszám mellett. A másik véglet a „*hosszú közel állók számára biztonságnyújtás*” vágya; aki ezt fontos célnak tartja, az mintha egy régebbi kor gyermekvállalási gyakorlatát tekinthetné min-tának.

A posztmateriális életcélok mellé javasolt gyermekszámátlagok esetében a rangsort az ún. egyéni, individuális célok vezetik. A „*szórakozás*”, a „*saját*

magunkra, hobbijainkra fordítható idő”, az „egyéni életcélok megvalósítása”, az „időtöltés barátokkal” intenciójához kötött gyermekszám jóval alacsonyabb, mint ami egy korábbi generáció gyakorlatára emlékeztetne, és csak alig-alig haladja meg az aktuális, ténylegesen megvalósuló gyermekvállalás mértékét. A „családon kívüli elismertség kivívása”, valamint a „harmóniában élni a társ-sal” azonban a közvélemény szerint olyan életcélnak számít, amely elérésére egy régebbi időkre emlékeztető és a ma megszokottnál lényegesen több gyermek vállalása mellett is törekedni lehetne.

Az összefüggés 2009-re sem változott. Az optimális gyermekszám átlagai – csökkenésük következtében – valamelyest közeledtek a TFR-hez. (Itt is a 2008. évihez viszonyítunk, mivel a tanulmány megírása idején a 2009. évi adat még nem volt ismert.)

19. Az életcélok megvalósításához optimálisnak tartott gyermekszámátlagok eltérése a TFR-től (2000, 2009)

Difference between the TRF and the average of the number of children considered optimal for realisation of life purposes (2000, 2009)

Életcélok	Eltérés a TFR-től	
	2000 (1,33)	2008 (1,35)
Materiális életcélok		
Biztonságyújtás	0,61	0,47
Férj, feleség keressen	0,44	0,38
Lakás	0,32	0,34
Szabadság	0,33	0,32
Jövedelem	0,20	0,16
Posztmateriális életcélok		
Harmónia	0,64	0,44
Elismertség	0,63	0,56
Munkasiker	0,36	0,23
Barátok	0,29	0,22
Egyéni célok	0,23	0,14
Hobby	0,19	0,07
Szórakozás	0,07	0,07

Forrás: PPA 2000 és Családi értékek 2009 adatállománya. Saját számítás.

Mint arról már szóltunk, a 16. táblázat tanúsága szerint az ezredfordulóhoz képest ma sokkal többen vannak, akik az egyes életcélok megvalósításának esélyét a gyermekek számától teszik függővé. Az imént közölt adatok pedig arra világítanak rá, hogy a gyermekek javasolható, vállalhatónak tartott száma most közelebb áll a tényleges gyermekvállalási gyakorlathoz, mint közel egy évtizeddel ezelőtt. Más szóval: ma az emberek kevésbé azonosulnak azzal a gondolattal, hogy „a

fiatalok – bármilyen életcéljaik is vannak – a ténylegesnél valamivel több gyermek felnevelésére is vállalkozhatnának”.

Összefoglalás és következtetés

A tanulmány több szálon vizsgálja a 18–50 év közötti korosztály gyermekszám-preferenciáinak hosszabb időn keresztül végbement változását. Szerencsés helyzet, hogy erre a Népeségtudományi Kutatóintézet több évtizede folytatott lakossági adatfelvételei lehetőséget teremtettek. Más alkalommal természetesen érdekes lesz azt is elemezni, hogy módosult-e, s ha igen, miként a különböző véleményirányok társadalmi tagolódás, nemek, életkor, gyermekszám, iskolázottság, településnagyság, munkaerő-piaci helyzet, anyagi körülmények és más jellemzők szerinti megoszlása. Ebben a tanulmányban azonban kizárólag a közgondolkodás *időben végbemenő* változásának fő tendenciáira koncentrálnak.

Megállapítottuk, hogy a közgondolkodásban ma már egyértelműen helyet kap a gyermekvállalás és az egyéni életcélok közötti optimális összhang megvalósítására irányuló törekvés elismerése, méltányolása. Ebben a tekintetben a fiatal és középkorú magyar felnőttek gondolkodásmódja 2009-ben már elég jól illeszkedett a 2000-ben vizsgált többi európai ország polgáraiéhoz.

Sikerült rámutatni arra, hogy azok a feszültségek, amelyek a tervezett és tényleges gyermekszámok között a családtervezési vizsgálatok révén kimutatott különbségből adódnak, a közgondolkodás egészében is tetten érhetők. A családok számára ideálisnak tartott gyermekszám átlaga több évtized óta folyamatosan csökken – követve a termékenység tényleges csökkenését. A közgondolkodásban még a gyermeknélküliség mint életforma tudatos választása iránt is bizonyos fajta megértés mutatkozik.

Bár a különböző életcélok megvalósítása mellett vállalható, javasolt gyermekszámok egy évtized alatt valamennyit csökkentek, még mindig meghaladják az aktuális termékenységet, ám elmaradnak egy közelmúltbeli generáció gyermekszámától. Mintha az az üzenet fogalmazódna meg a családalapítás előtt állók számára, hogy gyakorlatilag bármilyen életcélt elérhetnek a mainál egy kicsit több gyermek vállalásával, de ez a többlet semmi esetre se legyen akkora, mint amennyi gyermek akár csak 10–15 évvel ezelőtt született a családokban.

Úgy tűnik, ma meglehetősen támogatottságot élvez az a felfogás, hogy az életcélok bővülő, az egyéni, individuális céloknak is helyt adó kínálatából szinte kizárólag csak a gyermekszám mérséklése árán lehet szabadon válogatni. Ez gondolati feszültséget okoz, amit az oldhatna, ha a közvélemény határozott törekvést látna a fontosnak tartott életcélok és a gyermekvállalás összhangjának elősegítésére, ezt rugalmasan szolgáló családpolitikai eszköztár tudatos, tervszerű működtetésére.

MELLÉKLET

M.1. Az idézett adatfelvételek mintáinak összetétele nemek és főbb korcsoportok szerint
Composition of the sample of the surveys referred to above by sex and main age groups

Az adatfelvétel éve	Életkor	Férfiak	Nők	Együtt	Az adatfelvétel éve	Életkor	Férfiak	Nők	Együtt
1987	18–29	297	383	680	1999	18–29	130	156	286
	30–39	304	346	650		30–39	107	119	226
	40–50	255	320	575		40–50	142	184	326
	18–50	856	1049	1905		18–50	379	459	838
	50–	462	613	1075		50–	269	410	679
	Összesen	1318	1662	2980		Összesen	648	869	1517
1988	18–29	126	195	321	2000	18–29	335	321	656
	30–39	189	222	411		30–39	265	260	525
	40–50	154	201	355		40–50	292	303	595
	18–50	469	618	1087		18–50	892	884	1776
	50–	285	365	650		50–	491	677	1168
	Összesen	754	983	1737		Összesen	1383	1561	2944
1994	18–29	122	137	259	2001	18–29	2043	1961	4004
	30–39	125	137	262		30–39	1425	1414	2839
	40–50	128	170	298		40–50	1563	1683	3246
	18–50	375	444	819		18–50	5031	5058	10089
	50–	258	423	681		50–	2716	3558	6274
	Összesen	633	867	1500		Összesen	7747	8616	16363
1995	18–29	87	92	179	2009	18–29	285	287	572
	30–39	78	96	174		30–39	206	203	409
	40–50	92	130	222		40–50	261	273	534
	18–50	257	318	575		Összesen	752	763	1515
	50–	171	254	425					
	Összesen	428	572	1000					
1997	18–29	147	149	296					
	30–39	103	127	230					
	40–50	156	161	317					
	18–50	406	437	843					
	50–	260	395	655					
	Összesen	666	832	1498					

M.2. Az életcélok és a mellettük még vállalható gyermekszám kapcsolatát vizsgáló kérdőívkérdés

Question surveying the relationship of life purposes and the number of children by which they can be realised

Most néhány olyan dolgot olvasok fel, amelyekről azt szeretném megtudni, mennyire fontosak az Ön életében. Osztályozza ezeket úgy, mint az iskolában: ha valamelyik nagyon fontos, arra ötöst adjon, ha pedig egyáltalán nem fontos, akkor egyest. Természetesen a közbülső osztályzatokat is használhatja. Tehát mennyire fontos Önnek az, hogy...

	←→					NT	
	nagyon fontos				egyáltalán nem fontos		
a. elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbjaira?	5	4	3	2	1	9	X
b. HA NINCS HÁZAS-/ÉLETTÁRSA = X társával, partnerével harmóniában éljen?	5	4	3	2	1	9	X
c. biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik Önhöz közel állnak?	5	4	3	2	1	9	X
d. családon kívül elismerjék, tiszteljék Önt?	5	4	3	2	1	9	X
e. tudjon elég időt szakítani a barátaira?	5	4	3	2	1	9	X
f. elegendő jövedelme legyen?	5	4	3	2	1	9	X
g. évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni?	5	4	3	2	1	9	X
h. szép, tágas lakásban lakjon?	5	4	3	2	1	9	X
i. legyen lehetősége egyéni célok megvalósítására?	5	4	3	2	1	9	X
j. egy házassági kapcsolatban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is?	5	4	3	2	1	9	X
k. HA NEM DOLGOZIK = X munkájában sikeres legyen?	5	4	3	2	1	9	X
l. havonta egyszer-kétszer elmenjen szórakozni?	5	4	3	2	1	9	X

Az, hogy megvalósíthatók-e ezek a dolgok, sokak szerint azon is múlhat, hogy van-e gyermeke valakinek, illetve hány gyermeke van. Mindegyiknél próbálja meghatározni az **5. VÁLASZLAP segítségével, hogy ez csak gyermek nélkül, legfeljebb egy gyermek mellett, legfeljebb két gyermek mellett, három vagy több gyermek mellett is megvalósítható, vagy pedig mindegy, hogy hány gyermek van, nem függ a számuktól?
Tehát: Ön szerint hány gyermek mellett valósítható meg az, hogy...**

	0 – Gyermekek nélkül 1 – Legfeljebb egy gyermek mellett 2 – Legfeljebb két gyermek mellett 3 – Három vagy több gyermek mellett is 4 – Mindegy, hogy hány gyermek van, nem függ a számuktól					NT	
a. elég időt tudjon szakítani saját magára, hobbijaira?	0	1	2	3	4	9	X
b. társával, partnerével harmóniában éljen?	0	1	2	3	4	9	X
c. biztonságot tudjon nyújtani azoknak, akik Önhöz közel állnak?	0	1	2	3	4	9	X
d. családon kívül elismerjék, tiszteljék Önt?	0	1	2	3	4	9	X
e. tudjon elég időt szakítani a barátaira?	0	1	2	3	4	9	X
f. elegendő jövedelme legyen?	0	1	2	3	4	9	X
g. évente legalább egyszer szabadságra tudjon menni?	0	1	2	3	4	9	X
h. szép, tágas lakásban lakjon?	0	1	2	3	4	9	X
i. legyen lehetősége egyéni célok megvalósítására?	0	1	2	3	4	9	X
j. egy házassági kapcsolatban a férjnek és a feleségnek egyaránt legyen saját jövedelme is?	0	1	2	3	4	9	X
k. munkájában sikeres legyen?	0	1	2	3	4	9	X
l. havonta egyszer-kétszer elmenjen szórakozni?	0	1	2	3	4	9	X

IRODALOM

- Easterlin R. A. (1975): An economic framework for fertility analysis. *Studies on Family Planning*, 6. 54–63.
- Fokkema, T. – Esweldt, I. (2006): Child-friendly Policies. BIB, Wiesbaden, *Work Paper* 7.
- Girard, A. – Roussel, L. (1982): Ideal Family Size, Fertility and Population Policy in Western Europe. *Population and Development Review*, 8/2. 323–345.
- Pongrácz Tiborné (2007): A gyermekvállalás, gyermektelenség és a gyermek értéke közötti kapcsolat az európai régió országában. *Demográfia*, 50/2–3. 197–220.
- S. Molnár E. (2001): A közvélemény gyermekszám-preferenciái. *Demográfia*, 44/3–4. 259–280.
- S. Molnár E. (2009): Életcélok – gyermekszám-preferenciák Magyarországon és az európai régió néhány országában. In: *Látás-viszonyok*. Pallas, 189–209.
- S. Molnár E. (2010): Demográfiai eseményeket kísérő magatartási normák változásai. *Statistikai Szemle*, 3. sz. 252–273.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2007): Gyermek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések. KSH NKI, *Műhelytanulmányok*, 6. sz. 173–194.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2009): Gyermekvállalás. In Monostori J. – Óri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2009*, KSH NKI, Budapest, 29–41.

Tárgyszavak:

Termékenység
Ideális gyermekszám
Kérdőíves vizsgálat

**CHANGES IN THE PREFERRED NUMBER OF CHILDREN DURING
THE LAST DECADES IN HUNGARY**

Abstract

The study analyses long-term changes of the preferred number of children among the 18-50-year olds. It is conducted based on the longitudinal research of the Hungarian Demographic Research Institute.

According to the findings of a contemporary survey (from 2009) we can state that the mean of ideal number of children for families has been decreasing for the past decades – following the real fertility decline. There is a widespread acceptance of childlessness as a lifestyle, which was not characteristic of the Hungarian society before.

Even though the recommended ideal number of children realisable parallel to other life purposes is still higher than the actual fertility rate, they are lower than the number of children in the generation of the recent past.

A FRANCIAORSZÁGI CSALÁDPOLITIKA ÉS A MAGAS TERMÉKENYSÉG ÖSSZEFÜGGÉSE

STEFÁN-MAKAY ZSUZSANNA

Bevezetés

A franciaországi termékenység az egyik legmagasabb Európában. Az ország gyermekvállalást ösztönző bőkezű családpolitikája majdnem egy évszázadra nyúlik vissza. Az összefüggés kézenfekvőnek látszik: minden bizonnyal a családpolitikának köszönhető a jó demográfiai helyzet.

Tanulmányunk azt szándékozik tisztázni, hogy mennyiben áll fenn ez a reláció, vagyis valójában milyen szerepe van a politikának a kedvező termékenységi viszonyokban. A kérdést megválaszolandó, a témában releváns és bőséges francia irodalmat tekintjük át.¹

Munkánk szerkezetileg három részre oszlik. Először röviden bemutatjuk Franciaország általános demográfiai helyzetét, különös tekintettel arra, hogy mennyire is magas az éves termékenység, valamint a generációk befejezett termékenysége. A második részben részletesen bemutatjuk a családpolitikát. Ismertetjük viszonyát a többi politikához, finanszírozását, céljait és az egyes intézkedéseket. Ezeket igyekszünk a megfelelő kontextusba helyezni: amikor például leírjuk a munkahelyi teendők és a családi élet összeegyeztetését megkönnyíteni hivatott intézkedéseket, akkor taglaljuk a nők gyermekvállalásukat követő munkaerő-piaci helyzetét és annak változásait. A harmadik részben a témára vonatkozó empirikus tanulmányokat áttekintve elemezzük, hogy a családpolitika milyen hatást gyakorol a munka és családi élet összeegyeztetésére, a termékenységre és a jövedelemáramlásra.

¹ A szerző köszönetet mond Letablier Marie-Thérèse-nek és Prioux France-nak a tanulmány francia változatáról adott értékes kritikáért.

I. Adatok Franciaország demográfiai helyzetéről

1. Az ország születési és halálozási mérlege

Franciaországban 1981 óta nem volt olyan magas a születések száma, mint 2008-ban, amikor is az ország kontinentális területén 801 000 gyermek született, ezzel betetőzve az utóbbi évek majdnem folyamatos emelkedését (Pla 2009).

A halálozások száma ugyanebben az évben 533 000 volt, így a természetes szaporodás 268 000-et tett ki, és ha ehhez hozzávesszük a pozitív vándorlási egyenleget, akkor az ország népessége 2008-ban 343 000 fővel nőtt, és eléri a 62,45 milliót.

A természetes szaporodási ráta 4,5%, ez az írországi érték után a legmagasabb Európában.² A tényleges szaporodás ezer lakosra számítva 5,6, ami elmarad számos más európai országban mérttől, hiszen öt országban is 10% fölé van. Franciaországban azonban a tényleges szaporodás döntő részét a természetes szaporodás teszi ki, nem úgy, mint például Spanyolország esetében, ahol a 12,5%-os tényleges szaporodásból 10,2% származik a vándorlási többletből (Eurostat 2008).

Három tényező játszik szerepet abban, hogy Franciaország természetes szaporodása viszonylag magas (Prioux 2008). Az első, hogy az ország korstruktúrájából következően kedvezőek a halálozási számok, hiszen az első világháború során elmaradt születések következtében viszonylag alacsony a legidősebbek, a 90 év körüliek száma (Pison 2008). A második, hogy magas és folyamatosan emelkedik a várható élettartam, különösen a nőké.³ A harmadik, hogy európai viszonylatban magas a termékenység: a teljes termékenységi arányszám eléri a 2-t, ennél csak Írországból nagyobb az átlagos gyermekszám.

2. Az ország termékenységi helyzete

Franciaországban a teljes termékenységi arányszám a 20. század második felében 1993-ban és 1994-ben volt a legalacsonyabb, 1,66-os értékkel (I. ábra). Ezzel egy több mint negyed évszázados süllyedés jutott a mélypontjára, az 1964-es 2,92-es induló értékről. Emellett 1977 óta folyamatosan nőtt – és a mai napig emelkedik – a nők gyermekük születéséig betöltött átlagos életkora,⁴

² Az Eurostat adatai szerint Magyarországon a természetes fogyási ráta –3,1%.

³ A francia nők születéskor várható élettartama – Spanyolországgal egyetemben – a legmagasabb Európában, 84,4 évvel, míg a francia férfiaké – az európai átlagnak megfelelően – 77,4 év. A magyar adat a nők esetében 77,8 év, a férfiakéban 69,2 (2006-os adatok, forrás: Eurostat).

⁴ 1977-ben átlagosan 26,5 évesek voltak a szülő nők, míg 2007-ben 29,8 évesek.

amiből arra lehet következtetni, hogy a teljes termékenységi arányszám csökkenése (legalábbis részben) a szülővé válás kitolódásával magyarázható meg.

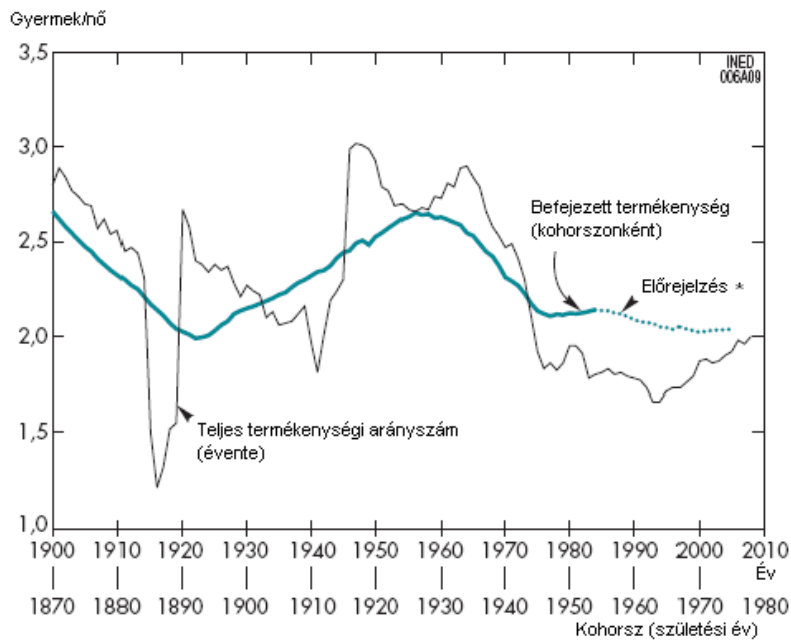
A teljes termékenységi arányszám 1995-ben kezdett el ismét nőni, hogy 2008-ban elérje a 2-es értéket. Ezzel párhuzamosan emelkedett a 27 év feletti nők termékenysége, mintegy pótolva az elmaradt születeket. Eközben 1998-ban megállt a 28 év alatti nők korszpecifikus termékenységi arányszámának csökkenése, ami arra enged következtetni, hogy a gyermekvállalás időbeli kitolódása visszaszorulóban van, hiszen a fiatalabb kohorszok szülési hajlandósága stabilizálódik (Prioux 2007).

A generációk valós gyermekszámáról informáló befejezett termékenység az éves termékenységnél megbízhatóbb módon írja le az átlagos gyermekszámot. Az 1957-ben született generáció végső gyermekszáma 2,14, és a becslések szerint legalább az 1970-es évek elején született generációkig nem várható, hogy ez a mutató 2 alá essen. Amennyiben a 30, illetve 35 év feletti korszpecifikus termékenységi mutatók emelkednek – ahogyan ez jellemző volt az utóbbi években –, még növekedhet is a legfiatalabb generációk befejezett termékenységi arányszáma (Prioux 2008).

Megállapíthatjuk, hogy Franciaország mind a teljes termékenységi arányszám, mind a befejezett termékenység alapján Európa azon országaihoz tartozik, amelyekben a gyermekvállalási hajlandóság igen erős. Az 1965-ös női generációnak a legtöbb (földrajzi értelemben vett) európai országban nem született átlagosan kettőnél több gyermeke (Sardon 2006), hiszen csupán öt országban lépi túl ennek a generációnak a befejezett termékenysége a 2-t: Izlandon (2,37), Írországban (2,19), Norvégiában (2,07), Szlovákiában (2,04) és Franciaországban (2,03).⁵

Franciaország teljes termékenységi arányszáma pedig, ahogyan már említettük, az egyik legmagasabb Európában. További jellegzetessége, hogy soha nem közelítette meg az 1,3-as vagy ennél alacsonyabb értéket, melyet Billari és Kohler (2002) „alacsonynál is alacsonyabb” értéként definiál.

⁵ A magyarországi adat sem marad el sokkal a 2-től (az 1965-ös generáció befejezett termékenysége 1,97), de a befejezett termékenység csökken. Sardon (2006) az 1971-es generáció esetében 1,77-re becsüli.

Megjegyzés:

A nők születési éve 30 évvel van eltolva, mert ez a nők átlagos kora gyermekük születésekor 2008-ban.

* Előrejelzési hipotézis:

Az első gyermek kitolódása hasonló kitolódáshoz vezet a további születéseknél.

Forrás: Pison 2009.

*I. A teljes termékenységi arányszám és a befejezett termékenység
Franciaországban a 20. században
Total fertility rate and completed fertility in France in the 20th century*

Az ábráról leolvasható, hogy 1900-ban a teljes termékenységi arányszámmal mért éves termékenység 2,8 volt. Az 1870-ben született női generáció befejezett termékenysége 2,6, vagyis egy 1870-ben született nőnek átlagosan 2,6 gyermeke született.

a) A bevándorlók szerepe a magas termékenységben

A magas franciaországi termékenységet egyesek – elsősorban nem szakemberek – előszeretettel tulajdonítják a bevándorlóknak, akik általában valóban

több gyermeket vállalnak, mint az őshonos népesség. Ez a körülmény azonban elégtelen magyarázat lenne. Egy részpopuláció magasabb gyermekszáma ugyanis nem elég ahhoz, hogy az általános mutatókat felfele tornázza. Az is kell hozzá, hogy ugyanezen alcsoportban megfelelően nagy legyen a propagatív korúak képviselete, a teljes női népességhez viszonyítva is.

Franciaországban 2004-ben a külföldi állampolgárok átlagos gyermekszáma 3,3 volt, ami erősen meghaladja a franciák 1,8-as mutatóját. Ugyanakkor a külföldiek aránya a termékeny korban lévő nők körében csak 7%-ot tesz ki, vagyis éves hozzájárulásuk az ország termékenységéhez körülbelül évi 7% (Héran – Pison 2007).

Ha azokkal a külföldön született nőkkel is számolunk, akik francia állampolgárságot kaptak, akkor már a női népesség 15%-áról van szó. A régóta itt tartózkodó, sok esetben már az új országban szocializálódott és franciákkal házasodott polgárok termékenysége azonban hamar idomul az őshonosokéhoz. Teljes termékenységi arányszámuk átlagosan 2,1, vagyis a különbség sokkal kisebb. A bevándorlók tehát összességében egytizeddel járulnak hozzá a teljes termékenységi arányszámhoz, mely 2004-ben 1,9 volt.

b) A francia családok egyes jellemzői és a családalapítást befolyásoló társadalmi változások

Érdeemes kiemelni a francia családoknak két olyan vonását, amely már nem jellemző az európai családok, illetve nők többségére. Franciaországban egyrészt kevés nő marad gyermek nélkül, az 1960-ban született generációban csupán 10%-os volt a hányaduk. Ez az arány korábban soha sem volt ilyen alacsony, hiszen például az 1900-ban születettek körében 22%-ot tettek ki a gyermektelenek. Másrészt pedig annak ellenére, hogy elterjedt a kétgyermekes családmodell, viszonylag sok családban van még három vagy annál több utód. Az 1950 és 1960 között született nőknek mintegy 30%-ának van legalább három gyermeke (Toulemon 2001).

Ugyanakkor, ahogyan az egyéb európai országok többsége, az utóbbi évtizedek során Franciaország is átesett azokon a társadalmi változásokon, melyek számottevően hatottak a családalapításra: a tanulmányok meghosszabbodásával felfelé tolódott a felnőtté válás életkora, nőtt a párkapcsolatok instabilitása és a válások száma, széles körben elterjedtek a modern fogamzásgátló eszközök, és a gyermekek több mint fele házasságon kívüli kapcsolatban születik. Ugyanakkor a nők nagy része vállal munkát, viszont a magas munkanélküliség, főleg a fiatalok körében, hátráltatja a (korai) gyermekvállalást.

Ezeket a változásokat sokan értelmezik a gyermekvállalási kedv csökkenésének okaként, Franciaországban azonban nem mutatkoznak ezek az összefüggések. Feltételezhető tehát, hogy az ország szerteágazó és majd egy évszázadra

visszanyúló aktív családpolitikája segíti a családokat abban, hogy továbbra is tudják vállalni a számukra kívánatos gyermekeket.

A továbbiakban ennek a családpolitikának az intézményrendszerét fogjuk bemutatni, majd elemezzük, hogy miként hatnak az egyes intézkedések a munka és gyermeknevelés közötti választásra, illetve a kettő összehangolására, a termékenységre és a jövedelemáramlásra.

II. A francia családpolitika intézményrendszere

1. A családpolitika helye a többi politika között

Franciaországban a családpolitika egyike a társadalombiztosításnak az egészségügy, a nyugdíjpolitika, valamint a munkahelyi balesetek és munkaügyi betegségek szakterületéből álló rendszerének. A rendszer mai formájában a második világháború után alakult ki, és egyik legfontosabb ágazata már akkor a család volt mind ideológiai,⁶ mind anyagi szempontból: az ilyen célú támogatások az 1940-es évek végén a társadalombiztosítás kiadások 40%-át tették ki (Damon 2008). Az 1950-es évek elején egy átlagos háromgyermekes munkáscsalád jövedelmének a felét a családi pótlék képezte. Ma ellenben ezek a juttatások nem teszik ki a társadalombiztosítás kiadások 20%-át, miközben évről évre nő az egészségügyre és a nyugdíjakra fordított összegek aránya.

A 20. század közepén hozták létre a *családipótlék-pénztárakat* (*Caisses des allocations familiales – CAF*), amelyek a családi juttatások kifizetéséről gondoskodnak. Ma országsszerte 123 ilyen pénztár fogadja a mintegy 11 millió támogatásra jogosult személyt, akiknek 2008-ban 68,5 milliárd euró támogatást folyósítottak (www.caf.fr). Noha eredeti funkciójuk valóban a családi pótlék kiutalása volt, ma több olyan támogatást is folyósítanak, melyek szociális alapon járnak, tehát jövedelemtől függőek, ugyanakkor nem kapcsolódnak a családi állapothoz és gyermekszámhoz. Ilyen például a lakhatási támogatás, amely a pénztárak évi kiadásainak mintegy 10%-át teszi ki, és amely egyedülállóknak és gyermektelen pároknak ugyanúgy jár, mint gyermekes családoknak. Ez azt jelenti, hogy sokan már az első gyermek megszületése előtt kapcsolatba kerülnek a családipótlék-pénztárral, mely rendszeresen tájékoztatja a támogatottakat az igénybe vehető segélyekről. Ebből a közvetlen kapcsolatból ered az a félreértés, hogy sokan a családipótlék-pénztárral azonosítják a családpolitikát (Letablier et al. 2003).

Franciaország egyik megkülönböztető jegye, hogy számos más európai országgal szemben itt igen erős a család egyesületek befolyása. A mintegy 7500 család egyesület egy nagy központi egyesületbe, a Családi egyesületek nemzeti

⁶ A második világháború után a franciák 75%-a kívánatosnak tartotta, hogy nőjön a népesség.

uniójába (*Union nationale des associations familiales – UNAF*) tömörül, mely 1945 óta egyedüliként jogosult arra, hogy képviselje a családokat és közvetítse érdekeiket az állam felé (Commaille 2002). Így részt vesz a családpolitika kidolgozásában, illetve javaslatokat tesz és véleményez minden olyan politikai kezdeményezést, mely kihathat a családok életminőségére.

A családpolitika a szociálpolitika független ága, amely a családügyekkel megbízott minisztérium⁷ hatáskörébe tartozik. Ez a minisztérium felügyeli a minisztériumközi családi delegációt, amely, ahogy látni fogjuk, meghatározza a családpolitika céljait.

2. A családok támogatására szánt kiadások

A családi támogatások 2003-ban a GDP 2,6%-át, 2007-ben 2,04%-át tették ki; ez utóbbi mintegy 46,2 milliárd eurónyi összeg (Caisse Nationale des Allocations Familiales 2008). Franciaországban európai összehasonlításban az ilyen célú kiadások magasak, de nem a legmagasabbak. Számos állam többet költ a családokra, nevezetesen az észak-európai országok, Ausztria, valamint Luxemburg. 2003-ban az Európai Unióban (EU-15) a GDP arányában Luxemburg áldozott erre a célra a legtöbbet (a GDP 4,1%-át) és Spanyolország a legkevesebbet (a GDP 0,6%-át). Franciaországban az arány egy ideje csökkenő tendenciát mutat, például 1995-ben még 2,9%-os volt ez a hányad.

Az európai statisztika ugyan jól használható az országok közötti összehasonlításra, de bizonyos, a francia családokat előnyösen érintő mozzanatot nem vesz figyelembe. Nem veszi számba ugyanis az adókedvezményeket, melyek 2003-ban a GDP mintegy 0,8%-ára rúgtak. Ezek magukban foglalják az iskolás gyermekek után járó adókedvezményeket, a gyermekfelügyeletért járó adójóváírást, valamint a családi kvóciens, amelynek köszönhetően a gyermekes családok azonos jövedelem mellett alacsonyabb adót fizetnek, mint a gyermektelenek. Ugyanakkor, amint látni fogjuk, vita folyik arról, hogy a családi kvóciens a családoknak juttatott támogatások közé sorolandó-e vagy sem.

Az Eurostat nem veszi figyelembe a szülőknek járó nyugdíjkezelvényeket sem: a három vagy több gyermeket nevelt szülők magasabb nyugdíjban részesülnek, az anyák hamarabb mehetnek nyugdíjba (a kedvezmény az első gyermektől jár és gyermekenként két év, kivéve az állami szférában, ahol egy év), a háziasszonyok is részesülhetnek nyugdíjkezelvényben, és a közszférában dolgozó szülők számára további kedvezmény a nyugdíjhoz minimálisan szükséges alacsonyabb szolgálati idő. Mindez 2003-ban a GDP 0,7%-át kitevő összeg volt (Damon 2008).

⁷ Ministère du Travail, des Relations sociales, de la Famille, de la Solidarité et de la Ville.

Ha a franciaországi családokat támogató összes kedvezményt számba vesszük, akkor ezek egy becslés szerint a GDP 6,3%-át is elérhetik (1. táblázat).

1. A családpolitikára szánt összes kiadás Franciaországban – becslés (2005)

Total expenditure on family policy in France – estimation (2005)

	Milliárd euró
Családi támogatások	25,6
<i>Támogatás a kisgyermek fogadásához</i>	9,5
<i>Egyéb</i>	16,1
Szociális tevékenység	10,4
<i>Családpótlék-pénztárak része</i>	3,3
<i>Községek része</i>	1,6
<i>Megyék része</i>	5,5
Nyugdíj (gyermekvállaláshoz kötődő előnyök)	17,6
Minimális jövedelem (gyermekvállaláshoz kötődő rész)	0,8
Lakhatási támogatás (gyermekvállaláshoz kötődő rész)	4,5
Egészségügyi biztosítás (gyermek egészségügyi ellátása)	Nem ismert
Adókedvezmények (családi okok miatt)	38,4
<i>Családi kvóciens (gyermekek része)</i>	13,1
<i>Egyéb, gyermekek után járó adókedvezmény</i>	1,4
<i>Családi kvóciens (házastárs része)</i>	23,9
Állami óvodai ellátás	10,7
Teljes	108
<i>a GDP %-ában</i>	6,3%
Teljes a családi kvóciens házastársi része nélkül	84,1
<i>a GDP %-ában</i>	4,9%

Forrás: Letablier et al. 2008a.

a) A társadalombiztosítás finanszírozása

A társadalombiztosítás finanszírozása 57%-ban járulékokból történik, 21%-ban az általános társadalmi hozzájárulásból (*Contribution sociale généralisée – CSG*), vagyis egy külön adóból, melyet 1990-ben kifejezetten az egyre nagyobb hiánnyal küzdő társadalombiztosítás finanszírozása céljából vetettek ki, továbbá 9%-ban egyéb adókból és 13%-ban egyéb bevételből. Az állam egyre nagyobb részt vállal a költségek fedezéséből, ugyanis 1982-ben még szinte a társadalombiztosítás teljes finanszírozása (98%-ban) járulékokból történt.

A társadalombiztosítás 2002 óta veszteségesen működik (előtte, 1999-ben sikerült a pénzügyi mérleget egyensúlyba hozni), 2008-ban 10,2 milliárd eurós hiánnyal küzdött.

b) A kiadások szerkezete

A társadalombiztosításon belül 18% jut a családok támogatására, ennek közel felét (42%-át) a családi pótlék és más nevelési támogatások teszik ki. A kiadások 28%-át a kisgyermekes (elsősorban három éven aluli gyermeket nevelő) családok támogatására szánja az állam, többek között a gyermekfelügyelet költségeinek részleges fedezésére. A kiadások 4%-a az iskolakezdés megkönnyítését szolgálja, míg a maradék 26% célja a lakhatási támogatás, illetve a fogyatékosok támogatása – ezek nem függenek a családi állapottól és a gyermekszámtól (Caisse Nationale des Allocations Familiales 2007)

Az utóbbi harminc évben erősen csökkent a családoknak juttatott nevelési támogatások (családi pótlék és egyéb nevelési támogatások) aránya, viszont megnőtt a gyermek születését és a kisgyermekkorra célzó segélyeké, valamint az egyedülálló szülők számára folyósított támogatásoké (Thélot – Villac 1998). Vagyis a támogatási rendszer igyekszik egyszerre követni a családi formák változását – hiszen az utóbbi harminc évben gyorsan emelkedett a gyermekét egyedül nevelő szülők száma –, és megpróbál a családok új elvárásaihoz is alkalmazkodni, közte a kisgyermekes szülők munkavállalását megkönnyíteni. Ez főleg a gyermek hároméves koráig okoz nehézséget, hiszen ezt követően a franciaországi gyerekek szinte kivétel nélkül elkezdnek óvodába járni. Az óvodákat már nem a családügyi, hanem az oktatási minisztérium működteti és finanszírozza.

3. A családpolitika céljai

A minisztériumközi családi delegáció három pontban jelöli meg a családpolitika céljait:

- „Támogatni a szülőket jogaik és kötelességeik gyakorlásában.
- Garantálni számukra a gyermekfelügyelet szabad megválasztását.
- Az apákat és az anyákat egyaránt segíteni abban, hogy jobban össze tudják egyeztetni családi, munkahelyi és társasági életüket”

A fentiek közül kettő is a család és a munka támasztotta követelmények könnyebb összeegyeztetését célozza, és ez az a téma, mellyel a politikusok mellett a kutatók is a legtöbbet foglalkoznak. Egyre többen számolnak ugyanis azzal a ténnyel, hogy jelenleg azokban az országokban magas a termékenység, ahol a nők foglalkoztatási rátája is magas (OECD 2007; Neyer 2006; Ahn – Mira 2002), vagyis ahol össze lehet egyeztetni a pénzkereső tevékenységet a gyermekvállalással. A francia családpolitikáról az utóbbi években folytatott kutatások is elsősorban arra keresik a választ, hogy mennyire támogatja a foglalkoztatott nők gyermekvállalását, illetve mennyire akadályozza azt. Azt próbálják felmérni, hogy a gyermekvállalás nyomán mennyire csökken a nők

munkapiaci részvétele, és hogy mennyi ideig maradnak otthon gyermeknevelés céljából (Pailhé – Solaz 2007, 2006); hogy miként hat a fizetett gyermeknevelési szabadság munkaerő-piaci részvételükre (Piketty 2005, 1998; Marc 2004); hogy ki vigyáz a gyermekekre, amikor mind a két szülő dolgozik (Bailieu 2007; Stefán-Makay 2009); és hogy miként támogatják, illetve hátráltatják a munkáltatók a családalapítást és a családdal kapcsolatos teendők ellátását (Lefèvre et al. 2009; Eydoux et al. 2009). Az utóbbi években kevés tanulmány foglalkozott viszont a közvetlen pénzügyi támogatások gyermekvállalásra gyakorolt hatásával, legyen szó akár a családi pótlékról, akár az adókedvezményekről.

A kutatási eredmények arra engednek következtetni, hogy pillanatnyilag nem elsősorban a konkrét és közvetlen anyagi támogatások léte vagy hiánya alapján döntenek a párok a gyermekvállalás mellett vagy ellen, hanem az alapján, hogy mennyire látják összeegyeztethetőnek családi életüket a munkahelyi teendőkkel. Ennek könnyítését célozta 2000-ben a 35 órás munkahét bevezetése (a korábbi 39 helyett), valamint a bölcsődei helyek és a gyermekfelügyeleti lehetőségek bővítése is.

Letablier (2008b) szerint Franciaország „megoldotta a munkavállalás és a gyermekvállalás dilemmáját”, és ennek köszönhető, hogy európai viszonylatban itt magas a termékenység, miközben egyre több nő van jelen a munkaerőpiacon. A családpolitika tehát lehetővé tette, hogy a nők a gyermek mellett is munkát vállaljanak. Ehhez hozzátartozik az a konszenzusos társadalmi megítélés is, hogy a nők dolgozzanak, hiszen csak így garantálhatják anyagi függetlenségüket. Ugyanakkor társadalmilag elfogadott, hogy a kisgyermekes anyák visszamenjenek a munkaerőpiacra és gyermeküket fizetett gyermekfelügyelőre bízzák, hiszen egy jövedelemből nehezen él meg a család, és, mint látni fogjuk, nem jár magas jövedelempótlék azoknak a nőknek, akik gyermeknevelés céljából otthon maradnak.

Az utóbbi negyven évben a családpolitika céljai ebből a szempontból erőteljesen átalakultak. E mögött az a törekvése állt, hogy lépést tartson azokkal a társadalmi és jogi változásokkal, melyek az 1960-as évek óta átformálták a házastársak közötti viszonyt és a nők munkaerő-piaci helyzetét. Említendő ezek közül a szülői felügyeleti jog megosztása, melyet az 1960-as évekig csak az apa élvezett, a válás könnyítése, valamint a modern fogamzásgátló eszközök használatának engedélyezése (1967-ben) és az abortusztilalom feloldása (1975-ben). Ezekkel a változásokkal párhuzamosan a nők egyre nagyobb hányada vállalt jövedelmet biztosító munkát: a 25 és 29 éves házas nők aktivitási rátája 1962 és 1975 között 35%-ról 56%-ra nőtt (Laroque 1985). Emiatt a támogatások palettáját úgy szélesítették ki, hogy segítse a gyermekek intézményes napközbeni ellátását és a kétkeresős családmodell: 1972-ben kezdődött a gyermekfelügyelet pénzbeli támogatása, és a munkatörvénykönyvbe beiktatták a nők azon jogát, hogy a szülési szabadság után fizetés nélküli nevelési szabadságra mehes-

senek. Eközben az 1970-es években megszüntették a „háziasszonyi” és az „egykeresős pótlékot”, melyek abban az esetben jártak, ha az anya nem végzett keresőtevékenységet. Az 1980-as években pedig, növekvő munkanélküliség mellett, megjelent az első jövedelempótlék a nevelési szabadságon lévő szülők számára.

Azóta a családpolitika mindkét irányvonalat továbbvitte: számos támogatást és adókedvezményt dolgoztak ki a gyermekfelügyelet elősegítésére, ugyanakkor a fizetett nevelési szabadságot is kibővítették.

Emellett a családpolitika továbbra is megpróbál alkalmazkodni az új társadalmi-gazdasági kihívásokhoz, elsősorban a növekvő munkanélküliséghez és az atipikus családformákhoz, melyek erőteljesen elterjedtek a 20. század utolsó évtizedeiben. 1999-ben a legalább egygyermekes családok 18,6%-ában az egyik szülő egyedül nevelte gyermekét (Barre 2003), míg a családok 8%-a újraformált család, amelyben egy háztartásban él két felnőtt (házasságban vagy anélkül) és legalább egy olyan gyermek, aki egyiküknek egy korábbi kapcsolattól származik.

A francia családpolitika támogatási rendszerének céljai közé tartozik az is, hogy segítséget nyújtson a támogatást igénylő leggyakoribb élethelyzetekhez, legyen szó iskolakezdekről, a család felbomlásáról, esetleg a családban előforduló testi vagy szellemi fogyatékosokról. Mindez messzemenően túllép a közvetlen anyagi támogatásokon, még akkor is, ha ezek teszik ki a kiadások mintegy háromnegyedét (Thélot – Villac 1998). De a válást követően megítélt tartásdíj behajtásának jogi támogatása, a bölcsődék és szociális központok finanszírozása ugyanúgy a családpolitika része, mint a családi pótlék kifizetése.

4. Az intézkedések ismertetése

A gyermeknevelést segítő támogatások a gyermekek száma és kora szerint differenciáltak. Ami az előbbi illeti: a családi pótlék, Európában egyedülállóan, csak a második gyermektől jár, ugyanakkor az adó szempontjából a harmadik gyerek megszületése a legelőnyösebb a családnak. A második tényezőt tekintve: a családi pótlékot a gyermekek 11 és 16 éves korában emelik meg, csakúgy mint az iskolakezdesi pótlékot. A támogatások formái szerint is igen összetett rendszerrel van dolgunk. Nagy részüket a családnak közvetlenül kifizetett anyagi juttatások adják, ugyanakkor az állam átvállalhatja a munkáltatói járulékok fizetését akkor, ha a család gyermekfelügyelőt alkalmaz, és minden esetben csökkenti a gyermekes családok adóját. A juttatások palettája tehát igen széles. A továbbiakban a közvetlenül nyújtott anyagi támogatásokat, a gyermekfelügyeletért igénybe vehető támogatásokat és az adón keresztüli előnyöket fogjuk áttekinteni.

A rendszer jobb megértése érdekében a juttatásokat olyan sorrendben ismer-tetjük, ahogy arra a szülők jogosultságot nyernek az idő előrehaladtával.

a) A gyermekek születéséhez kötődő támogatások és a születés alkalmából járó szabadságok

i) A születési prémium (*Prime à la naissance*)

A gyermekes családoknak járó juttatások folyósítása – a család jövedelmé-nek függvényében – már az első gyermek születése előtt megkezdődhet: a terhesség hetedik hónapjában fizeti ki ugyanis a családipótlék-pénztár az egyszeri születési prémiumot, melynek célja, hogy hozzájáruljon a gyermek fogadásával járó családi kiadásokhoz. Csupán a családok 10%-a nem jogosult erre a 889,72⁸ euró segélyre (Caussat 2006). (Örökbefogadás esetén 1779,43 euró ez az ösz-szeg, amit azután folyósítanak, hogy a gyermek megérkezett a családba.) A születési prémiumban részesülő családok a gyermek 3 éves koráig jogosultak alappótlékra is.

ii) Az alappótlék (*Allocation de base*)

Havi alappótlékban részesül a gyermek 3 éves koráig az a család, amely jö-vedelemszintje alapján a születési prémiumra is jogosult volt. Ikerszületést kivéve nem adható egyszerre több alappótlék, még akkor sem, ha több 3 éves-nél fiatalabb gyermek van a családban. E szerint, ha a második gyermek még azelőtt megszületik, hogy az első betöltötte volna a harmadik életévét, akkor a második gyermekért nem jár alappótlék. Ebben az esetben a család az első gyermek 3 éves koráig kap alappótléket, valamint a második gyermek megszü-letését követően családi pótléket. Ha viszont a második gyermek azután szüle-tik, hogy az első betöltötte a harmadik életévét, akkor utána (3 éves koráig) ismét jár az alappótlék, valamint a családi pótlék, amire ugyancsak a második gyermek jogosít. Vagyis mindkét esetben adott egy alappótlék, melyhez a má-sodik gyermek megszületésétől fogva hozzájön a családi pótlék.

Az alappótléknak főként az első gyermek megszületése után van nagy jelen-tősége, hiszen – ahogy említettük – a család pótlék csak a második gyermek után esedékes. Így az első gyermek után járó alappótlék felfogható jövedelem-től függő családi pótlékként is, amely a gyermek 3 éves kora után megszűnik,

⁸ Az összegek mértékének értelmezését megkönnyítendő megadunk néhány jövedelem-szintet: Franciaországban 2008-ban a magánszektorban a havi nettó átlagbér teljes (35 órás) munkaidőre 1849 euró, az éves nettó átlagbér 22 188 euró, a havi nettó minimálbér 1050,63 euró (insee.fr). A támogatások összege minden esetben a 2009-ben folyósított összegeket takarja.

amennyiben nem születik második gyermek. Ebben az esetben a család eszik a további havi juttatástól.

A pótlék összege havonta 177,95 euró, és a 3 év alatti gyermeket nevelő családok mintegy 90%-a kapja, akárcsak a születési prémiumot.

iii) Szülési szabadság és apasági szabadság

A szülési szabadság az első és a második megszületendő gyermek esetén a szülés feltételezett időpontja előtt 6 héttel kezdődik, és a gyermek megszületése utáni tizedik héten fejeződik be. Ha harmadik vagy nagyobb sorszámú gyermekről van szó, a szabadság ennél jóval hosszabb, 16 helyett 26 hét.

Bizonyos keretek között – és kizárólag orvosi vélemény alapján – a szülés előtti szabadság egy részét át lehet vinni a szülés utáni időszakra, de a gyermek feltételezett születési időpontja előtt 3 héttel kötelezően le kell állni a munkával. A szülési szabadság ideje alatt a társadalombiztosítás fizeti a napidíjat, amennyiben a (leendő) anya a terhességet vagy a szülést közvetlenül megelőzően rendelkezik munkaviszonnyal.⁹ A napidíj a korábbi keresetnek felel meg, de legfeljebb 76,54 euró naponta.

A franciák rövidnek találják az így rendelkezésre álló időt, ezért a nők mintegy 70%-a egészségügyi okokra hivatkozva meghosszabbítja azt két hét betegszabadsággal, amit a társadalombiztosítás finanszíroz, és aki teheti, éves szabadságát is erre áldozza (Pécrese 2007).

Az apa a gyermek születésekor 3 nap szabadságra jogosult. Erre munkáltatójától kapja a szokásos fizetését. Ezenfelül 2002 óta még jár 11 napnyi egybefüggő apasági szabadság, mely időre a társadalombiztosítás fizeti a napidíjat, vagyis a kereset mintegy 80%-át. A szabadságot a születést követő négy hónapban kell kivenni. A kedvezmény kezdetek óta igen nagy sikernek örvend, az apák mintegy kétharmada veszi igénybe minden évben (Bauer – Penet 2005).

b) A szülési szabadság után: (részmunkaidős) munkavállalás vagy kizárólagos gyermeknevelés?

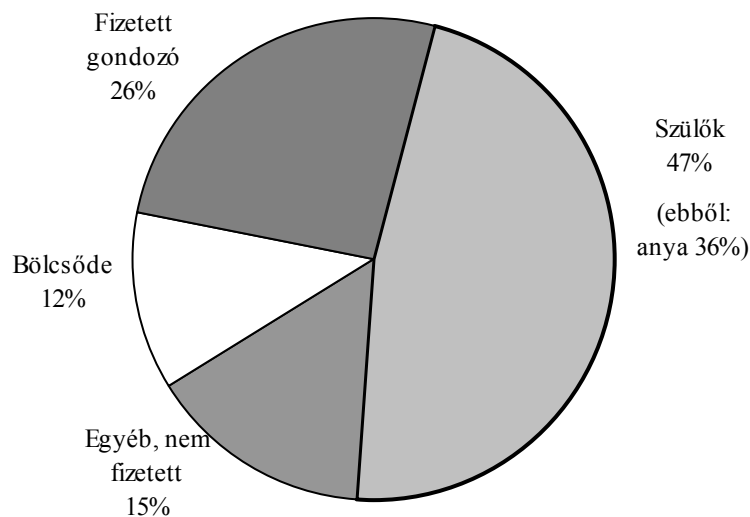
i) A nők munkaerő-piaci helyzete gyermekszületés előtt és után

Franciaországban az európai átlagnál kicsit magasabb a nők munkaerő-piaci aktivitása, foglalkoztatási rátájuk 2005-ben 57,6% volt (Thévenon 2009). Az első gyermek megszületése előtt mintegy 70%-uk dolgozik (Pailhé – Solaz 2007). Ugyanakkor, ahogy említettük, viszonylag alacsony azon nők száma,

⁹ Ez mintegy 200 munkaóra (vagyis körülbelül 5 munkahét teljes munkaidőben) a terhességet vagy a szülési szabadságot megelőző 3 hónapban, vagy pedig a minimális órabér 1015-szörösét kitevő járulékfizetési kötelezettség a szülést megelőző hat hónapban.

akik nem vállalnak gyermeket. A gyermek születésével párhuzamosan tehát az érintett nők számára felmerül a kérdés, hogy folytassák-e munkájukat, vagy pedig otthon maradjanak-e és maguk neveljék gyermeküket.

A döntés már a szülési szabadság végén esedékes, hiszen a bölcsődék két és fél hónapos kortól egész napra fogadják a gyerekeket, és a magán-gyermekfelügyelők szintén elvállalják már az egészen kicsiket is. Ugyanakkor társadalmilag is teljes mértékben elfogadott az, hogy a szülők idegen kézbe adják csecsemőjüket és visszamenjenek dolgozni. Ezt tanúsítja az az 1998-ban készült felvétel, amelynek eredménye szerint a 6 évesnél fiatalabb gyermeket nevelő szülők csupán 46,9%-a nyilatkozott úgy, hogy a legfiatalabb gyermeket három éves kora előtt az otthon maradó édesanya nevelte (Credoc 1998). Ugyanezt az arányt találjuk akkor is, ha a kérdés kizárólag az elsőszülött gyermekek első életévére vonatkozik (II. ábra).

Forrás: Makay (2008).

II. Az elsőszülött gyermekek elsődleges felügyelete első életévük során Franciaországban

Primary care of the first-born children during their first year of life in France

ii) A csecsemők és kisgyermek napközbeni ellátása

Az 1970-es évek közepén a kétkeresős házaspárok többségbe kerültek az egykeresősökkel szemben, ezért sürgetővé vált a gyermekek napközbeni ellátá-

sának megoldása. Ennek érdekében az állam egy sor intézkedést hozott, melyek a mai napig érvényben vannak. Komplex rendszer segíti a gyermekvállalás és a munkavállalás támasztotta követelmények egyidejű kielégítését.

Az állami akciók két irányt vettek. Egyrészt a családpolitika részeként 1970-től elkezdődött a bölcsődék támogatása. Ennek eredményeként színvonalas hálózat jött létre, mely biztosítja a kisgyerekek napközbeni ellátását néhány hetestől 3 éves korukig. Ezzel párhuzamosan az állam támogatni kezdte a magán-gyermekfelügyelőket. 1972-ben anyagi alapot hozott létre a gondozási forma finanszírozására, majd hivatalos státust adott az arra vállalkozóknak. 1990 óta pedig adójóváírás formájában támogatást lehet kapni a magán-gyermekfelügyeletért kifizetett bér egy részére (Damon 2008).

A magán-gyermekfelügyeleti hálózat kiépítésének támogatása szorosan kötődik a munkaügyi politikához: a növekvő munkanélküliség körülményei között a támogatással egyrészt arra lehetett ösztönözni a családokat, hogy munkahelyeket teremtsenek és maguk váljanak munkáltatókká, másrészt pedig csökkenteni lehetett a feketén dolgozó bébiszitterek számát.

A szülést gyorsan követő munkavállalás nem mindig szabad választás eredménye: anyagi megfontolások vagy a munkahely elvesztésétől való félelem olyan tényezők, melyek arra sarkalhatják az anyákat, hogy ne maradjanak otthon túl sokáig. Annál is inkább, mert a francia családpolitikai rendszer messze nem pótolja a gyermekükkel otthon maradó anyák jövedelemkiesését. Noha a nevelési szabadság jogilag már 1977 óta létezik (vagyis a munkáltató nem tagadhatja meg munkavállalójától, hogy gyermeknevelés céljából szabadságot vegyen ki 3 évre), ez alapvetően fizetés nélküli szabadság, amelynek idejére csak előzetesen munkaviszonnal rendelkező szülők kaphatnak támogatást. Ugyanakkor számos intézkedés létezik, amely megkönnyíti a gyermekek napközbeni elhelyezését.

iii) Jövedelempótlék a gyermekfelügyelet szabad megválasztásához
(*Complément de libre choix du mode de garde*)

Ennek a jövedelempótléknak az a célja, hogy a család számára megkönnyítse a gyermek felügyeletének finanszírozását. A francia nők egy része hamar, akár már a 16 hetes szülési szabadság után visszamegy dolgozni, és munkaideje alatt a gyermek a legtöbb esetben vagy bölcsődében van, vagy magán-gyermekfelügyelő vigyáz rá. Az utóbbit a család alkalmazza, és munkáltatóként fizetnie kell utána a járulékokat. Az állam a család jövedelemszintjétől függetlenül átvállalja ezen járulékok fizetését, és a gyermekfelügyelő bérének egy részét is finanszírozza. Ennek aránya azonban a család jövedelmétől függ, de felső korlát nélkül: a nagyon jómódú családoknak is fizetnek egy részt, de kevesebbet, mint a szegényebbeknek. A felsővel szemben viszont van alsó jövedelmi korlát: a családnak munkából származó minimális jövedelemmel kell

rendelkeznie a támogatás elnyeréséhez. Ez a minimális jövedelemszint havonta 389,20 euró egyedül élő szülő esetében és 778,40 euró, amennyiben egy párról van szó. Kivételes esetekben azonban eltekintenek ettől, így például, ha diákokról, regisztrált munkanélküliekről van szó.

Az ilyen gyermekfelügyeletnek két változata létezik. Az elterjedtebb az a megoldás, hogy egy 120 órás képzést követően működési engedélyt szerzett dadus a saját lakásában vigyáz 1–3 három gyerekre. Ebben az esetben több család alkalmazza őt, amelyek jövedelempótlékban részesülnek. A 3 év alatti gyermekek mintegy 21%-át bízzák szülei így tevékenykedő (Blanpain 2006), országosan mintegy 680 000 gyerek fogadására képes gyermekfelügyelőre (Pécresse 2007).

Ritkább, hiszen költségesebb az a megoldás, amikor a megbízott személy a gyermek otthonában látja el feladatát. Ehhez a változathoz nem szükséges engedély. Ha a család ezt a változatot választja, akkor a munkáltatói járulékoknak legfeljebb a felét vállalja át a családipótlék-pénztár, de a dadus fizetéséhez ugyanúgy hozzájárul, mint a működési engedéllyel rendelkező gyermekfelügyelőjééhez. A 3 év alatti gyermekek alig 1%-ára terjed ki a gyermekfelügyeletnek ez a típusa.

A kifizetendő díj minimum 15%-át minden esetben a családnak kell állnia.

Rendelkezésre állnak továbbá bölcsődék, ezek döntő többségét vagy a helyi önkormányzatok, vagy a megyék tartják fent. A szintén létező „családi” bölcsődéket szülők szervezik, egy alapítvány keretében. A bölcsődék díjkötelesek, külön támogatás nem jár utánuk, mert térítési összegét a családi jövedelem és a gyermekszám alapján állapítják meg. Ez hozzávetőlegesen a jövedelem 10%-a. A bölcsődék igen jó hírnek örvendenek, és a franciák többsége legszívesebben ezt az intézményt választaná. Befogadóképességük azonban korlátozott (2005-ben mintegy 143 761 bölcsődei hely volt az országban (Pécresse 2007)), így az érintett korosztálynak csak mintegy 10%-a kap ilyen ellátást (Blanpain 2006).

iv) A tevékenység szabad megválasztását támogató jövedelempótlék
(*Complément de libre choix d'activité*)

Az előbbivel kombinálható második jövedelempótléknak az a célja, hogy a szülők csökkenthessék vagy teljesen felfüggeszthessék munkahelyi tevékenységüket, otthon maradhassanak gyermekükkel. A jövedelempótlék összege a munkaidő-korlátozás mértékétől függ. Amennyiben a szülő teljes idejét a gyermeknevelésnek szenteli, havonta 552,11 eurót kap. Amennyiben kevesebb, mint 50%-os részmunkaidőt vállal, 419,83 euró, 50 és 80% közötti arány mellett pedig 317,48 euró a havi járandósága. Ezek az összegek jövedelemtől és gyermekszámtól függetlenek. Az utóbbinak azonban van annyi befolyása, hogy az első gyermek megszületése után a támogatást csak hat hónapig lehet igénybe venni, és így is csak 2004 óta. A második vagy magasabb sorszámú gyermekek esetében három évig fizeti a támogatást a családipótlék-pénztár. A munkáltató

nem tagadhatja meg a szülőtől sem a teljes idejű szabadságot, sem pedig azt, hogy részmunkaidőben folytassa munkáját.

A fizetett nevelési pótlékra vonatkozó első intézkedést 1985-ben hozták, növekvő munkanélküliség idején. Kezdetben csak a harmadik gyermek megszületésétől járt, három évig; 1994-től már a második gyermek után is, szintén három évig; 2004-ben pedig kiterjesztették az első gyermekre is, féléves időtartamra. A munkaidő korlátozásáról közvetlenül a szülési szabadság után dönteni kell, később már nincs erre mód, de akármelyik vagy mindkettő szülő együtt is élhet a lehetőséggel. Amennyiben mindkét szülő csökkenti munkaidejét, abban az esetben mindketten kaphatják a pótlékot.

Ahhoz, hogy a szülő jogosult legyen a támogatásra, kétéves korábbi munkaviszonnyal kell rendelkeznie, mégpedig az első gyermek esetében az annak születését közvetlenül megelőző két évben; a második gyermekre vonatkozóan az előírt időintervallum a születését megelőző négy év; a harmadik vagy magasabb sorszámú gyermeket illetően pedig öt év. Kettő vagy több gyermek esetében, amennyiben a szülő teljesen felfüggesztette munkáját, de a gyermek 18 és 29 hónapos kora között teljes vagy részmunkaidőben visszatér a munkaerőpiacra, még két hónapig kapja – jövedelme mellett – a kiegészítő támogatást. Ezzel arra ösztönzik – elsősorban az alacsony jövedelmű, a jövedelempótlékot alig meghaladó fizetésű – szülőket, hogy a gyermek 3 éves kora előtt térjenek vissza a munkaerőpiacra.

A fentiekben ismertetett intézkedések közül négy (a születési prémium, az alappótlék és a kétfajta jövedelempótlék) alkotja a 2004-ben indított, „*Támogatás a kisgyermek fogadásához*” (*Prestation d'accueil du jeune enfant – PAJE*) megnevezésű új csomagot. Ez a csomag öt korábbi támogatási formát váltott ki, a rendszer lényegét azonban nem módosította, csupán egyszerűsítette azt. Néhány változást azonban ki kell emelni. Először is ekkor vezették be az elsőszülött gyermek után járó hat hónapos fizetett nevelési szabadságot. Korábban csak a szülési szabadság létezett. Másodsor, szigorúbban szabták meg a támogatások igénybevételéhez szükséges előzetes munkaviszonyt. Harmadszor pedig felemelték a jövedelemfüggő támogatások feltételül szolgáló maximális jövedelemszintet, hogy több család részesülhessen bennük (ennek eredményeként például az alappótlékra 200 000 új család vált jogosulttá).

E négy támogatási forma a gyermek megszületésétől annak 6 éves koráig könnyíti a családok életét. Egyrészt a születési prémiummal, valamint az alappótlékkal közvetlen anyagi segítséget nyújt; másrészt lehetővé teszi, hogy a munkavállaló szülők gyermeknevelés céljából csökkentsék munkaidejüket vagy időlegesen szüneteltessék munkájukat; harmadrészt pedig anyagilag támogatja a magán-gyermekfelügyelet finanszírozását. Az elnevezésének megfelelően a támogatásokkal az állam a gyermek fogadásakor és az azt követő első években segíti a szülőket, hiszen ekkor a legnehezebb a családi és a munkahelyi követelmények összeegyeztetése. 3 éves koruktól ugyanis a gyerekek szinte kivétel

nélkül az ingyenes, egész napos, „école maternelle”-nevű óvodákba járnak, és a 6 évesekre már iskolakötelezettség érvényes. A családpolitika tudatosan koncentrált tehát a gyermek legelső életéveire, és a családi támogatások egy negyedét olyan támogatásokra költi, melyek ebben a periódusban segíti az érintetteket. (Damon 2008).

- v) A tevékenység szabad megválasztását támogató fakultatív jövedelempótlék (*Complément optionnel de libre choix d'activité*)

Ez a 2006 óta létező jövedelempótlék, a korábban említett másik két pótlékhoz hasonlóan, független a jövedelemtől, viszont csak a harmadik gyermektől jár. Azok a szülők a kedvezményezettjei, akik a harmadik gyermek megszületése után visszavonulnak a munkaerőpiacról. Havi összege 789,54 euró, vagyis magasabb, mint a *tevékenység szabad megválasztását* támogató jövedelempótlék, viszont rövidebb ideig, csak egy évig vehető igénybe. Az a szülő jogosult rá, aki a harmadik gyermek születését megelőző öt év alatt kétévnyi munkaviszonyt szerzett.

A harmadik gyermek megszületése után választani lehet a három évig tartó, de alacsonyabb havi összegű pótlék és e támogatás között. A választás végleges, és ha a szülő az egyéves, de jobban fizető támogatást választja, akkor utána nem térhet vissza a másikra, és ez fordítva is igaz.

A pótlék bevezetését az motiválta, hogy legyen egy olyan támogatási forma, amely rövidebb ideig, de magasabb összeggel segíti a gyermekek otthoni nevelését.

- c) A családi pótlék (*Allocations familiales*)

A családi pótlék az intézményrendszer egyik legfontosabb része. 2008-ban a családipótlék-pénztár ezen a címen mintegy 12,3 milliárd eurót fizetett ki mintegy 4,7 millió jogosult számára (Caisse Nationale des Allocations Familiales 2009). Ez az egyetlen olyan juttatás, mely mindenkinek és automatikusan jár, amennyiben van legalább két, 20 év alatti gyermeke.

A francia családpolitika pronatalista szellemére utal, hogy a családi pótlék csak a második gyermektől jár. Az induló évben, 1938-ban még az első gyermek is kedvezményezett volt, de összege már ekkor is együtt nőtt a gyermekszámmal. Az első gyermek után járó családi pótlékot a második világháború után, 1946-ban törölték el, amikor is a gyermekvállalás ösztönzése és a nagycsaládosok támogatása került előtérbe.

A differenciálás a szülési kedvet hivatott emelni. Ezért a családi pótlék összege (2009-es adatok szerint) két gyermek után havi 123,92 euró, három gyermek esetén 282,70 euró, és minden további gyermekért külön-külön

158,78 euró. Vagyis a harmadik gyermektől kezdve a pótlék összege minden további gyermek után 28,13%-kal magasabb, mint amire a második gyermek szülője jogosult.

Az összeg a gyermekek életkorával emelkedik: egy 11 és 16 év közötti gyermek után havonta 34,86 euróval, 16 éves kor után pedig havi 61,96 euróval több jár. Ugyanakkor ez az egyik olyan juttatás, mely nem magasabb akkor sem, ha az egyik szülő egyedül neveli gyermekeit.

A családi pótlékot 1997-ben rövid ideig jövedelemfüggővé tették, ám a közvélemény ellenállása miatt nem sokkal később visszavonták ezt a döntést.

A családi pótlék fontosságát nemcsak a részánt összeg, hanem az is mutatja, hogy a franciák többsége – a gyermekfelügyelet támogatása mellett – ezzel azonosítja a családpolitikát (Letablier et al. 2003). Ezért ez a juttatás a rendszer fontos szimbóluma, lévén, hogy ebben a legtöbb gyermeketes család érintett. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a gyermekek 14%-a eszik a támogatástól, mert az elsősülteket ebből a szabályok kizárják (Godet – Sullerot 2005).

d) Egyéb közvetlen pénzbeli juttatások

i) Családi jövedelempótlék (*Complément familial*)

Ez havonta folyósított nevelési támogatás, melynek összege 2009-ben 161,29 euró volt, kifejezetten a nagycsaládokat célozza meg, ugyanis csak a legalább háromgyermekeseknek jár. A juttatás jövedelemtől függő, így a családok mintegy 20%-a esik ki a kedvezményezettek köréből (Caussat 2006). A legkisebb gyermek harmadik életévétől esedékes, hiszen ezt megelőzően alap-pótlékban részesül a rászoruló család. A felső korhatár 20 év.

ii) Iskolakezdési támogatás (*Allocation de rentrée scolaire*)

Az iskolakezdési támogatás évi egyszeri juttatás a 6 és 18 év közötti gyermek(ek) után. Jövedelemtől függő, az érintett családok mintegy fele jogosult rá. Összege a gyermek életkora szerint változik, három korcsoportot megkülönböztetve: a legmagasabb támogatás (2009-ben), 306,51 euró a 15–18 éves, a legalacsonyabb, 280,76 euró pedig a 6–10 évesek után jár.

iii) Nevelési támogatás (*Allocation de soutien familial*)

Erre a havi támogatásra azok jogosultak, akik a gyermeket legalább egyik szülője támogatása nélkül nevelik. Kedvezményezettjei tehát az árva gyermekek, továbbá azok, akiket a másik szülője nem ismert el vagy meghalt. A joga-

sultság akkor is fennáll, ha a másik szülő nem fizeti a tartásdíjat. Ezt a családipótlék-pénztár megelőlegezi, amíg bírósági döntés születik az ügyben.

iv) Aktív szolidaritási jövedelem (*Revenu de solidarité active*)

2009 júniusáig azok az alacsony jövedelmű szülők részesülhettek minimális jövedelmet biztosító szociális támogatásban, akik egyedül nevelték gyermeküket. Ezt ebben a formában eltörölték, létrehozva egy új támogatási formát, mely ötvözi a gyermeküket egyedül nevelő szülőknek járó támogatást és a létminimumnál kevesebb jövedelemből élő személyeknek vagy családoknak juttatott szociális segílyt. Az új támogatás akkor jár, ha a kérvényező jövedelemszintje nem ér el egy bizonyos határértéket. A határérték magasabb, amennyiben gyermekes családról van szó és amennyiben a szülő egyedül neveli gyermekét.

e) Adókedvezmények

i) A családi kvóciens (*Quotient familial*)

Franciaországban a személyi jövedelemadózás során a családi kvóciens segítségével veszik figyelembe a család méretét és összetételét. Ez a rendszer 1945-ben jött létre, és Európában egyedinek mondható.

Alapelve szerint biztosítani kell, hogy két különböző összetételű, de adózás előtt hasonló jövedelmű családnak az életszínvonala ne különbözzön az adózás nyomán. Ennek érdekében ugyanazon jövedelem után a nagycsaládosok kevesebbet adóznak, mint a kisebb családok vagy a gyermektelenek.

Ugyanakkor vita folyik arról, hogy a kvóciens a család anyagi támogatásának fogható-e fel, vagy az igazságosságot szolgálja abban az értelemben, hogy a gyermekvállalás ne csökkentse életszínvonalukat.

A továbbiakban részletesen leírjuk a családi kvóciens mögött meghúzódó megfontolásokat és a számítás módszerét, majd összefoglaljuk a rendszer mellett és ellen szóló különböző érveket. A kvóciensnek a termékenységre és a jövedelemelosztásra gyakorolt hatását a tanulmány harmadik részében mutatjuk be.

- A családi kvóciens elve és számítási módszere

Franciaországban nem egyéni, hanem családi adózás van érvényben, vagyis a házaspárok a házasságkötés (az élettársak az élettársi szerződés megkötésének) napjától közös adóbevallást nyújtanak be. A személyi jövedelemadó hatkulcsos, és a háztartás jövedelmével progresszíven nő. A kvóciens kiszámítása ezek ismeretében az alábbiak szerint történik.

Az adóköteles jövedelmet a család összetételének függvényében annyi „egységre” osztják, ahány „egységből” áll a család: egy-egy felnőtt 1–1 egységnek számít, az első és a második gyermek 0,5–0,5 egységnek, a harmadik vagy magasabb sorszámú gyermekek pedig 1–1 egységnek.

A megkapott összegre vonatkozóan megállapítják az adókulcsokat és kiszámítják az egy „egységre” vonatkozó adót. Ezt az összeget visszaszorozzák a család „egységeinek” számával és így megkapják az adó végleges összegét.

A kvóciens tehát feltételezi, hogy mindegyik családtag részesül a családi jövedelemből, mely után adózni kell. Ezért a rendszer minden háztartásra megállapítja a „fogyasztói egységre” jutó jövedelmet úgy, hogy az adó nem az adóköteles háztartás jövedelmétől függ, hanem tagjainak életszínvonalától (Glaude 1991). A kvóciens ily módon a horizontális redisztribúcióhoz járul hozzá, hiszen két különböző összetételű, de ugyanolyan életszínvonalú családot (vagyis amelyekben a egyes fogyasztói egységek jövedelme azonos) ugyanolyan szinten terhel az adó. Az adózás tehát a két család életszínvonalát egymáshoz képest nem változtatja meg.

Nézzünk egy példát. Lévén, hogy a francia férfiak átlagos éves jövedelme a privát szférában 18 363 euró, a nőké pedig 12 801 euró (INSEE 2007), legyen egy egygyermekes házaspár kizárólag munkából származó éves nettó jövedelme e két átlagbér összege, vagyis 31 437 euró (a családi juttatásokat figyelmen kívül hagyjuk). Az adó kiszámításához a család jövedelmét először elosztjuk 2,5-tel, minthogy a két szülő egy-egy egységnek, a gyermek pedig fél egységnek számít. Az osztást elvégezve 12 574,8 eurót kapunk. Erre az összegre alkalmazzuk az adókulcsokat, melyek progresszíven nőnek.¹⁰ Példánkban az 5853-tól 11 673 euróig eső jövedelemrészre 5,50%-os (ez 320,1 eurót tesz ki), a 11 674-től 12 574,8 euróig eső részre pedig 14%-os adókulcsot alkalmazunk (ami 126,1 euró). E szerint a családban az egy egységre jutó adó 446,2 euró. Ezt visszaszorozzuk az egységek számával, vagyis 2,5-tel, hogy megkapjuk a család által fizetendő adó összegét, ami 1115,5 euró.

Ugyanennyi jövedelem után egy gyermektelen házaspár 1772,7, egy kétgyermekes család 763,29, egy háromgyermekes család pedig 441,4 eurót fizet.

A kvóciens jól láthatólag mérsékli a progresszív adó hatását a gyermekes családok számára, csökkenti annak összegét. Emellett biztosítja azt is, hogy az alacsony, de nem legalacsonyabb jövedelmű családok, amelyek a korrekció nélkül adóznának, a kvóciens miatt a 0%-os adósávba essenek.

Eredetileg kifejezetten pronatalista intézkedésről volt szó, hiszen 1953-ig a fiatal házaspárok adója emelkedett, ha a házasságkötés utáni három évben nem volt még gyerekük. Ekkor ugyanis jövedelmüket nem kettő, hanem csak 1,5 felé osztották (Commaille et al. 2002). A rendszer ma annyiban tartotta meg ezt

¹⁰ A 2009-ben érvényes adókulcsok a következők: 5852 euróig 0%, 5852–11 673 euróig 5,5%, 11 673–25 926 euróig 14%, 25 926–69 505 euróig 30%, 69 505 euró felett 40% (www.impots.gouv.fr)

a célzatát, hogy 1980 óta a harmadik és ennél magasabb sorszámú gyermekek már nem fél, hanem egy egész egységnek számítanak.

- Elméleti viták és politikai konszenzus

A családi kvóciensről ismétlődően lábra kapó elméleti vita¹¹ arról szól, hogy a rendszert a családi támogatások közé kell-e sorolni, hiszen a családok adóját csökkenti, vagy pedig csupán az adósemlegességet biztosítja azáltal, hogy adózás után is hasonló életszínvonalat biztosít hasonló jövedelmű családoknak.

Az első álláspont képviselői szerint az adózásnak a jövedelmeken kell alapulnia, nem lehet tekintettel a gyermekek számára. Ebből következően a családi kvóciens családi támogatásként kell számon tartani.

A második elgondolás támogatói úgy érvelnek, hogy az intézmény az adórendszer méltányosságához és a rendszer redisztribúciójához járul hozzá, nem pedig kifejezetten családi támogatás. A funkciója ugyanis az, hogy ellensúlyozza az életminőségnek a gyermeknevelés költségeiből eredő csökkenését. Teljes kompenzációra még ez a rendszer is képtelen, a gyermekes családok életszínvonala e támogatás ellenére is elmarad a gyermektelenekétől (Sterdyniak 1992).

Az utóbbi évek politikai megrendelésre készült jelentései szinte kivétel nélkül a második felfogással azonosulnak, és nem kérdőjelezik meg a családi kvóciens jelentőségét a francia jövedelemelosztásban (Godet – Sullerot 2005; Thélot – Villac 1998). Godet és Sullerot az intézmény súlyának hangsúlyozása végett az 1789-es Emberi és polgári jogok nyilatkozatát idézi, melyre a jelenlegi ötödik köztársaság alkotmánya is utal. E szerint „A karhatalom és a közigazgatás költségeinek fedezésére nélkülözhetetlenül szükséges mindenkinek közös hozzájárulása; s e hozzájárulást, kinek-kinek képessége szerint, a polgárok összessége közt egyenlően kell elosztani.” A családi kvóciens ezt az elvet támasztja alá, tekintettel arra, hogy a gyermekes családok ugyanolyan jövedelem mellett kevesebbel képesek hozzájárulni az állami kasszához, mint a gyermektelenek.

Ugyanakkor az elsőként jelzett megfontolásból, mely szerint a családi kvóciens a kedvezményezetteknek előnyöket generál, következik a kvóciens felső határának megszabása. Erre 1981-ben került sor. A kedvezmény plafonja (fél „egységként” 2292 euró) a családok mintegy 10%-át érinti (Haut conseil de la famille 2009). Godet és Sullerot szerint nem indokolt ez a korlátozás, hiszen számos közgazdaságtani elemzés kimutatta, hogy a család jövedelmével nőnek a gyermekekre szánt kiadások. Márpedig a kvóciens felső határának megszabása azt hozza magával, hogy a gyermekes jómódú családok képességükhöz mérten több adót fizetnek, mint a gyermektelen jómódú családok.

¹¹ Egy ilyen vita zajlott le például az *Économie et statistique* hasábjában 1992-ben (vol. 256 n°1).

Egy másik, ehhez kapcsolódó kritikai megfontolás azt kifogásolja, hogy ilyen szabályozás mellett annál magasabb az adókedvezmény, minél magasabb a család jövedelme, következésképp a jómódú és sok adót fizetők számára kedvezőbb, mint az alacsony jövedelműeknek. A kvóciens védelmezői nem értenek egyet ezzel a felvetéssel. Hivatkoznak egyrészt arra, hogy a rendszer adómentességet biztosít számos alacsony jövedelmű családnak, melyek enélkül adókötelesek lennének. Másrészt azzal érvelnek, hogy a magasabb jövedelmű családoknak is ugyanazt biztosítja, mint az alacsonyabb jövedelműeknek: hogy az életszínvonaluk ne csökkenjen a hozzájuk hasonló életszínvonalú családokéhoz képest amiatt, mert gyermeket nevelnek.

ii) Az adórendszeren keresztül biztosított egyéb támogatások

Az adórendszer a családi kvóciensen kívül háromféleképpen támogatja a családokat. (1) Bizonyos támogatási formák, nevezetesen a családi pótlék és a kisgyermekes támogatások (PAJE) adómentesek. (2) Adókedvezmény jár az iskolás gyermek után: a „college”-be járó 11–14 évesekre személyenként 61 euró, középiskolásokra 153 euró és felsőoktatási intézménybe járókra 183 euró. (3) A gyermek 6 éves koráig a gyermekfelügyeletért kifizetett összegre is elszámolható adójóváírás, így ez az adót egyébként nem fizető családokat is preferálja. A támogatás a kifizetett összeg felére jár, de évente legfeljebb 2300 euró. Mintegy másfél millió család részesül ebben a kedvezményben. Az átlagosan leírt összeg 535 euró, ami jócskán a meghatározott plafon alatt marad, vagyis a családok nagy része csak a gyermekfelügyeletért kifizetett díj felét finanszírozza saját maga (Haut conseil de la famille 2009).

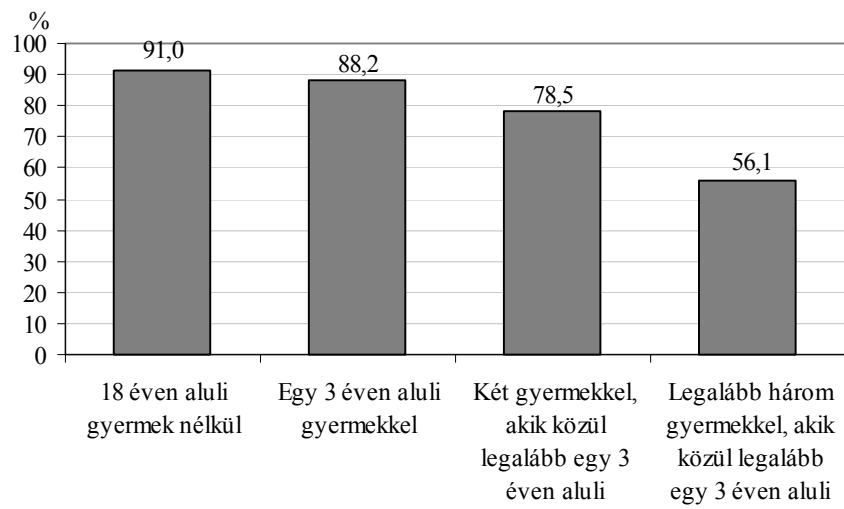
A tanulmánynak ebben a második részében részletesen bemutattuk a családpolitika összetett támogatási rendszerét és differenciált céljait. A továbbiakban azt tekintjük át, hogy az intézkedések mennyire érik el céljukat, vagyis arra keressük a választ, hogy a családpolitikának milyen hatása van a munkavállalás és gyermeknevelés közötti választásra, a termékenységre és a jövedelemeloszlásra.

III. A francia családpolitika hatása...

I. ... munka és gyermeknevelés közötti választásra

Franciaországban relatíve kevesebb anya függeszti fel fizetett munkáját gyermeknevelés céljából, mint Magyarországon. A 18 évnél fiatalabb gyermeket nem nevelő nőkhöz viszonyítva nem egészen három százalékponttal alacsonyabb azon nők aktivitási rátája, akiknek egy 3 évesnél fiatalabb gyermekük van, de még a kétgyermekesek is viszonylag nagy arányban vannak jelen a

munkaerőpiacon. A nagy változást a harmadik vagy magasabb sorszámú gyermek születése hozza, amikor is az anyák nagy része egy időre otthon marad (III. ábra).

Forrás: INSEE 2008.

III. A francia nők aktivitási rátája a gyermekek száma és kora szerint Activity rate of French women according to number and age of children

Az 1955 és 1985 között született azon nők közül, akiknek legalább egy gyermeke van, az első világrahozatala utáni évben 38% nem dolgozott, a második gyermek után már 51%, a harmadik után pedig 69% (Pailhé – Solaz 2006). Vagyis a munkában maradók száma a gyermekek számának növekedésével csökken, de a munkaerő-piaci aktivitás ennek ellenére magas.

Ennek kapcsán magyar szemszögből nézve az a kérdés vetődik fel, hogy a francia anyák nem tudnak vagy nem akarnak átmenetileg lemondani munkájukról.¹²

A közvélemény-kutatási eredmények szerint Franciaországban nem mindenki van azon a véleményen, hogy a családnak az a legjobb, ha a fiatal anya felfüggeszti munkáját. Egy 2000-ben készült felmérésből úgy tudjuk, hogy a teljes népesség 48%-a tartja ezt a legjobb megoldásnak, 38% az egyik szülő rész munkaidős munkavállalásra szavaz, 14% pedig a mellett van, hogy a szülők

¹² Francia szemszögből ellenben az a kérdés merül fel, hogy „Egyes nők miért hagyják abba a munkát gyermekszületés után”, ahogy azt egy sokat idézett tanulmány címe is sugallja (Méda et al. 2003).

mindenféle változtatás nélkül folytassák munkájukat (Letablier et al. 2003). Ha a kérdést csak az érintett szülőknek, vagyis azoknak tesszük fel, akik nevelnek legalább egy 3 éven aluli gyermeket, akkor alacsonyabbnak bizonyul azok aránya, akik az anya háziasszonyi és gyermeknevelési szerepét tartják kívánatosnak: így vélekedik a válaszadók 29%-a, míg 51% azt preferálja, hogy a szülők csökkentsék munkaidejüket. Mindemellett 20% szerint egyik szülő se változtasson addigi munkaerő-piaci szerepén. Nem meglepő tehát, hogy a francia családpolitika céljai között prioritásként szerepel, hogy megkönnyítse a munkavállalást a gyermekvállalás mellett, hiszen az érintettek többsége a két szerep összeegyeztetését tartják kívánatosnak.

A legutolsó családpolitikai változás, mely számottevően kihatott a nők munkaerő-piaci helyzetére, a fizetett nevelési szabadság 1994-es kiterjesztése volt a másodszületett gyermekekre. Míg korábban csak a harmadik gyermek megszületése után járt jövedelempléték az otthon maradt nőknek, ekkor lehetővé tették, hogy a második gyermek megszületése után is három évig otthon maradhasson az előzetesen munkaviszonnal rendelkező szülő (98%-os arányban az anya), és erre az időre jövedelmétől függetlenül kapja a fix összegű juttatást. Ahogy az előző részben bemutattuk, lehetőség van a jövedelemplétéknak csak részidőre való igénybevételére is. Az intézkedést növekvő munkanélküliség idején hozták, ezért egyidejűleg van családpolitikai és munkaügyi célzata (Marc 2004).

A gyermeknevelési támogatás kiterjesztésének a vártnál erőteljesebb hatása volt az aktivitási rátára: a háromgyermekeseké ugyan nem változott, az olyan kétgyermekeseké azonban, akik legkisebb gyereke még nem töltötte be harmadik életévét, 74-ről 56%-ra esett 1994 és 1998 között (Gosset-Connan 2004). Az e témában végzett kutatások arra a következtetésre jutnak, hogy az intézkedés mintegy 200 000 nőt közvetlenül arra ösztönzött, hogy (ideiglenesen) elhagyja a munkaerőpiacot (miközben mintegy 700 000-re becsülik a potenciális érintettek számát). Ebből csak mintegy 30% élt a részmunkaidő lehetőségével (Marc 2004).

A nevelési szabadságot igénybe vevő nők anyagi helyzete rosszabb, mint a többieké: munkából származó havi átlagjövedelmük mintegy 840 euró, míg a munkaerőpiacon maradóké átlagban 1220 euró. Lévén, hogy a jövedelempléték megközelítőleg havi 500 euró, az alacsony bérű nők számára anyagilag alig éri meg, hogy dolgozzanak, hiszen a gyermekfelügyeletért kifizetett díjjal és az utazási költséggel számolva alig éri őket veszteség, ha otthon maradnak gyermekükkel.

A nevelési szabadság igénybevételét erősen befolyásolja a munkaerőpiacon elfoglalt pozíció és fontosak a munkakörülmények is. A rövid távra szóló munkaszerződéssel, alacsony heti óraszám, a magánszektorban és a rövid ideje foglalkoztatott anyák azonos jövedelem mellett is nagyobb valószínűséggel maradnak otthon, mint azok, akiknek a státusuk stabil, azaz határozatlan idejű,

teljes munkaidőre szóló szerződésük van, régóta dolgoznak ugyanazon a munkahelyen vagy állami alkalmazottak. Ezeken túl a munkavállalással és a gyermekneveléssel járó kötelezettségek egyeztetését nehezítő körülmények (atipikus, illetve hétvégi munkaidő, hosszú napi utazás a munkahelyre, fix és rugalmatlan munkarend) szintén azon tényezők közé tartoznak, melyek miatt sokan felfüggesztik munkájukat (DARES 2003). Itt kell megjegyezni, hogy a részmunkaidő nem feltétlenül szolgál ilyen célt. Azok, akiknek munkaidejük rövid, hetente alig néhány óra, általában csak jobb híján fogadják el ezt a feltételt, mert munkáltatójuk csak így alkalmazza őket. Jövedelmükből nem jönnek ki, és szeretnének többet dolgozni. Választott részmunkaidőről valójában akkor beszélhetünk, ha magas a heti óraszám. Sok gyermekes anyuka például 80%-os részmunkaidőben dolgozik, vagyis heti egy napon – általában szerdán – otthon marad a gyerekekkel, mert ekkor nincs óvodai és iskolai foglalkozás.

Az anyagi megfontolások és a munkakörülmények mellett fontos szempont a gyermekek felügyeletének megoldása is. Erre többféle lehetőséget ismertettünk, amelyek mindegyikének megvan a maga sajátossága, előnye, illetve hátránya. A bölcsőde a legolcsóbb és sokak szerint a legjobb változat, de kevés a férőhelyek száma. A magán-gyermekfelügyelő drágábbak, viszont lehet rá támogatást kapni, és rugalmasabban együtt lehet velük dolgozni, például ha a szülők este vagy hétvégén dolgoznak. Ráadásul a területi elérhetőségük jobb, mint a bölcsődéké, melyek nagyrészt a nagyvárosokban, döntő többségükben pedig a párizsi régióban találhatók.

A családpolitika igyekszik lehetővé tenni, hogy szülők a számukra leginkább megfelelő variánst választhassák. Ennek érdekében a 2000-es évek eleje óta kibővült a gyermekfelügyeleti rendszer, emelkedett a rendelkezésre álló helyek száma, továbbá meghosszabbodott a bölcsődék és időszakos gyermekmegőrzők nyitvatartási ideje. A látszólag igen széles spektrumú gondozási rendszer mégsem mindenki számára könnyíti meg a munka melletti gyermekvállalást. Az alacsony képzettségű és bizonytalan munkahelyi státusú nőknek még a támogatásokkal együtt is gondot okoz a megfelelő napközbeni felügyelet költségeinek fedezése (Makay 2008). Közülük sokan végül kényszerből mennek nevelési szabadságra, ami csak még inkább eltávolítja őket a munkaerőpiactól, és akár a további gyermekvállalási terveik felülvizsgálására is kényszerítheti őket.

2. ... a termékenységre

a) A családpolitika összhatása

A családpolitikával foglalkozó tanulmányok többsége (például Toulemon et al. 2008; Letablier 2008b) egyetért abban, hogy a magas termékenység – legalábbis részben – a szerteágazó és bőkezű családpolitikának köszönhető. Ugyanakkor igen nehéz pontosan mérni annak összhatását, mert szinte lehetetlen egymástól elkülöníteni az egyes intézkedések befolyását, mérni azok tartóságát, valamint a rövid távra irányuló átfogó elemzések esetében megállapítani, hogy az adott beavatkozás a befejezett termékenységre hatott-e vagy pedig csak a gyermekvállalás időzítésére.

Az eredmények erősen függhetnek az adatoktól és az alkalmazott módszertől is, valamint az általános politikai-gazdasági légkörtől, melyet nehéz, bár nagyon is fontos lenne számba venni. Emiatt az egész intézményrendszert vizsgáló tanulmányok ritkák, ezek viszont arra a következtetésre jutnak, hogy a családpolitika az elvárásoknak megfelelően pozitívan befolyásolja a szülési kedvet (Blanchet 1987; Gauthier – Hatzius 1997; Laroque – Salanié 2003). Ugyanakkor kiemelik, hogy a hatás viszonylag gyenge: Ekert-Jaffé szerint (1986) az intézményrendszer egy nőre számolva 0,2 gyermekkel növeli a termékenységet. Hasonló következtetésre jutnak azok a kutatások, melyek a családpolitika egy-egy elemének vagy intézkedéscsomagjának a hatását vizsgálják: ezt pozitívnak, de viszonylag gyengének találják.

b) A nagycsaládokat megcélzó politikák hatása

Számos családpolitikai intézkedés a harmadik gyermektől szolgáltat előnyöket: számottevően nő a családi pótlék összege, plusz egy egész „egység” jár a családnak a családi kvóciens rendszerében, és a családi jövedelempótlékot is a harmadik gyermektől igényelhetik a rászorulóknak.

Breton és Prioux (2005) arra keresik a választ, hogy ez a politika mennyire hatásos. A kérdés súlyát az adja, hogy a harmadik gyermekek erőteljesen hozzájárulnak az ország magas termékenységéhez. Így például az 1960-ban született generáció 2,12-es végső gyermekszámából 0,32 a harmadik sorszámú (0,50 a harmadik és magasabb sorszámú) gyermekeknek tudható be, csakúgy, mint a születések 15,1%-a (a harmadik és a magasabb sorszámú gyermekek hányada 23,6%).

A háromgyermekes családok támogatása az 1978–1982-es és az 1985–1994-es periódusban volt a legerősebb, ezért a kutatók erre a kettőre koncentrálnak, amikor annak valószínűségét vizsgálják, hogy egy kétgyermekes család vállal-e egy harmadikat is. Arra a megállapításra jutnak, hogy az adott időszakokban

nőtt ennek az esélye, ugyanakkor a hatás elsősorban a születések időzítésben mutatkozik meg. 1978 és 1981 között 40-ről 52%-ra nőtt annak valószínűsége, hogy egy kétgyermekes családnak születik harmadik gyermeke, és időlegesen a második és harmadik gyermek megszületése között eltelt idő is csökkent. Ugyanakkor az első gyermekesek körében a második gyermek megszületésének esélye érdemben nem változott, ami bizonyítja a családpolitika pozitív hatását a harmadik születésekre. Nehezebb az intézkedések eredményét az egyes kohorszokra nézve kimutatni. Azokban a családokban, amelyeknek 1966 és 1991 között született meg a második gyermekük, kisebb mértékben emelkedett a családnövekedés valószínűsége, mindazonáltal a szerzők minimum 1,2 százalékponton becsülik a politika hatását. Ez a befolyás akár erősebb is lehet, ha azt feltételezzük, hogy ennek hiányában a harmadik gyermekek születésének gyakorisága az eredeti trendet követve tovább csökkent volna.

További eredményként utalnak a szerzők arra is, hogy az 1975-ös és 1985-ös kohorszok között a harmadik gyermek vállalásakor csökkentek a társadalmi különbségek, még ha nem tűntek is el teljesen: leggyakrabban továbbra is a földműves és a munkás társadalmi-foglalkoztatási csoportba tartozóknak van harmadik gyermekük.

Ekert-Jaffé és szerzőtársai (2002) is megállapítják, hogy a családpolitika erősen hozzájárul a gyermekszámokban mutatkozó társadalmi különbségek semlegesítéséhez. Angliával összehasonlítva például, ahol a foglalkoztatási kategóriától erősen függ az, hogy egy nőnek megszületik-e az első és a második gyermeke, Franciaországban ebben nincsen nagy különbség, a harmadik gyermek esetében azonban már itt is számottevő.

c) A családi kvóciens hatása a termékenységre

A költséges és sok vitát kavart családi kvóciens dokumentált hatása elég szerény. Landais (2003) az állampolgárok adóbevallásait elemezve először arra keresi a választ, hogy a családi kvóciens felső határának 1981-es megszabása befolyásolta-e a legmagasabb jövedelmű családok termékenységét. Vizsgálata azért irányult rájuk, mert a küszöb igen magas volta miatt csak ők voltak ebben érintettek. Míg 1981 előtt az összes család azon 0,5%-a, akik a legmagasabb jövedelemmel rendelkeznek, a családi kvóciensnek köszönhetően adóköteles évi jövedelmük mintegy 5%-át nyerték vissza gyermekenként, addig ez az arány 1981-ben 2%-ra esett. Ez a veszteség azonban minden jel szerint nem hatott a gyermekvállalási kedvre, sőt még nőtt is az ezt követő években, noha valamivel kevésbé intenzíven, mint a kevésbé tehető családokban.

A kutató ezután azt vizsgálja, hogy 1980-tól a harmadik gyermek után elszámolt plusz fél egység járt-e következménnyel a legmagasabb jövedelmű családok termékenységére, közelebről a harmadik gyermek megszületésére.

Az anyagi ösztönzés nem volt elhanyagolható: míg 1980 előtt a felső jövedelmi tized első felébe tartozó családok ennek révén mintegy 2%-ot takarítottak meg, az intézkedés bevezetése után ez az arány mintegy 3,8%-ra nőtt. Emellett 1986-ot követően az adósávok megváltoztatása is kedvezett nekik, tehát kettős ösztönzésről beszélhetünk. Ennek ellenére az adóreform előtti öt és az azt követő hat évet vizsgálva a termékenységre gyakorolt hatás negatív, ezalatt ugyanis a háromgyermekes családok aránya 5 százalékponttal csökkent a kétgyermekesekéhez képest. A következményeket hosszabb időtávon, az intézkedés bevezetése után mintegy tíz évig vizsgálva azonban megváltozik azok előjele: pozitív lesz. Vagyis az ösztönzés végül meghozta gyümölcsét, de csak 8–10 éves késleltetéssel. Ugyanakkor a hatás számokban kifejezve rendkívül gyenge: az adórendszeren keresztül megvalósított 1%-os anyagi ösztönzés mintegy 0,05%-kal növeli csak a háromgyermekes családok számát.

Gaude 1991-es szimulációs tanulmányában a különböző országokban létező adórendszereket a francia viszonyokra értelmezi, és arra keresi a választ, hogy a családi kvóciensnek a gyermekek után járó adókedvezménnyel vagy adójóváírással való helyettesítése növelné-e a termékenységet. Ezek a rendszerek a szegényebb családoknak, míg a családi kvóciens elsősorban a legmagasabb jövedelmű egy- és kétgyermekes háztartások 20%-ának, valamint a legmagasabb jövedelmű háromgyermekesek 10%-ának kedvez. Arra a következtetésre jut, hogy a családi kvóciens felváltó rendszer a kevésbé jómódú családok számára előnyös jövedelemtranszfer folytán egyértelműen emelné a szülési hajlandóságot.

d) A fizetett gyermeknevelési szabadság hatása a termékenységre

Több kutatás foglalkozik a fizetett gyermeknevelési szabadság termékenységre gyakorolt hatásával: milyen eredménye volt annak, hogy a szabadság idejére járó jövedelempótlékot 1994-ben kiterjesztették a másodszületett gyermekekre? Annál is inkább tisztázandó ez, mert 1994 és 2001 között erősen, évente mintegy 60 000-rel megnőtt a születések száma. Vajon mennyire tudható ez be a fenti intézkedésnek?

Az első megállapítás: nehéz a hatást különválasztani egyéb körülményektől, különösen az 1990-es évek második felében tapasztalt jó gazdasági helyzettől, mely minden bizonnyal hozzájárult a gyermekvállalási kedv növekedéséhez.

Piketty (2005) szerint emellett az is bizonyítottnak látszik, hogy a fizetett szabadság a második gyermek vállalására ösztönzi a családokat: annak valószínűsége, hogy egy egygyermekes anyának az első megszületése utáni 60 hónapon belül második gyermeke szülessen, 59,8-ról 65,9%-ra nőtt az 1992–1993-as és az 1994–1995-ös évek között, és a hatás akkor is erős, ha csak 36 hónapot vizsgálunk. Mindent összevetve, a nevelési szabadság kiterjesztésének a

megnövekedett születésszám mintegy 20–30%-a tudható be. Laroque és Salanié (2003) hasonló eredményre jutnak, hiszen szerintük az intézkedésnek évente mintegy 20 000 gyermek köszönhető.

Breton és Prioux fent említett tanulmányukban úgy vélik, hogy mind a harmadik gyermek után járó jövedelempótlék 1985-ös bevezetése, mind annak 1994-es kiterjesztése hatott a termékenységre. Az utóbbi szerintük inkább a második gyermekek megszületését ösztönözte, csökkentve az első és második gyermekek közötti korkülönbséget is.

3. ... hatása a jövedelemáramlásra és a szegénységre

Ha az adózás és jövedelemtranszfer korrekciós hatását kiszűrjük, Franciaországban a jövedelemelosztás igen egyenlőtlennek mutatkozik: a családok legszegényebb 10%-a a primer jövedelmeknek csak 2%-ával rendelkezik (Commaille et al. 2002). Ugyanakkor a családi és szociális támogatásoknak viszonylag erős redistributív hatásuk van. Például a legalacsonyabb jövedelmű háztartások 10%-ának a jövedelméből 35%-os hányadot tesznek ki a szociális juttatások. Egy minimálbéren élő kétgyermekes pár jövedelme a transfereknek köszönhetően fejenként mintegy 170 euróval növekszik, így eléri az 570 eurót (Guillemain – Roux 2002).

A redistribúció az érintett családok évi jövedelmét átlagosan 2400 euróval emeli. Ennek – a jövedelem és az igénybe vett szolgáltatások (például gyermekfelügyelet) szerint erősen szóródó – összegnek a 63%-a a családi pótlékból és egyéb családi támogatásból származik, 28%-a az adórendszer sajátosságaiból ered, 9%-a pedig az egyéb támogatásokból (lakástámogatás, minimálbér stb.). A kisgyermekes családok az átlagosnál magasabb többletjövedelemben részesülnek, hiszen – amint láttuk – számos intézkedés a 3 év alatti gyermeket nevelő családokat céloz meg.

Abszolút összegben mérve a legszegényebb és a legtehetősebb családok részesülnek a legnagyobb segítségben, míg a legkevesebb támogatás a középjövedelműeknek jut. Ugyanakkor a támogatás formája egyes társadalmi csoportokként különbözik: a legtehetősebbeknek az összes intézkedés közül leginkább az adórendszer kedvez, míg a legszegényebbek jutnak a legtöbb közvetlen támogatáshoz. Így a családi redistribúció (családi támogatások és adókedvezmények) hatásának görbéje U alakú. Ennek alján azok a családok helyezkednek el, amelyeknek a jövedelme a minimálbér és a háromszoros minimálbér közé esik. Ezek alkotják a többséget. Ők profitálnak a legkevesbé mind az anyagi juttatásokból, mind az adókedvezményekből (Damon 2008).

A gyermekszegénység nem ismeretlen jelenség Franciaországban: jövedelemtranszfer nélkül a gyermekek mintegy negyede élne a szegénységi küszöb alatt. Ha az összes családi és szociális juttatást figyelembe vesszük, ez az arány

mintegy 8%-ra csökken, de még így is magasabb, mint a teljes népességre mért 6,5% (Damon 2008).

Összegzés

A francia családpolitikának három olyan jellegzetessége van, amely megkülönbözteti az európai országok többségében követett gyakorlattól (Damon 2008): a családi egyesületek meghatározó érdekvédelmi szerepe és aktív részvételük az új családpolitikai intézkedések kidolgozásában; a családi pótléknak az a különlegessége, hogy csak a második gyermektől jár; végül a családi kvóciens rendszere, melynek célja annak elérése, hogy a hasonló jövedelmű családok életszínvonalát a gyermekszám ne térítse el lényegesen egymástól, továbbá kiemelt támogatásban részesítse a három- és több gyermekes családokat.

A két utóbbi eszköz a francia családpolitikának azt a pronatalista jegyét képviseli, amely mindig is jellemezte, de a második világháború után sokkal kézzelfoghatóbban jelent meg a politikusok megfogalmazásában, mint manapság. Ennek ellenére a nagycsaládoknak nyújtott támogatás nem marad hatás nélkül, hiszen a harmadik, illetve magasabb sorszámú gyermekek erősen hozzájárulnak a magas franciaországi termékenységhez.

Emellett ki kell emelni még egy fontos vonást, nevezetesen a bőkezű és szerteágazó indirekt támogatásokat, melyek megkönnyítik a munka és a gyermekvállalás közötti konfliktus kezelését. Amint láttuk, ezek magukban foglalják az adókedvezményeket és a munkáltatói járulékok átvállalását, amennyiben a család gyermekfelügyelőt fogad, de a bölcsődék finanszírozását is.

A témában publikált tanulmányok szerint a családpolitikának része van a magas gyermekszámban. Ugyanakkor hatása gyengének tűnik, ami elsősorban annak tudható be, hogy módszertanilag nehéz az egyes intézkedések hatását különválasztani, illetve az összehatást mérni. Így a családpolitika legfőbb dokumentálható érdeme, hogy családbarát környezetet teremt, amely lehetővé teszi a szülőknek a gyermekvállalást anélkül, hogy lemondanának munkahelyükről és társasági életükről. Emellett hozzájárul ahhoz, hogy az országban konszenzus uralkodjék az állami beavatkozás jelentőségéről, elsősorban a gyermekfelügyeleti rendszerek finanszírozását illetően.

Még ha nehéz is tételesen kimutatni a családpolitika eredményeit, feltételezhető, hogy a befektetés csökkentése visszavetné a gyermekvállalási kedvet.

IRODALOM

- Ahn, Namkee – Mira, Pedro (2002): A note of changing relationship between fertility and female employment rates in developed countries, *Journal of Population Economics*, 15/4. 667–682.
- Bauer, Dénise – Penet, Sophie (2005): Le congé de paternité, *Études et résultats*, n°422, DREES.
<http://www.sante.gouv.fr/drees/etude-resultat/er442/er442.pdf>
- Barre, Corinne (2003): 1,6 million d'enfants vivent dans une famille recomposée, *INSEE Première*, n°901. http://www.insee.fr/fr/ffc/docs_ffc/ip901.pdf
- Billari, Francesco C. – Kohler, Hans-Peter (2002): Patterns of lowest-low fertility in Europe, *MPIDR working paper*, WP 2002-040.
<http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2002-040.pdf>
- Blanchet, Didier (1987): Les effets démographiques de différentes mesures de politique familiale: un essai d'évaluation, *Population*, 42/1. 99–127.
- Breton, Didier – Prioux, France (2005): Deux ou trois enfants? Influence de la politique familiale et de quelques facteurs sociodémographiques, *Population*, 60/4. 489–522.
http://www.ined.fr/fichier/t_publication/258/publi_pdf2_fr_popf.4_breton_prioux.pdf
- Caisse Nationale des Allocations Familiales (2009): *Temps forts et chiffres clés 2008*.
[http://caf.fr/web/WebCnaf.nsf/VueLien/ACTIVITE/\\$FILE/Temps%20Forts%202008.pdf](http://caf.fr/web/WebCnaf.nsf/VueLien/ACTIVITE/$FILE/Temps%20Forts%202008.pdf)
- Caisse Nationale des Allocations Familiales (2008): *Temps forts et chiffres clés 2007*.
[http://www.caf.fr/web/WebCnaf.nsf/090ba6646193ccc8c125684f005898f3/b91a9190766484b8c125766200542b71/\\$FILE/Temps%20Forts%202007.pdf](http://www.caf.fr/web/WebCnaf.nsf/090ba6646193ccc8c125684f005898f3/b91a9190766484b8c125766200542b71/$FILE/Temps%20Forts%202007.pdf)
- Causat, Laurent (2006): Fertility trends and family friendly policy in France: do they match? paper presented at the International Forum on Low Fertility and Ageing Society, Seoul, Korea, September 13th – 14th 2006.
- Commaille, Jacques – Strobel, Pierre – Villac, Michel (2002): *La politique de la famille*, La Découverte, Paris.
- Conférence de la Famille (2003): Ministère délégué à la famille. http://www.travail-solidarite.gouv.fr/IMG/pdf/conf_famille03.pdf
- Damon, Julien (2008): *Les politiques familiales*, PUF, Paris.
- Dufour, Ariane – Hatchuel, Georges – Loisel, Jean-Pierre (1998): *Accueil des jeunes enfants, conciliation vie professionnelle – vie familiale et opinion sur les prestations familiales*, Collection des rapports, CREDOC, n°191.
- Ekert-Jaffé, Olivia – Joshi, Heather – Lynch, Kevin – Mougin, Rémi – Rendall, Michael (2002): Fertility, timing of births and socio-economic status in France and Britain: social policies and occupational polarization, *Population-E*, 57/3. 475–507.
- Ekert-Jaffé, Olivia (1986): Effets et limites des aides financières aux familles : une expérience et un modèle, *Population*, 41/2. 327–348.
- Eurostat (2008): „First demographic estimates for 2008”, *Data in focus*, 49/2008.
http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-QA-08-049/EN/KS-QA-08-049-EN.PDF
- Eydoux, Anne – Gomel, Bernard – Letablier, Marie-Thérèse (2009): Les salariés ont-ils un employeur familyfriendly?, *Entre famille et travail. Des arrangements de couples aux pratiques des employeurs*, La Découverte, Paris, 325–344.

- Gauthier, Anne Hélène – Hatzius, Jan (1997): Family benefits and fertility: an econometric analysis, *Population Studies*, 3. 295–306.
- Glaude, Michel (1991): L'originalité du système du quotient familial, *Économie et statistique*, 248/1. 51–67.
- Godet, Michel – Sullerot, Évelyne (2005): *La famille, une affaire publique. Rapport*. Conseil d'Analyse Economique, La Documentation Française.
<http://lesrapports.ladocumentationfrancaise.fr/BRP/054000761/0000.pdf>
- Gosset-Connan, Stéphanie (2004): Les usages des bénéficiaires et l'APE attribuée pour le deuxième enfant, *Recherche et prévisions*, 75. 39–48.
- Guillemin, Olivier – Roux, Valérie (2003): Le niveau de vie des ménages de 1970 à 1999, *Données sociales: la société française – Edition 2002–2003*, INSEE, Paris, 401–412. http://www.insee.fr/fr/ffc/docs_ffc/donsoc02h.pdf
- Haut Conseil de la Famille (2009): Présentation générale des dispositifs en faveur des familles, octobre 2009.
http://www.hcf-famille.fr/IMG/pdf/HCF_Presentation_generale_des_dispositifs_en_faveur_des_familles_v20_10_09.pdf
- Héran, François – Pison, Gilles (2007): Two children per woman in France in 2006: are immigrants to blame?, *Population and Societies*, 432. INED.
http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1242/publi_pdf2_pesa432.2.pdf
- INSEE (2008): „Enquêtes annuelles de recensement 2004 à 2007. L'activité des femmes est toujours sensible au nombre d'enfants”, *INSEE Première*, 1171.
<http://insee.fr/fr/ffc/ipweb/ip1171/ip1171.pdf>
- INSEE (2007): *Les salaires en France*.
- Landais, Camille (2003): Le quotient familial a-t-il stimulé la natalité française?, *Économie publique*, 13. 3–31.
- Laroque, Guy – Salanié, Bernard (2003): Fécondité et offre de travail des femmes en France, *Économie publique*, 13. 3–36.
- Laroque, Pierre (1985): *La politique familiale*, La Documentation Française, Paris.
- Lefèvre, Cécile – Pailhé, Ariane – Solaz, Anne (2009): Les employeurs, un autre acteur de la politique familiale?, *Entre famille et travail. Des arrangements de couples aux pratiques des employeurs*, La Découverte, Paris, 287–306.
- Letablier, Marie-Thérèse – Luci, Angela – Math, Antoine – Thévenon, Olivier (2008): *The costs of raising children and the effectiveness of policies to support parenthood in European countries: a Literature Review*, Final report to the European Commission, INED. http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1436/publi_pdf1_158bis.pdf
- Letablier, Marie-Thérèse (2008): Why France has high fertility: The impact of policies supporting parents, *The Japanese Journal of Social Security Policy*, 7/2. 41–56.
http://www.ipss.go.jp/webjad/WebJournal.files/SocialSecurity/2008/winter/JJSSP%20vol.7%20no.2_%20Dec%202008%20-%202%20Marie-Therese%20Letablier.pdf
- Letablier, Marie Thérèse – Pennec, Sophie – Büttner, Olivier (2003): Opinions, attitudes et aspirations des familles vis-à-vis de la politique familiale en France, *Rapport de recherche*, Centre d'études de l'emploi.

- Marc, Céline (2004): L'influence des conditions d'emploi sur le recours à l'APE. Une analyse économique du comportement d'activité des femmes, *Recherches et prévisions*, 75. CNAF.
[http://www.caf.fr/web/WebCnaf.nsf/090ba6646193ccc8c125684f005898f3/77512f67734bba8ec125730d0040aa6a/\\$FILE/RP75-CMarc.pdf](http://www.caf.fr/web/WebCnaf.nsf/090ba6646193ccc8c125684f005898f3/77512f67734bba8ec125730d0040aa6a/$FILE/RP75-CMarc.pdf)
- Makay Zsuzsanna (2008): Ki vigyáz a munkavállaló anya gyermekére? Az egy éven aluli gyermekek napközbeni ellátása Franciaországban, *Demográfia*, 51/2–3. 217–243.
- Méda, D. – Wiernik, M. – Simon, M.-O. (2003): Pourquoi certaines femmes s'arrêtent-elles de travailler à la naissance d'un enfant ?, *Premières informations et premières synthèses*, 29/2. DARES.
http://www.travail-solidarite.gouv.fr/IMG/pdf/publication_pips_200307_n-29-2_femmes-naissances-arret-travail.pdf
- Ministère du travail, des relations sociales et de la solidarité, Ministère de la santé, de la jeunesse et des sports, Ministère du budget, des comptes publics et de la fonction publique, *Les chiffres clés de la sécurité sociale, édition 2007*. http://www.securite-sociale.fr/chiffres/chiffres_cles/2007_chiffres_cles.pdf
- Neyer, Gerda (2006): Family policies and fertility in Europe. Fertility policies at the intersection of gender policies, employment policies and care policies, *MPIDR Working paper*, 2006-010. <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2006-010.pdf>
- OECD (2007): *Babies and Bosses – Reconciling Work and Family Life. A Synthesis of Findings for OECD Countries*, OECD Publishing.
- Pailhé, A. – Solaz, A. (2007): Naissances et parcours professionnels des mères : rupture ou continuité ?, *Ruptures et irréversibilités dans les trajectoires. Comment sécuriser les parcours professionnels ?*, CEREQ, Relief 22. 137–152.
- Pailhé, Ariane – Solaz, Anne (2006): Employment and childbearing: women bear the burden of work-family balance, *Population and Societies*, 426. INED.
http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1207/publi_pdf2_pop_soc_english_426.pdf
- Pécresse, Valérie (2007): *Mieux articuler vie familiale et vie professionnelle. Rapport au Premier ministre*, La documentation française.
<http://lesrapports.ladocumentationfrancaise.fr/BRP/074000138/0000.pdf>
- Pénet, Sophie (2006): Le congé de maternité, *Études et résultats*, 531. DREES.
<http://www.sante.gouv.fr/drees/etude-resultat/er531/er531.pdf>
- Piketty, Thomas (2005): L'impact de l'allocation parentale d'éducation sur l'activité féminine et la fécondité en France, *Histoire de familles, histoires familiales. Les résultats de l'enquête Famille de 1999*, Les Cahiers de l'INED, Paris, 79–109.
- Piketty, Thomas (1998): L'impact des incitations financières au travail sur les comportements individuels : une estimation pour le cas français, *Économie et Prévision*, 132–133. 1–35.
- Pison, Gilles (2009): France 2008: why are birth numbers still rising?, *Population et Sociétés*, 454. INED.
http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1452/publi_pdf2_pesa454.pdf
- Pison, Gilles (2008): The population of France in 2007, *Population et Sociétés*, 443. INED.
http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1355/publi_pdf2_pesa443.pdf

- Pla, Anne (2009): Bilan démographique 2008. Plus d'enfants, de plus en plus tard, *INSEE Première*, 1220. <http://insee.fr/fr/ffc/ipweb/ip1220/ip1220.pdf>
- Prioux, France (2008): Recent Demographic Developments in France: Life Expectancy Still Rising *Population-E*, 63/3. 375–414.
http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1419/publi_pdf2_2008_3a_prioux.pdf
- Prioux, France (2007): Recent Demographic Developments in France: Fertility at a More Than 30-Year High, *Population-E*, 62/3. 415–456.
http://www.ined.fr/fichier/t_publication/1339/publi_pdf2_demographic_developme nt.pdf
- Sardon, Jean-Paul (2006): Recent Demographic Trends in Europe and the Other Developed Countries, *Population-E*, 61/3. 197–266.
- Stefán-Makay Zsuzsanna (2009): Qui garde les jeunes enfants quand la mère travaille?, *Entre famille et travail. Des arrangements des couples aux pratiques des employeurs*, La Découverte, Paris, 79–98.
- Sterdyniak, Henri (1992): Pour défendre le quotient familial, *Économie et statistique*, 256/1. 5–24.
- Thélot, Claude – Villac, Michel (1998): *Politique familiale. Bilan et perspectives. Rapport à la ministre de l'emploi, de la solidarité et au ministre de l'économie, des finances et de l'industrie*, Édition du Service de l'Information et de la Communication.
- Thévenon, Olivier (2009): L'augmentation de l'activité des femmes en Europe : progrès de la conciliation ou polarisation des comportements ?, *Population-F*, 64/2. 263–303.
- Toulemon, Laurent – Pailhé, Ariane – Rossier, Clémentine (2008): France: high and stable fertility, *Demographic Research*, 19. 503–556.
<http://www.demographic-research.org/Volumes/Vol19/16/19-16.pdf>
- Toulemon, Laurent (2001): How many children and how many siblings in France in the last century?, *Population and Societies*, 374.
http://www.ined.fr/fichier/t_publication/539/publi_pdf2_pop_and_soc_english_374.pdf

Tárgyszavak:

Családpolitika
Termékenység
Franciaország

**CORRELATION BETWEEN FRENCH FAMILY POLICY AND
HIGH FERTILITY***Abstract*

In her study the author analyses whether there is relationship between high French fertility and the generous family policy. The question is answered by reviewing the relevant French literature. First, she shortly describes the fertility of the country in order to prove that France is one of those European countries with the highest childbearing intentions, both with regard to total fertility ratio and completed fertility of generations. Secondly, she explains in detail the French family policy: its place among other policies, its financial aspects, aims and distribution of expenses. Then, she describes its particular measures: child birth, child care and fatherhood leaves and allowances linked to them, part-time employment options, and other direct monetary contributions. She depicts advantages obtained through the taxation system and analyses in detail the system of so called family coefficient. Finally, by reviewing empirical studies she investigates how the family policy affects harmonisation of childcare and employment, fertility and income flux. She claims that family policy has weak measurable effect on fertility, which can partly be explained by methodological difficulties. However it is undoubted that family policy contributes to high child bearing intentions, since it creates such family friendly atmosphere, which allows childbearing without significant sacrifices.

IRODALOM

FOLYÓIRATCIKKEK

HODGSON, G.: Abortion, Family Planning and Population Policy: Prospects for the Common-Ground Approach. (Abortusz, családtervezés, népesedéspolitikai: egy közös alapú megközelítés kilátásai.) *Population and Development Review*, 35. 2009/3. 479–519.

A művi abortuszok megítélése időben és térben jelentős eltéréseket mutat: gyilkosság, az állam érdekeinek elárulása, a nő egészségét és későbbi gyermekvállalását veszélyeztető beavatkozás, a születésszabályozás nem megfelelő módja, a születésszabályozásnak egy elfogadható és a termékenységet hatékonyan befolyásoló módja, a fogamzásgátlási hibák szükséges korrekciója, az állam által biztosítandó női jog. A WHO-bebecslések szerint a világon évente 200 millió terhesség következik be, ebből 130 millió végződik szüléssel, 38 millió spontán abortusszal vagy halvaszüléssel, 22 millió legális és 20 illegális abortusszal. Az ENSZ népesedési konferenciáinak (Mexikóváros 1989, Kairó 1994) állásfoglalásai, valamint a WHO dokumentumai is leszögezik az abortusz és a születésszabályozás közötti különbséget, és célul tűzik ki a terhességmegszakítások számának csökkentését.

A terhességmegszakítás engedélyezésének feltételei hét csoport sorolhatók, úgymint: az anya életének veszélyeztetettsége, az anya egészségének védelme szomatikus vagy lelki veszélyeztetettség esetén, erőszak vagy vérfertőzés esetén, a magzat fejlődési rendellenessége esetén, anyagi vagy szociális okok miatt, illetve az anya kérése esetén. Mint ismeretes a világ különböző országaiban a terhességmegszakítás engedélyezésének igen eltérő gyakorlata van érvényben. Az alábbi tábla azt mutatja, hogy az engedélyezési gyakorlat hogyan oszlik meg az egyes országok arányában, illetve a lakosság-szám szerint.

1. A terhességmegszakítás engedélyezésének gyakorlata országok és az azokban élő népesség száma szerint, 2007 (százalék)

Okok	Országok aránya	Népességi arányok
Anya kérése	31	40
Anyagi, szociális okok	37	61
A magzat fejlődési rendell.	49	64
Erőszak, vérfertőzés	51	72
Lelki egészség megőrzése	66	76
Szomatikus egészség megőrzése	70	78
Anya életének veszélyeztetettsége	97	100

Az adatok azt mutatják, hogy a világ 179 országának egyharmadában a nők számára a terhesség megszakíttatása könnyen elérhető, és még toleránsabb a helyzet, ha a népességszám oldaláról nézzük, amikor is ez az arány háromötödre emelkedik. Jelentős eltérés mutatkozik azonban kontinensek között is.

2. *A terhességmegszakítás engedélyezése anyagi és szociális okok alapján földrészek illetve az egész földrészeken élő népességszám alapján, 2007 (százalék)*

Földrész	Országok száma	Népességszám
Afrika	8	7
Dél-Amerika	17	2
Ázsia	40	73
Óceánia	22	65
Európa	90	88
Észak-Amerika	100	100

Az országok szerint, illetve a lakossági arány alapján eltérő hozzáférést tapasztalunk Latin Amerikában, Ázsiában és Óceániában. Latin Amerikában csak olyan, viszonylag alacsony népességszámú országokban működik a terhességmegszakítás liberális szabályozása, mint pl. Kuba, Barbados, Guyana, Belize), míg Ázsiában éppen ellenkezőleg, a világ népességének 38%-át tömörítő Kínában és Indiában viszonylag könnyen engedélyezett, sőt preferált a művi abortusz. Az óceániai adatokban mutatkozó eltérés a régió lakosainak 60%-át felölelő Ausztráliával, és az ott érvényben lévő liberális abortuszpolitikával magyarázható. Európában 2007-ben mindösszesen négy államban (Írországban, Máltán, Lengyelországban és Spanyolországban) nem engedélyezték anyagi és szociális helyzetre való hivatkozással a terhesség megszakítását.

A terhességmegszakítás gyakorlatának kontinensek közötti eltéréseiből is kitűnik, hogy a legkisebb a valószínűsége a terhesség művi úton történő legális megszakításának a legkevésbé fejlett országokban, azokban az országokban, amelyekre magas termékenység és magas természetes szaporodás jellemző. A fejlődő országokra az első demográfiai átmenet adott szakaszában a magas teherbeesési gyakoriság jellemző, melyet az érintett nők adott esetében az abortusszal is korlátozni szeretnének. A legális abortuszok szigorú feltételrendszere az illegális abortuszok irányába mozdítja el a szülni nem kívánó női népességet. Afrikában 2003-ban az abortuszok 98%-a (5,5 millió), Latin-Amerikában az abortuszok 95%-a (3,9 millió) volt illegális.

Becslések szerint mintegy 70 ezer nő hal meg évente az említett régiókban az illegális abortuszok következtében, és mintegy 10 millió szenved maradandó egészségkárosodást, illetve válik terméketlenné ezen okból.

Az említett országok abortuszpolitikája nemcsak a női népességre gyakorolt egészségkárosító hatása miatt minősíthető problematikusnak, de az egyes országok által vállalt és hivatalosan megcélzott népesedéspolitikai célokkal való ellentmondása miatt is.

A világ országai a kitűzött termékenységi célok, illetve e célok eltéréseivel kapcsolatos politikájuk alapján négy csoportba sorolhatók: úgymint a termékenység csökkentését, a termékenység növelését, a termékenység szinten tartását, illetve a termékenység befolyásolását preferáló államokra. Sajátos ellentmondás tapasztalható ugyanakkor mind a születés csökkenését, mind a születésszám növelését célul kitűző országok esetében a termékenységi célok és az abortuszpolitika között. A termékenységi mutatókat csökkenteni kívánó országok 86%-ában ugyanis az abortusz nem végezhető el az anya kérésére, illetve anyagi, szociális okok alapján, csak viszonylag kivételes, ritkán előforduló okok esetében. A születések számának növelésében érdekelt országok 81%-ában ugyanakkor a terhességmegszakítás igen könnyen, szinte mindenki számára hozzáférhe-

tő. A szinten tartást célzó országok esetében a tiltás – engedélyezés aránya 58–42, míg a gyermekvállalás kérdésében a népesedéspolitikai szintjén semleges országok 63%-ában szigorított a terhességmegszakítás törvényi szabályozása.

Amennyiben a termékenységi színvonal csökkentését célul kitűző országok esetében a politika sikeresnek bizonyul, és a születések száma visszaesik az érvényben lévő abortuszzabályozás miatt, ez még a fogamzásgátlás terjedése esetén is a nem kívánt terhességek és az illegális abortuszok számának ugrásszerű megemelkedésével járna együtt. A megoldást a fogamzásgátlási ismeretek terjesztése mellett az abortusz liberalizálása jelentené.

A termékenység emelését szükségesnek tartó országok túlnyomó többségében szabad a terhesség megszakíttatása, és az abortuszt ellenzők éppen a közjó érdekeire való hivatkozással sürgetik a liberális abortuszzabályozás szigorítását. A fogamzásgátlással kapcsolatban ilyen ellenérzések nem vetődnek fel. A hét említett országcsoport gyakorlata is azt bizonyítja, hogy a terhesség megszakíttatása nem sorolható a születésszabályozás javasolt, elfogadott módszerei közé.

A világnépesedési konferenciákon kialakított és a jövőben kialakítandó akcióprogramok a reprodukív egészség és a reprodukív jogok oldaláról közelítik meg a kérdést, és az egyes országokat arra próbálják rábírni, hogy a nemzeti érdekeket a „közjó”, a világ egésze érdekének rendeljék alá. Ez eddig nem sok sikerrel járt, már csak azért sem, mert az abortusszal kapcsolatos véleménykülönbségek háttérben jelentős kulturális, erkölcsi, vallási különbségek húzódnak meg. Az Obama-adminisztráció a művi terhességmegszakítások gyakorlatával kapcsolatban hármas célt tűzött ki: a beavatkozás legyen biztonságos, legális és ritka. Ez a megközelítés elvileg áthidalhatja az abortuszt igenlők (pro-choice) és az abortuszt ellenzők (pro-life) álláspontja közötti különbséget, de a demográfiai folyamatok a két oldal megbékélése, kiegyezése ellen hatnak. A fejlett országokban a gyermekvállalási kor kitolódása, a termékenység csökkenése megnöveli azt az életszakaszt, amikor a nő szexuálisan aktív, de gyermeket még nem akar, ami aktív fogamzásgátlási gyakorlat ellenére is a nem kívánt terhességek és azok megszakíttatása gyakoriságának emelkedése irányába hathat. Az iparilag fejlett országokban a jövőben várhatóan nem az abortuszok számának csökkenése, hanem növekedése lesz jellemző.

Pongrácz Tiborné

MACKELLAR, L.: Pandemic influenza: A review. (Pandémikus influenza: áttekintés.) *Population and Development Review*, 33. 2007/3. 429–451.

Az esetleges influenza-világjárvány lehetőségét és feltételezett hatásait vizsgáló cikk 2007-ben, az ázsiai eredetű madárinfluenza terjedése kapcsán keletkezett. Azóta a H1N1 influenzajárvány különösen aktuálissá tette a témát, a vele kapcsolatos kételyek pedig még érdekesebbé a szerző kérdésfelvetését: vajon mennyiben jogos, mennyiben alátámasztható az a kiemelt figyelem, aggodalom, amellyel az influenza pandémiára tekintenek az ENSZ, a kormányok, a média és a közvélemény. A szerző megállapítása szerint a madárinfluenza az Egyesült Államokban egy időre biztonságpolitikai problémává vált. Indokolt mindez vagy erős túlzás?

A cikk először az influenzavírussal és a megbetegedéssel kapcsolatos legfontosabb ismereteket foglalja össze. Majd rátér az influenza-világjárványok 20. századi történetére, három fő csomópontot vizsgálva, amikor új, rendkívül fertőzőképes vírustípusok jelentek meg, amellyel szemben gyakorlatilag senki sem volt védett. A három fő világjárvány közül a legsúlyosabb a H1N1 altípus okozta 1918–20-as ún. „spanyolnátha-járvány” volt, amely világszerte mintegy 20–40 millió ember halálát okozhatta viszonylag rövid idő (18 hónap) leforgása alatt. A másik két nagy járvány (a H2N2 vírus okozta 1957–58-as „ázsiai influenza” és a H3N2 által kiváltott „hong kongi influenza”) ennél lényegesen kevésbé volt pusztító, mindkettő kb. 1–1 millió ember haláláért tehető felelőssé. Minden esetben lényeges, hogy egy új vírustörzs jelenik meg, amelynek oka általában az emberi és a madárinfluenza-vírus részeinek összekeveredése, amelyből az új típus kialakul. A közbülső láncszemét a madarak és emberek között gyakran a sertésállomány jelenti, amelyet mind az emberi, mind a madárinfluenza-vírus fertőzhet, és amelyben az új vírustípust létrehozó mutáció kialakulhat. Mindezt elősegítheti az emberek, a sertések és a szárnyasok szoros együttélése, amiként azt a rurális Délkelet-Ázsiában megfigyelhetjük, amely így ideális kiinduló pontja lehet egy influenza-világjárványnak. A WHO az új vírus megjelenésétől az emberiséget sújtó világjárvány kialakulásáig összesen hat járványügyi fokozatot különböztet meg, attól függően, hogy az új vírus csak állatok között vagy már emberek között is előfordul-e, okoz-e emberi megbetegedést, előfordul-e szórványos, majd egyre tömegesebb emberről, emberre terjedő fertőzés, illetve hogy ez pandémikus formát ölt-e.

Mindezek alapján az új vírusok kialakulása szinte bizonyos, az állatokról emberre, majd emberről emberre terjedő fertőzések időnkénti megjelenése szinte elkerülhetetlen, a kérdés pusztán az, hogy mindebből kialakul-e pandémia (a tapasztalatok alapján nem mindig és nem szükségszerűen), illetve hogy ennek fertőzőképessége, pusztító ereje mekkora (mint a fenti példák mutatják, ez erősen változó). A gyakori szezonális influenza elsősorban bakteriális szövődményei révén lehet veszélyes, ez azonban jól kezelhető antibiotikumokkal. A pandémikus formák (elsősorban a hírhedt spanyolnátha) viszont vírusos tüdőgyulladást okoznak (mint a 2009–10-es H1N1-járvány esetében is), amely igen veszélyes lehet, bár vírusellenes szerekekkel lefolyása mérsékelhető. Igen fontos kérdés a járvány hatása szempontjából, hogy az influenzahalandóság kormegoszlása milyen (U-alakú vagy W-alakú). A spanyolnátha nemcsak fertőzőképesebb és gyilkosabb volt, mint a későbbi világjárványok, hanem a gyerekek és öregek mellett a fiatal felnőtteket is fenyegette (W-alak), ami részben megmagyarázza sokkoló hatását is. Mindennek okát máig nem sikerült tisztázni. Ezzel szemben a két ázsiai influenza korcsoportos halandósága tipikusan U-alakú volt, 1957-58-ban a gyerekek, 1968–69-ben a nagyon fiatalok és nagyon idősök influenzahalandósága volt kiugró.

A szükséges ellenintézkedések három szinten jelenhetnek meg: az új vírus kialakulása előtt, annak megjelenése után, illetve a világjárvány kitörése után. Az új vírus kialakulása nehezen akadályozható meg, de az állattenyésztés és a piaci viszonyok fejlesztése hozhat eredményeket. Hasonlóképpen az új vírus megjelenéskor a radikális vesztégzár-intézkedések és a fertőzött állatállomány leölése szintén fontos intézkedés, amelynek hatásossága azonban vitatott. A vadmadarak minden intézkedés dacára terjeszthetik a járványt, ha pedig az emberről emberre terjedő forma kialakult, akkor egy pandémia megelőzésére már igen kicsi az esély (tekintettel a tömeges légi közlekedésre, és az influenza tüneteinek megjelenését megelőző fertőzőképességére). Mindenesre a vesztégzártól, a fertőzött állatok leölésétől, az emberi társas érintkezés ritkításától nem

lehet eltekinteni, ezek, ha meg nem is akadályozzák a világjárvány kialakulását, annak súlyosságát erősen befolyásolhatják. Itt fontos az országok közötti együttműködés, a globális, nemzetek fölötti intézkedések lehetnek eredményesek, a pontos tájékoztatás szerepe döntő lehet, ami nem mindig valósul meg teljes mértékben, a helyi rövid távú gazdasági érdekek olykor erősebbnek bizonyulnak. Ha a világjárvány már kitört, akkor pedig a vírusellenes szereknek, illetve a védőoltás kifejlesztésének van elsődleges szerepe. Az antivirális szerek az első pillanattól fogva hatásosak, míg a védőoltás kifejlesztéséhez hosszú hónapok szükségesek. A járvány során kialakulhat ugyan olyan vírustípus, amely rezisztens a vírusellenes szerekkel szemben, de a szimulációk szerint ezek a szerek még ebben az esetben is jelentősen hátráltatják a járvány terjedését és mérséklék annak mortalitását. Kulcskérdés tehát a gyógyszer- és oltóanyaggyártási kapacitás, a reakciók gyorsasága. Felmerült az is, hogy az egyik legbiztosabb megelőzési módszer a szezonális influenza elleni oltás terjesztése lenne, különösen a baromfitenyésztők körében és elsősorban Délkelet-Ázsiában. Erre azonban még különösebb erőfeszítések nem történtek. Szintén fontos kérdés az egészségügyi rendszerek hatékonysága és kapacitása, az influenza pandémia óriási nyomás alá helyezi mind a kórházakat, mind az egészségügyi személyzetet.

Ami az esetleges világjárvány demográfiai hatásait illeti, itt az elsődleges kérdés a mortalitás mértéke lehet. Feltételezve egy az 1918-as járványhoz hasonló erejű pandémiát, ez ma kb. 200 millió ember halálát okozhatná. Nyilván fontos az influenza-halandóság korszerkezete is, az 1918-as W-megoszlás tovább súlyosbítaná a fejlett országok munkaerő-problémáit. Ugyancsak fontos a szelektív halandóság kérdése. A nagy járványoknak elsősorban a legesendőbbek (gyerekek, öregek, krónikus betegek) lesznek az áldozatai, aminek következtében a járvány utáni halandóság kedvezőbbé válik. Nehezen modellezhetőek a járvány termékenységi hatásai. Az 1918-a pandémia különösen sújtotta a terhes nőket, ennek esetleges ismétlődése átmenetileg erősen visszavetheti a termékenységet. Majd a járvány után következhet egy, a korábbi trendnél magasabb termékenységű kompenzációs időszak, vagy épp ellenkezőleg, az egészségi hatások és a negatív gazdasági következmények okozhatnak alacsonyabb termékenységet is.

Az esetleges súlyos influenzapandémia igen súlyos gazdasági hatásokkal is járna. Ezek egyrészt a járvány közvetlen költségei, amelyek előre nehezen felmérhetőek, másrészt az indirekt költségek, amelyek a mezőgazdaságot, idegenforgalmat, szállítást sújtó válságon keresztül jelentkeznének. Ráadásul a járvány legerősebben a legszegényebb fejlődő országokat érintené, amelynek demográfiai és gazdasági hatásai beláthatatlanok, minden bizonnyal további tömeges elszegényedéssel járnának.

Arra a kérdésre, hogy indokolt-e a fokozott figyelem, aggodalom, a szerző talányos választ ad: igen is, meg nem is. Az nem kérdés, hogy lesz-e új világjárvány, igen, lesz. Ugyanakkor ennek lefolyása lehet meglehetősen enyhe is, fertőzőképességét, kor szerinti halandósági hatásait előre nem lehet megjósolni. A következmények súlyossága pedig elsősorban ezektől a tényezőktől függ. Ugyanakkor a válaszlépések többsége hosszabb és közepes távú erőfeszítéseket igényel, amelyeket nem szabad elhanyagolni: az egészségügyi rendszerek fejlesztését, a fejlődő országok mezőgazdasági és higiéniai fejlesztéseit, az antivirális szerek és oltóanyagok fejlesztését, gyártási kapacitásuk növelését, a hatékony vesztgár-intézkedésekre való felkészülést, ezek jelentősen mérsékelhetik az eljövendő pandémia következményeinek súlyosságát. Mindez politikai, kor-

mányzati probléma elsősorban, mind nemzeti, mind globális szinten, amelyekkel nem rövid távon, krízis szituációkban „krízis mentalitás” alapján kellene foglalkozni.

Őri Péter

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY

az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata
2009. No. 5.

- BURTON, L. M. – CHERLIN, A. – WINN, D-M. – ESTACION, A. – HOLDER-TAYLOR, C.: The Role of Trust in Low-Income Mothers' Intimate Unions.
- YOUNT, K. M. – LI, L.: Women's "Justification" of Domestic Violence in Egypt.
- SOONS, J. P. M. – KALMIJN, M. Is Marriage More Than Cohabitation? Well-Being Differences in 30 European Countries.
- HUI, LIU: Till Death Do Us Part: Marital Status and U.S. Mortality Trends, 1986–2000.
- MILLER, W. B. – MARJORIE R. – SABLE, M. R. – BECKMEYER, J. J.: Preconception Motivation and Pregnancy Wantedness: Pathways to Toddler Attachment Security.
- ROETERS, A. – VAN DER LIPPE, T. – KLUWER, E. S.: Parental Work Demands and the Frequency of Child-Related Routine and Interactive Activities.
- VANDELEUR, C. L. – JEANPRETRE, N. – M. PERREZ, M. – SCHOEBI, D.: Cohesion, Satisfaction with Family Bonds, and Emotional Well-Being in Families with Adolescents.
- FINGERMAN, K. – MILLER, L. – BIRDITT, K. – ZARIT, S.: Giving to the Good and the Needy: Parental Support of Grown Children.
- VAN DE PUTTE, B. – VAN POPPEL, F. – VANASSCHE, S. – SANCHEZ, M. – JIDKOVA, S. – EECKHAUT, M. – ORIS, M. – MATTHIJS, K.: The Rise of Age Homogamy in 19th Century Western Europe.
- SOONS, J. P. M. – LIEFBROER, A. C. – KALMIJN, M.: The Long-Term Consequences of Relationship Formation for Subjective Well-Being.
- JANSEN, M. – MORTELMANS, D. – SNOECKX, L.: Repartnering and (Re)employment: Strategies to Cope With the Economic Consequences of Partnership Dissolution.
- WILDEMAN, C. – PERCHESKI, C.: Associations of Childhood Religious Attendance, Family Structure, and Nonmarital Fertility across Cohorts.
- ABBASI-SHAVAZI, M. J. – MORGAN, S. P. – HOSSEIN-CHAVOSHI, M. – MCDONALD, P.: Family Change and Continuity in Iran: Birth Control Use Before First Pregnancy.
- CREIGHTON, M. J. – PARK, H. – TERUEL, G. M.: The Role of Migration and Single Motherhood in Upper Secondary Education in Mexico.
- MORRISSEY, T. W. – WARNER, M. E.: Employer-Supported Child Care: Who Participates?

POPULATION¹

a Francia Nemzeti Népeśégtudományi Intézet folyóirata

2009. No. 3.

- PRIOUX, F. – MAZUY, M.: Recent Demographic Development in France: Tenth Anniversary of the PACS Civil Partnership, and Over a Million Contracting Parties.
- ROSSIER, C. – TOULEMON, L. – PRIOUX, F.: Abortion Trends in France, 1990–2005.
- BARUSSE DE LUCA, V.: Pro-Natalism and Hygienism in France, 1900–1940. The Example of the Fight against Venereal Disease.
- BRINBAUM, Y. – KIEFFER, A. Trajectories of Immigrants' Children in Secondary Education in France: Differentiation and Polarization.
- MUNOS-PÉREZ, F.: Losses and Changes of Filiation among Children Born in France since the 1960s.

2009. No. 4.

- GOURDON, V. – ROLLET, C.: Stillbirths in Nineteenth-Century Paris: Social, Legal and Medical Implications of a Statistical Category.
- LARMARANGE, J. – DESGRÉES DU LOÛ, A. – ENEL, C. – WADE, A.: Homosexuality and Bisexuality in Senegal: A Multiformal Reality.
- DOMMARAJU, P.: Female Schooling and Marriage Change in India.
- DONZEAU, N. – PAN KÉ SHON, J-L: Residential Mobility Trends in France, 1973–2006: New Estimates.
- ROYER, J-F: Estimating Repeat and Return Migrations among Sub-Populations in France.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata

2009. No. 5.

- JAYARAMAN, A. – GEBRESELASSIE, T. – CHANDRASEKHAR, S.: Effect of Conflict on Age at Marriage and Age at First Birth in Rwanda.
- CURTIS, M. A. – WALDFOGEL, J.: Fertility Timing of Unmarried and Married Mothers: Evidence on Variation across U.S. Cities from the Fragile Families and Child Wellbeing Study.
- PORTER, J. R. – FRANK M. HOWELL, F. M.: On the 'Urbanness' of Metropolitan Areas: Testing the Homogeneity Assumption, 1970–2000.
- YOUNT, K. M.: Gender and Intergenerational Co-residence in Egypt and Tunisia.

¹ A Population összes száma teljes terjedelemben megjelenik francia és angol nyelven is.

- CROY, C. D. – BEZDEK, M. – CHRISTINA M. MITCHELL, C. M. – SPICER, P.: Young Adult Migration from a Northern Plains Indian Reservation: Who Stays and Who Leaves.
- NEWMAN, L. A.: Do Socioeconomic Differences in Family Size Reflect Cultural Differences in Confidence and Social Support for Parenting?
- MYLES, J. – FENG HOU – PICOT, G. – MYERS, K.: The Demographic Foundations of Rising Employment and Earnings among Single Mothers in Canada and the United States, 1980–2000.

2009. No. 6.

- HIROMI, I.: Dynamics of Spanish-Language Neighborhoods in Chicago and Atlanta: 1990–2000.
- GRIP, R. S.: Does Projecting Enrollments by Race Produce More Accurate Results in New Jersey School Districts?
- RAYER, S. – SMITH, S. K. – TAYMAN, J.: Empirical Prediction Intervals for County Population Forecasts.
- REDSTONE AKRESH, I.: Health Service Utilization among Immigrants to the United States.
- POWERS, D. A. – SEUNG-EUN, S.: Absolute Change in Cause-Specific Infant Mortality for Blacks and Whites in the US: 1983–2002.
- BENJAMIN GUZZO, K.: Paternity Establishment for Men's Nonmarital Births.

POPULATION STUDIES

A Londoni Közgazdasági Főiskola Népszékvizsgáló Bizottságának folyóirata

2009. No. 1.

- CHENG HUANG – ELO, I. T.: Mortality of the Oldest Old Chinese: The Role of Early-Life Nutritional Status, Socio-Economic Conditions, and Sibling Sex-Composition.
- MALENA MONTEVERDE, M. – NORONHA, K. – PALLONI, A.: Effect of Early Conditions on Disability among the Elderly in Latin America and the Caribbean.
- MADHAVAN, S. – SCHATZ, E. – CLARK, B.: Effect of HIV/AIDS-Related Mortality on Household Dependency Ratios in Rural South Africa, 2000–2005.
- CHEN, F.: Family Division in China's Transitional Economy.
- RIJKEN, A. J. – LIEFBROER, A. C.: Influences of the Family of Origin on the Timing and Quantum of Fertility in the Netherlands.
- ATTANÉ, I.: The Determinants of Discrimination against Daughters in China: Evidence from a Provincial-Level Analysis.

2009. No. 2.

- MURPHY, M.: Where Have All the Children Gone? Women's Reports of More Childlessness at Older Ages Than When They Were Younger in a Large-Scale Continuous Household Survey in Britain.
- GIPSON, J. D. – HINDIN, M. J.: The Effect of Husbands' and Wives' Fertility Preferences on the Likelihood of a Subsequent Pregnancy, Bangladesh 1998–2003
- MARTIKAINEN, P. – VALKONEN, T. – MOUSTGAARD, H.: The Effects of Individual Taxable Income, Household Taxable Income, and Household Disposable Income on Mortality in Finland, 1998–2004.
- BÉLANGER, D. – OANH, K. T. H.: Second-Trimester Abortions and Sex-Selection of Children in Hanoi, Vietnam.
- HOVDE LYGSTAD, T. – ENGELHARDT, H.: The Influence of Offspring's Sex and Age at Parents' Divorce on the Intergenerational Transmission of Divorce, Norwegian First Marriages 1980-2003.
- MALWADE BASU, A.: Over-Demonizing the International Population Movement.

2009. No. 3.

- BONGAARTS, J.: Trends in Senescent Life Expectancy.
- GÁBOS, A. – GÁL, R. I. – KÉZDI, G.: The Effects of Child-Related Benefits and Pensions on Fertility by Birth Order: A Test on Hungarian Data.
- DEROSAS, R.: The Joint Effect of Maternal Malnutrition and Cold Weather on Neonatal Mortality in Nineteenth-Century Venice: An Assessment of the Hypothermia Hypothesis.
- MATYSIAK, A.: Employment First, Then Childbearing: Women's Strategy in Post-Socialist Poland.
- BUTTENHEIM, A. M. – NOBLES, J.: Ethnic Diversity, Traditional Norms, and Marriage Behaviour in Indonesia.
- YOUNT, K. M. – HODDINOTT, J. – STEIN, A. D. – DIGIROLAMO, A. M.: Individual Capital and Cognitive Ageing in Guatemala.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Óri Péter
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.
Postai irányítószámunk: 1024
Telefon: 345-6000

Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma:

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
1008 Budapest Orczy tér 1.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440
További információ: 06 80/444-444;
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámmal.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség